

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA.

(1802—1895.)

— Hivatalos adatok az utolsó évről a vallás- és közoktatásügyi miniszter ezredévi nagy jelentése számára. —

I.

Gróf Széchényi Ferencz 1802 november 25-én kelt és a következő napon Ferencz királytól jóváhagyott oklevelével könyvtárát és kéziratgyűjteményét, melyhez képek, földabroszok, czímerek és tekintélyes számú érmek is tartoztak, a magyar nemzetnek adományozá. E nagylelkű adomány létesítette a Magyar Nemzeti Múzeumot és első sorban annak könyvtárát, mely a jelenleg virágzó nagy tudományos intézetnek az alapítással egyidejű osztálya, úgyszólván kezdete. A nagylelkű ajándék 1807-ben bezikkelyeztetvén, a könyvtár »Bibliotheca Hungarica Széchényiana Regnicolaris« hivatalos czimen a Magyar Nemzeti Múzeumnak egyik osztályává lett.

A nagynevű alapítónak nagyczenki könyvtára 11,884 műből (mintegy 15,000 kötetben), 1152 kéziratból (mintegy 2000 kötetben) és jelentékeny térképgyűjteményből állott. A képek és érmek — régi könyvtárak szokásaként — a könyvvállomány kiegészítő részei voltak. A könyvtár úgyszólván kizárólag hungarikumokból állott; e körülmény, valamint az alapítónak határozottan kifejezett óhajta szabta meg a könyvtár gyarapodásának és fejlődésének későbbi irányát. A könyvtár célja, melynek elérésére kezdettől fogva törekedett, felkutatni, egybegyűjteni, a tudomány és a közhasználat számára hozzáférhetővé tenni mindazon nyomtatványokat, kéziratokat és okleveleket, melyek Magyarországot és társországait akár írójuk, akár tárgyuk, akár megjelenésük vagy iratásuk helye és egyéb körülményei miatt a legtávolabbról is érdeklik. E tekintetben, mint egyetlen hungarikum-könyvtár, páratlanul áll. A külföldi nagy nemzeti könyvtárak, mint a párisi, londoni, müncheni,

nemzeti jellegük mellett általános érdekűek is; még legjobban megközelíti a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának nemzeti céljait a firenzei Biblioteca nazionale; azonban ennél sincs meg a mi könyvtárunk két specialitása; a levéltár (a letéteményezett családi levéltárakkal) és a nemzeti hirlap-könyvtár.

Az alapítványi könyvtár teljes rendben, nyomtatott katalógussal került a nemzet birtokába. A nemes gróf gondoskodott arról is, hogy a könyvtár későbbi szerzeményei (kivált az általa tovább is folytatott könyvgyűjtés eredményei) nyomtatott jegyzékekben lássanak napvilágot. Így jött létre 1799-től 1815-ig a tiz kötetes katalógus, mely a Magyar Nemzeti Múzeum könyv- és kézirat-állományának alapját kitűnő feldolgozásban ismerteti meg.

A Széchényi-könyvtár örének, irnokának és szolgájának kijelölését az alapító magának és családjának tartotta fenn, az intézet kormányzását pedig a Magyar Nemz. Múzeum későbbi legnagyobb jeltévőjére, József főherceg-nádorra, a nádori méltóság üresedése esetén pedig a helytartó-tanácsra bízta. A nádor nevezte ki az alapító ajánlatára a könyvtár első őrévé Miller Jakab nagyváradi lyceumi tanárt, irnokává pedig Petrovics Ignác volt nevelőt.

A könyvtár első tisztviselői 1803 február 6-án esküt tévé, hozzáfogtak az időközben az alapító gróf költségén Pestre szállított könyvtár felállításához. Alkalmas helyül a pálosok zárdájának (a mai papnevelő intézetnek) nagyterme kínálkozott; itt nyílt meg ünnepélyesen a nagy közönség számára 1803 december 10-én, hétköznaponként hat óra hosszat állván a könyvtár az olvasók rendelkezésére.

A könyvtár első évei igen viszontagságosak voltak. 1805-ben a francia háború veszélyei elől a becsesebb részt Temesvárra szállították, honnan csak hosszú idő multával került vissza. A pálosok zárdája a központi papnevelő intézet céljaira rendeltetvén, a könyvtár 1806-ban az úgynevezett nagyobb szemináriumba (az egyetemi épületeknek az egyetem-térre néző lebontott részébe) költözött át. E helyen sem maradhatott meg nyugodtan. Az 1809. évi francia háború pusztításai elől menekülve, nyolcz hónapon át Nagyváradon őrizték, honnét szekereken közel egy havi út után 1810 márcziusában került vissza régi, mindinkább alkalmatlannak bizonyuló helyiségeibe. E helyen kellett bevárnia a hosszú időig húzódó múzeumi telek-kérdés sorsát, mely 1813-ban a mai

múzeumi terület megvételével szerencsésen megoldatván, az azon lévő Batthyány-féle régi háznak gyors átalakítása és kijavitása után a múzeum egyes osztályainak átköltöztetése még ez évben megkezdődhetett; a könyvtár azonban csak 1817-ben került a mai palota szomszédságában álló régi háznak hirtelenében átalakított helyiségeibe. A régi Batthyány-házat az 1838. évi árvíz annyira megrongálta, hogy a múzeum gyűjteményei nem várhatták meg az ugyanazon telken, tőszomszédságukban 1836 óta épülő mai palota elkészültét. A főherczeg-nádor sürgősen intézkedett, hogy addig, míg a gyűjtemények diszes hajlékukat véglegesen elfoglalhatják, azok ládába csomagolva a Ludovika-akadémiába szállíttassanak és ott várják be a végleges hajlék felépültét. Tíz évi építés után, 1846-ban foglalhatta el a könyvtár hosszú időig butorozatlanul maradt mai helyiségét, mely három zárt folyosóból és 14 nagy teremből áll, s mely minden bővítés nélkül, immár teljesen bebutorozva, ma is a könyvtár céljaira szolgál.

Ennyi viszontagság, költözködés és csomagolás után valóban örömdetes az a nagymérvű gyarapodás, melyet a könyvtár évről évre felmutatott. A főherczeg-nádor atyai gondoskodása, a nemes alapító és családjának bőkezűsége, a törvényhozás és a nagy közönség hazafias áldozatkészsége egyre újabb kincseket juttatott a nemzet tulajdonába.

Az első hivatalos gyarapodást a könyvtár a hazai sajtótermékek kötelező beküldésének köszönheti. Már 1804-ben kötelezővé tette egy helytartótanácsi rendelet a nyomdatulajdonosoknak, hogy nyomtatványaikból egy-egy példányt a könyvtárnak beküldjenek. Sem e rendeletnek, sem 1813. évi ismételésének, sem pedig azon 1827. évi országgyűlési határozatnak, mely hasonlóképen minden nyomdatermék beküldését rendelte el, nem volt a kellő foganatja. Az 1848. évi XVIII. törvénycikknek rendelkezése, mely azonban sem az ellenőrzést, sem a mulasztások megtorlását lehetővé nem teszi, az egyetlen maig érvényben lévő intézkedés, melynek a könyvtár sokat köszönhet. Sajnos, hogy az a később bekövetkezett szomorú idők alatt részben hatályát vesztlé. Bárá Geringer Károly cs. k. teljhatalmú biztos ugyan 1849 november 10-iki rendeletében e törvény szellemének megfelelőleg intézkedett, de egy 1855-ik évi cs. k. helytartósági rendelet megvonta a köteles példányokat a Nemzeti Múzeumtól és azokat a Magyar Tud. Akadémiá-

nak rendelte adatni, melyekért csekély kárpótlást nyújtottak az úgynevezett cenzúrai próbanyomtatványokból álló küldemények, melyek különben is igen hézagosan érkeztek a könyvtárba. Csak az 1867-ben beköszöntött alkotmányos korszak állította újra vissza az 1848-iki törvényt teljes erejében. E törvénynek hiányos intézkedéseit van hivatva jobbakkal pótolni az a javaslat, mely remélhetőleg rövid idő múltán a könyvtár történetében és gyarapodásában új korszakot fog megnyitni.

A köteles példányok beküldésénél úgy szám, mint különösen belső érték tekintetében sokkal nagyobb mértékben gazdagodott a könyvtár egyes nagy gyűjtemények megszerzése, ajándékozása és letéteményezése által. Úgy a felsőbb hatóságok, mint egyesek áldozatkészségének sokat köszönhet. Nem lévén eleintén rendes évi dotációja, esetről esetre engedélyezett nagyobb összegeken, továbbá a múzeumi alapnak reá eső csekély jövedelmén kívül leginkább hazafias ajándékokra volt utalva. A nemzet áldozatkészségébe vetett bizalomnak eredménye fényes volt. A legnevezetesebb gyarapodások feltüntetésére álljon itt e sorozat.

1808-ban Éder József kézirat- és oklevélgyűjteményét (herbáriumával együtt) a muzeumi alapból 4500 frton megvásárolták.

1809-ben József nádor 12,000 frton megvette Kovachich Márton György kéziratgyűjteményét s azt saját könyvtárának több becses darabjával együtt a könyvtárnak ajándékozta.

1810-ben Szirmay Antal kéziratai kerültek 3000 frtért a könyvtár tulajdonába.

1812-ben a nádor megvette a könyvtár számára a »Capitula concordiae« című ritka ősnymtatványt, annak minden levelét egy-egy arannyal fizetvén meg. Ez évben kapta a könyvtár a pozsonyi káptalan hazafias ajándékából legnagyobb kincsét. a »halotti beszédet« tartalmazó ú. n. Pray-codexet, melylyel együtt a káptalan sok más becses kódexet engedett át a múzeumnak.

1814-ben a nádor személyesen hozta a könyvtárba Frankfurt városának nagybecsű ajándékát: Szent-István legendájának XII. századi kódexét (az úgynevezett Hartvik-féle legendát.)

1818-ban az alapító gróf átengedte soproni könyvtárát, mely legnagyobb részt klasszikusok munkáiból és általában külföldi érdekű művekből állott. Az alapító célja ez adománynyal az volt, hogy a tisztán magyar érdekű múzeumi könyvtárban egy segéd-

könyvtár is létesüljön, mely az általános tudományosság igényeit is kielégítse. Az átadási lajstrom szerint e könyvtár 5086 műből állott 9206 kötetben és értékben 25,000 frtot képviselt. A hozzá tartozó 6000 drb rézmetszet és földabrosz értéke 9000 frt volt.

1824-ben Vuchetich Mátyás tanár végrendeletileg 61 kéziratból és 1264 kötet nyomtatványból álló jogi könyvtárával gazdagította a könyvtárat.

1825-ben a nádor 5000 frton megvette és a múzeumnak átadta Kéler Gottfriednek 1492, jobbára diszkiadású kötetből álló könyvtárat.

1827-ben az alapító fia, gróf Széchényi Lajos 10,000 frtnyi alapítványt tett a magyar könyvtár gyarapítására. Az alapítvány kamataiból maig is négyötödrész e célra, egy ötödrész pedig a Széchényi-országos könyvtár örének jutalmazására szolgál.

1832-ben országgyűlési határozat következtében rohamos gyarapodásban részesült a könyvtár. A Jankovich Miklós-féle világhírű könyv- és régiséggyűjtemény a rendek határozatából országos költségen 125,000 ezüst forintnyi vételárért a Nemzeti Múzeumé lett. Ez volt a legbecsesebb gyarapodás, mely a könyvtárat alapítása óta érte. A mintegy 30,000 nagybecsű darabból (közte két Korvin-kódexből) és több ezer oklevélből álló gyarapodás azonban hely és munkaerő hiányában csak 1840-ben volt tényleg átvehető. A Jankovich-gyűjteménynek másik, csekélyebb része, mely 1448 oklevélből, kéziratokból és könyvekből állott, 1851-ben vétetett meg a múzeum alapjából 8016 frton.

1835-ben gróf Illésbázy István, családjának utolsó sarja gazdag könyv-, kézirat- és térkép-gyűjteményét a könyvtárnak ajándékozta. E könyvek közt volt a dubniczi magyar krónika és Galeotto Marziona *De egregie, sapienter, iocose dictis ac factis serenissimi regis Mathiaecsimi*, újabban — sajnos — eltűnt kódexe. E gyűjteményt hely szűke miatt 1847-ig szintén ládába csomagolva őrizték a Ludoviceumban. 1843-ban került a magyarországi első nyomtatvány, az 1473-iki budai krónikának egy bécsi árverésen 100 ezüst forinton megvett példánya a könyvtár tulajdonába.

1845-ben a nádor egy nyilvános árverésen 400 frton Túróczi krónikájának 1488-ban Augsburgban hártýára nyomtatott példányát vette meg a könyvtár számára.

1846-ban Horvát István volt könyvtári örnek 30,000 darab-

nál többre menő könyv-, kézirat- és oklevélgyűjteménye került a könyvtárba. A Jankovich-féle gyűjteménnyel értékben vetekedő gyűjteményt a könyvtár évekig mint letétet zár alatt őrizte, s annak megvétele 60,000 frtért Geringer Károly cs. k. biztos által fogantatván, az csak 1851-ben jutott a múzeum tulajdonába.

1851-ben Bacsányi János végrendetileg a múzeumnak hagyta 1121 kötetnyi könyvtárát.

1852-ben a feloszlott magyar kereskedelmi társaság adta át könyveit és levelezését a könyvtárnak és azok gondozására 200 frtnyi alapítványt tett.

1858-ban gróf Karácsnyi Guido a könyvtár könyveinek kötésére 2000 frtnyi alapítványt tett, melynek kamatai azóta a kijelölt célra fordíttatnak.

1866-ban gróf Sándor Mórícz budai könyvtárából és Kölcsény Ferencz hagyatékából összesen 17 kézirat és 2935 könyv került a múzeumba.

Az alkotmányos korszak beálltával a könyvtár gyarapodása rohamos léptekkel haladt előre. Az 50—60-as évek pangását egyszerre pezsgő élet, a könyvtár újjászervezése, folytonos fejlődés váltja fel.

Erre a korszakra esik a nagy könyvtári rendezés, új meg új, némi önállósággal működő osztályok szervezése, ennek következtében fokozódó használat, új tisztviselői állások rendszerezése, de mindenek felett becsesebbnél becsesebb szerzemények hosszú sorozata, melyekből csakis a legfontosabbak felemlítésére szorítkozunk.

Ezek sorát a király ő felségének nagyszerű ajándéka nyitja meg, ki 1869-ben a török szultántól kapott négy Korvin-kódexszel gazdagította a könyvtárát.

Ugyanez évben a feloszlott m. kir. helytartótanács 1208 kötetnyi könyvtára és 3000 frtnyi vételárért Jászay Pál kéziratgyűjteménye jutott a könyvtár tulajdonába.

1873-ban megvétellett Losonczy Farkas Lajosnak nagybecsű könyvtára, mely 1386 ritka nyomtatványt és 223 kötet kéziratot, (köztük egy Korvin-kódexet is) foglalt magában.

1874-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszterium Vörös Antalnak, Kossuth Lajos titkárának könyvtárát és kézirati hagyatékát 3000 frton megvette a múzeum számára. E gyűjtemény az

1848/49. évi magyar kormány hivatalos irataiból igen nagy részt foglalván magában, kiváló történelmi érdekekkel bir. Ekkor vétetett meg 2000 frtnyi vételáron Tunyogi Józsefnek Erdély történetére nagy fontosságú gyűjteménye, mely 2315 darab irományt és 2084 fontos erdélyi hivatalos nyomtatványt foglal magában. 200 darab aranyért ekkor szerezte meg a könyvtár az első magyar nyelvtannak, Sylvester (Erdősi) János »Grammatica ungaro-latina« czimű művének 1539-iki egyetlen ismert példányát.

1875-ben ismét egy régi magyar nyomtatvány egyetlen példányával, a *Puerilia colloquia* 1531. évi krakói kiadásával gyarapodott a könyvtár. A nagybecsű nyomtatvány vételára 100 frt volt. Ugyanekkor vette meg 7500 frtért Nagy István nagyhírű kéziratgyűjteményét, mely 4500 drb XIII—XVIII. századi oklevélből és 92 kéziratból állt.

1876-ban nevezetes gyarapodása volt a könyvtárnak az által, hogy az országos levéltár, a számvevőszék és a m. kir. kúria a náluk őrzött régi könyveket, az utóbbi a Martinovics-féle összeesküvés alkalmával lefoglalt iratokat is, szám szerint 1000 darabnál többet, a múzeumnak engedték át.

Ebben az évben indult meg a családi levéltáraknak örök időkre való letéteményezése a Kállay-család dúsgazdag levéltárával, melyet még ez évben a báró Jeszenák és Hanvay családok levéltárai követtek. E három családi levéltár nem kevesebb mint 6343 drb mohácsi vész előtti oklevéllel gazdagította a könyvtár anyagát. E példát csakhamar több család is követte, és ennek köszönhető a levéltár oly rohamos gyarapodása, mely hasonló a tudományos gyűjtemények történetében páratlan. 1877-ben a Dancs, a gróf Berényi (és vele kapcsolatosan a báró Hellenbach) családok, gróf Eszterházy Dániel, a Kisfaludy, 1879-ben a Soós, 1880-ban a Békássy és Máriássy, 1881-ben a gróf Forgách, 1882-ben a gróf Rhédey, 1886-ban az Ibrányi, 1887-ben a gróf Bethlen és Motesiczky, 1888-ban a Dobos és Justh, 1889-ben a Görgey, Beniczky és Kapy; 1890-ben a Péchy, báró Mednyánszky és Bónis, 1891-ben a Fejérpataky, 1892-ben a Becsky, 1893-ban a Szent-Ivány, 1894-ben a Döry, Sombory Ivánka, 1895-ben a báró Balassa családok gazdag levéltárai kerültek örök letéteményképen a könyvtárba. Összesen *harmincz* családi levéltár, melyeknek anyaga több mint százezerre menő XVI—XIX. századi irat mellett 17,139 mohácsi vész előtti okle-

velet és ezek között 222 darab Árpádkorit tartalmaz. Oly gazdagság, melyről 1876 előtt a könyvtár nem is álmodhatott és melyet Magyarországon csakis az országos levéltár műl fölül.

Az 1877—78. években a figyelem kiválóan a régi magyar nyomtatványok felé irányulván, ezek közül a könyvtár számos becses darabot szerzett meg. Fraknói Vilmos akkori könyvtárőr a könyvtár régi kötési tábláit is vizsgálat alá vettette; ezek kifejtéséből 45 oly magyar régi nyomtatvány került elő, melyek eddig teljesen ismeretlenek voltak. Ugyanekkor került a könyvtárba Horváth Mihály nagybecsű irodalmi hagyatéka, úgyszintén Bajza és Fáy András levelezése.

Az 1882-ben létesített országos könyvkiállításon a könyvtár tevékeny részt vett. E kiállításon bemutatott nevezetes kéziratokról és könyvekről felvett 960 fényképmásolat 2000 frton a könyvtár számára megszereztetett.

1884-ben nevezetes lépés történt a magyar hirlapkönyvtár létesítése terén. A budapesti nagy könyvtárakban lévő hirlapok a múzeumban egyesítették; ez vetette meg a ma oly virágzó és annyira használt hirlapkönyvtár alapját.

1886-ban egy Attavantestől festett Korvin-kódexet vett a könyvtár 6500 frankért, mely Trotti örgróf könyvtárából került Hoepli milanoi könyváruhoz.

1889-ben vétel útján gróf Széchenyi Istvánnak titkárához, Tasner Antalhoz írott 587 levele jutott a könyvtár birtokába.

1891-ben a király ő felsége ismét két Korvin-kódexet ajándékozott a könyvtárnak; az egyik Attavantesnek, a másik Francesco Chiericonak remekműve. E két kézirattal a könyvtárban őrzött Korvin-kódexek száma *tízre* rúg.

1892-ben gróf Apponyi Lajos ajándékából Janus Pannonius verseinek XV. századi kódexét, Istvánffy történeti munkájának eredeti kéziratát és Bethlen Farkas historiájának bővített kéziratát kapta meg a könyvtár.

1893-ban Wenzel Gusztáv több ezer oklevélre és száznál több kéziraatra menő hagyatéka került vétel útján a könyvtár tulajdonába.

1894-ben ajándékba kapta a könyvtár Kossuth Lajos 4303 kötetnyi könyvtárát, a kéziratár Walther Lászlónak irodalmi becsű hagyatékát, a levéltár részére pedig vétel útján gróf Kreith

Bélának a szabadságharcz történetére vonatkozó, 489 drb iratból és 1404 drb nyomtatványból álló gyűjteménye szereztetett meg. Legnagyobb gyarapodása ez évben Kossuth Lajos iratainak és levelezésének megvétele által történt. A gyűjtemény vételára 100,000 frt volt.

1895-ben a kormány gondoskodása szerezte meg a könyvtár számára az 1848/49-iki ereklyemúzeumnak kéziratait és kiáltványalt, úgyszintén Lanfranconi Eneának 4759 kötetnyi becses, hungarikumokban igen gazdag könyvtárát. Egy müncheni árverésen több becses nyomtatvánnyal egyetemben egy 1494-ben magyar területen, Zengben nyomtatott glagol misekönyv egyetlen teljes példányajutott 1505 márkáért a könyvtár tulajdonába. A Münchenben levő Hunyadi-levéltár megszerzése érdekében folytatott tárgyalások sikeres megoldásához a könyvtár a maga csereanyagával szintén hozzájárulván, nagybecsű kézirati és okleveles anyagot kapott a országos levéltártól kárpótlásul, közte Kálmán király 1109. évi oklevelét, mely jelenleg legrégibb eredeti oklevele; miként mindezen legújabb szerzeményekről az alábbi évi jelentés bővebben ad számot.

A könyvtár állományának ujabbkori rohamos szaporodását legjobban feltűnteti az összehasonlítás a tíz évvel ezelőtti állapottal.

1885-ben az országos statisztikai hivatal részére, mely egy külön kiadványban áttekintést nyújtott Magyarország köz- és magánkönyvtáiról, kimutatás készült. E kimutatás, kétségtelenül igen alacsony számítással, a könyvtár rendezett állományát 202,494 kötetre tette, mihez még 865 ősnymtatvány (1500 évig), 40,000 apró nyomtatvány, 12,000 alkalmi vers és beszéd, 20,000 egyleveles nyomtatvány és 15,000 metszet járul, mely utóbbiak 1886-ban felsőbb rendeletre az országos képtárnak adattak át. A nyomtatványok száma e kimutatás szerint is megközelíti a 300,000 darabot, sőt tekintve, hogy az összeszámítás a szakrepertoriumok alapján történt, hol a munkák kötetszámai gyakran nincsenek feltüntetve, e számot felül is haladja.

Ugyanezen kimutatás szerint kézirat volt 16,460, oklevél pedig 80,000 darab (valósággal azonban mintegy 120,000 drb). A hirlap osztályban volt 1151 különböző hirlap 6630 kötetben.

Az azóta lefolyt évtized gyarapodását a következő táblázat mutatja:

	Nyomtatvány	Kézirat	Oklevél	Hírlap
1885/86-ban	4,293 db.	58 db.	2,286 db.	630 évf.
1886/87-ben	4,110 »	130 »	8,262 »	556 »
1887/88-ban	5,158 »	63 »	10,886 »	561 »
1888/89-ben	3,421 »	46 »	8,168 »	591 »
1889/90-ben	3,820 »	142 »	9,408 »	668 »
1890/91-ben	3,798 »	312 »	4,101 »	659 »
1891/92-ben	4,147 »	177 »	4,354 »	700 »
1892/93-ban	5,607 »	162 »	4,268 »	778 »
1893/94-ben	12,252 »	143 »	5,119 »	909 »
1894/95-ben	16,203 »	266 »	50,000 »	1,046 »

Összesen 62,809 db. 1,499 db. 107,392 db. 7,098 évf.

E szerint a nyomtatványi osztály állománya, beleszámítva az apró nyomtatványokat és röpiveket, kerek számítással 400,000 darabra tehető. A legrégebb nyomtatvány Cicero De Oratore 1465-ik évi subiacoi kiadása; a legrégebb magyarországi nyomtatvány pedig az 1473. évi budai krónika, a második az 1494-ben Zengben nyomtatott glagol misekönyv. Az ősnymtatványok száma 1895 február havában, a róluk közrebocsájtott részletes jegyzék szerint, 896 volt. E számhoz az év folyamán 111 darab járult; úgy hogy jelenleg 1007 darab 1500-ig nyomtatott könyv van a múzeum birtokában. A régi magyar könyvtár (1711-ig magyar nyelven nyomtatott munkák) száma 1129 mű; legrégebb ezek között (leszámítva egy év nélküli töredéket) a Heyden-féle *Puerilia colloquia* 1531-iki krakói kiadása. A gyűjteményben háromszáznál több egyetlen példányban ismeretes magyar mű van.

A kézirattár állománya az 1885-iki állapottal szemben apadást mutat az által, hogy 1000-nél több kézirat, mint a levéltárba tartozó anyag, az 1878—79. években és azóta is a levéltárba osztott. Állománya jelenleg meghaladja a 16,000-et. Ezek között van 397 középkori kézirat; a legrégebbek a X. századból valók. Magyar nyelvemlék van 17; legrégebbje a Pray-kódexben foglalt halotti beszéd a XIII. század húszas éveiből. Kétségtelen Korvin-kódex van *tíz*; ezek közül *hat* a király ő felségének nagylelkű ajándéka.

A levéltár mai állománya kerek számmal 230,000 db oklevél. A múzeum tulajdonát képező gazdag anyagon kívül 30 családi

levéltár iratait is őrzi. Ezekben együttvéve 23,672 darab mohácsi vész előtti eredeti oklevél van, melyekből az Árpádok korára 527 db esik. A legrégebb eredeti oklevél 1109-ik évből való, a legrégebb festett czimereslevél kelte 1405. Feltűnően gazdag az 1848/9-iki szabadságharczra vonatkozó iratok és kiáltványok gyűjteménye.

A hirlapkönyvtár jelenleg közel 14,000 kötet hirlapot foglal magában. Kiváló becstiek benne a XVIII-ik századi és az 1848/9-iki hirlapoknak csaknem teljes folyamai.

Az itt részletezett anyag hozzávetőleges értéke, a butorozáson és felszerelésen kívül, 2.326,000 forintot képvisel.

* * *

A könyvtár nagymérvű gyarapodásával nem tartott lépést annak rendezése. Ennek legfőbb oka a személyzet hiánya volt, mi lehetetlenné tette, hogy a rohamosan gyarapodó könyvtár, melynek az első évtizedekben sok viszontagságot is le kellett küzdenie, a járulékokat fel is dolgozhassa.

A Széchényi-alapítványi könyvtár 1803-ban két tisztviselővel és egy szolgálóval kezdte meg működését. E létszám 1808-ban egy őrnnel szaporodott; ettől kezdve 1866-ig nemcsak hogy személyzetszaporításban nem részesült, de az egyik tisztviselői állás negyven éven keresztül (1821—1860) véglegesen betöltve nem volt; az őrnni állás is gyakran volt üresedésben, úgy hogy leginkább ideiglenesen, napidíj mellett alkalmazott egyének segítettek a könyvtárórnek a rendezés munkájában. Ily körülmények közt nem csoda, ha az alapítványi könyvtáron és annak gyér szaporulatain kívül, mely teljesen rendeztetett, a külön kezelt tulajdonképeni múzeumi anyagban óriási volt a feldolgozatlan tömeg.

Az 1866-ban létesített új tisztviselői állás legfőképen az időközben rendkívül felszaporodott kézirati és okleveles anyag feldolgozására szerveztetett; a mint hogy egy új tisztviselő a rendes könyvtári szolgálat végzése mellett a létező három tisztviselővel egyetemben sem lett volna képes a nyomtatványi osztály rendezetlen tömegét feldolgozni. Gyökeresebb reformra, erélyes intézkedésre volt szükség.

A Széchényi-könyvtár rendszere, melyet korának legkiválóbb szakférfia, Denis Mihály, a bécsi udvari könyvtár igazgatója alapított meg, nem felelt meg a bibliográfia és könyvtártan haladásának. Növelte a bajt, hogy e magában véve is ki nem elégítő

rendszer — munkaerő hiányában — csak a törzskönyvtárra és annak a Széchényi-alapból való kiegészítésére nézve volt keresztülvihető. A többi nagy gyűjteményeket, melyeknek a múzeum részint országos vásárlás, részint ajándék útján jutott birtokába, a nagyrészt bútorozatlan könyvtári termekben hol ládákba csomagolva, hol ideiglenes állványokon felállítva ugyan, de teljesen rendezetlenül, a Széchényi-könyvtártól elkülönítve kezelték. Mátray Gábor könyvtárőr fáradhatatlan buzgalma nem volt elégséges a nagy munka legyőzésre. A mit tehetett, megtett. A Széchényi-könyvtárról, a kézirat-gyűjteményről a könyvtári alapkövetelményeknek megfelelő czédulakatalogust készített. A múzeumi szerzemények feldolgozásánál azonban eltért a Széchényi-könyvtár szakrendszerétől; elégségesnek tartotta, ha a könyveket — opportunitási szempontból csak alakjuk szerint különböztetve meg — tartalmukra való tekintet nélkül egymás mellé helyezi és folyó számokkal látja el. Többet a rendelkezésére álló erővel valóban nem is tehetett, Ily módon készült el 1868 augusztus haváig 58,358 kötet lajstromozása, míg a lajstromozatlan anyag Mátray számítása szerint 86,164 kötetre rugott. E mellett óriási hátrány volt a szakrendszer teljes hiányán kívül az, hogy a szakok szerint rendezett és külön kezelt Széchényi-könyvtár mellett az annál sokkal tekintélyesebb múzeumi szerzemények (a Jankovich, Horvát, Illésházy, Sándor Móricz, Kéler Gottfried-féle stb. könyvtárak) egyesítésére az idő szerint gondolni sem lehetett.

Az állapot tarthatatlanná vált. Báró Eötvös József miniszter nagy szelleme felismerte a könyvtár rendezésének és használhatóvá tételének nagy kulturális és nemzeti misszióját s e czímen az 1868. évi állami költségvetésbe 10,000 frtot állított be, felhíván a múzeum igazgatóságát, hogy e tekintélyes összegnek felhasználására nézve javaslatot tegyen. Mátray Gábor könyvtárőr nem látta lehetőnek az addig követett rendezési terv megváltoztatását; ez az oka, hogy mellőzésével egy 1868 október 21-iki miniszteri leirat a könyvtár más tisztviselőjét, Barna Ferdinándot bizta meg a kérdés tanulmányozásával. Az eredmény az lett, hogy mintául, némi okszerű változtatással, a müncheni állami és udvari könyvtár szakrendszerét választották a rendezés alapjául, azt a rendszert, melyet Mátray Gábor már 1848/49-iki terjedelmes memorandumában követendő például állított fel.

Az elfogadott rendezési terv szerint, Barna Ferdinánd őr és a mellé e célra rendelt tiz díjnok Vilecz Kamill miniszteri titkár, mint miniszteri biztos felügyelete alatt, 1869 elején megkezdte a nagy munkálatot, mely közel hét évi munka után 1875-ben befejeztetvén, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára, mint hazánkban a legelső tudományos alapokon rendezett könyvtár, a tudomány és a könyvtártan mai igényeinek megfelelő állapotban újra megnyílt a tudomány használatára. A rendezés folyamán a különböző könyvtárak és szerzemények egyesítése által tekintélyes mennyiségű (18,414 kötetnyi) anyag került ki többes példányok gyanánt; ezeknek jegyzékei kinyomatván, azok részint hazai könyvtárak kiegészítésére fordítottak, részint a könyvtár javára áruba bocsájtattak.

A végrehajtott nagy rendezés új korszakot nyitott meg a könyvtár történetében; az vetette meg mostani virágzásának alapját. Ez által vált a könyvtár valóban használhatóvá, kulturális céljának megfelelővé; de ép ez által bizonyult be, hogy a tisztviselők és a szolgai személyzet száma a további fejlődés lehetőségére elégtelen.

Már a rendezés folyamán, 1871-ben mutatkozott annak szüksége, hogy az addig négyből álló tisztviselői létszám egygyel szaporitassék. A gyarapodás nagy mértéke, a könyvtárhoz a tudomány és a nagy közönség részéről fűzött igények egyre újabb és újabb, némi önállóbb működéssel bíró osztályok létesítését s azok kezelésére új tisztviselői állások szervezését tették szükségessé.

A legelső ilyenmű szervezés 1882-ben történt az által, hogy az óriási mértékben növekedő és kivált a családi levéltárak letéteményezése által, 1876 óta a legszebb fejlődéssel kecsegtető levéltárhoz külön levéltárnoki állás rendszeresített. Addig ugyanis a kéziratár és az oklevelek kezelésével 1866 óta egyetlenegy tisztviselő volt megbízva, ki e feladatnak teljesen megfelelni nem volt képes. Ugyanez évben a nyomtatványi osztály személyzete is szaporodott egy új tisztviselővel.

A hírlaposztály 1884-ben a fővárosi könyvtárak anyagával bővülvén és teljesen újra rendeztetvén, belőle a könyvtár egyik leghasználtabb, teljesség szempontjából legkiválóbb osztálya lett. A gyűjtemény Szinnyei József egyetemi könyvtári őr által szakszerűen rendeztetvén, természetszerű következmény volt, hogy az

annak létrehozásában legtöbbet fáradó tisztviselő, valamint segédje a könyvtári tisztviselők sorába lépjen át. Ez az 1887. év folyamán meg is történt, s így a tisztviselői létszám kettővel gyarapodott.

A folytonos gyarapodás és a közönség fokozódó kiszolgálása 1895 végéig még kétszer igényelt személyzet-szaporítást: 1889-ben a levéltárnál és 1893-ban a kéziratnálnál; és ezzel a könyvtári tisztviselői kar elérte mai létszámát. A *tizenegy* tisztviselőt munkájában három napidíjas gyakornok és öt szolgál segíti. E szám azonban, a folytonos szükségletnek megfelelőleg, már az 1896-ik évben két tisztviselővel és egy szolgálal fog bővülni.

A könyvtár jelenlegi szervezetét, mely különböző kezelésű osztályai jellegének megfelel, a vallás- és közoktatásügyi miniszterium 1893 július 7-én 31,401 szám alatt kelt rendelete állapította meg. E szerint az összes könyvtár tudományos és adminisztratív ügyeit a miniszter által kinevezendő igazgató-őr vezeti. A könyvtár pedig feloszlik három osztályra, úgymint *a)* a nyomtatványok osztályára, élén egy múzeumi őrral, kit gróf Széchényi Ferencz alapítólevele értelmében a jogutód ajánlására a miniszter nevez ki, *b)* a kézirat- és levéltári osztályra és *c)* a hírlapkönyvtárra. Mindegyik osztály külön vezeti növedéknaplóját (1876-ig e napló egységesen vezetett) az igazgató-őr ellenőrzése mellett.

A könyvtár rendes évi dotációja jelenleg 6000 frt, mihez még a Széchényi-alap 420 forintja járul. A könyvek kötésére évenként 1500 frttal (és a Karácsonyi-alapítvány 88 forintjával) rendelkezik. Ezekon kívül arányosan és a szükséghez mérten részesül a múzeumi igazgató rendelkezésére álló 5500 forintnyi, gyűjtemények megvásárlására szolgáló összegből.

A könyvtárnak 1876 óta külön szakfolyóirata van, a Magyar Könyvszemle. A Fraknoi Vilmos könyvtárőr által létesített bibliografiai folyóirat, mely e szaktudomány egyedüli organuma, húsz éves fenállása alatt nagy szolgálatot tett a bibliográfiának és a könyvtárnak is az által, hogy szerzeményeit ismertette, anyagának használatát megkönnyítette és számos külföldi hungarikum megszerzésére hívta föl a figyelmet. A folyóirat kiadása az 1893. évben új alapokra fektetett, az a múzeummal és különösen a könyvtárral a legszorosabb kapcsolatba lépett s így kitűzött céljának még inkább megfelelhet.

A könyvtár élén alapítása óta a következők állottak: 1. Miller Jakab Ferdinánd könyvtárőr, ki 1803 február 6-án tette le hivatali esküjét és 1812 márczius 1-én a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatója lett. 2. Horvát István könyvtárőr, 1812-től 1846 június 13-án bekövetkezett haláláig. 3. Mátray Gábor könyvtárőr, 1846 június 26-tól 1875 márczius 3-án bekövetkezett nyugdíjaztatásáig. 4. Fraknoi Vilmos könyvtárőr, 1875 április 2-ától 1879 május 23-ig, a Magyar Tud. Akadémia főtitkárává történt választásáig. 5. Majláth Béla könyvtárőr, 1879 október 7-étől 1893 januárig. 6. Szinnyi József helyettes könyvtárőr, 1893 januártól 1894 január 4-ig. 7. Fejérváthy László igazgatóőr, 1894 január 4-től, ki 1895 június 29-én egyetemi nyilv. rendes tanárrá nevezetve ki, ő felségének 1895 augusztus 19-én kelt legfelsőbb elhatározása alapján az igazgatóőr teendőinek ellátásával és hatáskörével továbbra is megbízott.

II.

A könyvtár történetének és fejlődésének rövid vázolója után, a legutóbbi elmúlt időszak (1894 szeptember 1—1895 december 31.) eseményeiről a következő jelentés ad részletesen számot.

Alig volt esztendő, mely a gyarapodás mértéke, a szerzemények rendkívül becses volta tekintetében a lefolyt évet megközelítené. A könyvtárnak teljes mértékben igénybe vett dotációján felül úgy a törvényhozás intézkedése, mint a nagyméltóságú miniszterium bölcs gondoskodása következtében oly nagybecsű gyűjtemények tulajdonába jutott a könyvtár, melyeknek megszerzésére a szükséglet folytonos emelkedése miatt immár elégtelennek bizonyuló javadalmazása segítségével nem gondolhatott volna.

E rendkívüli intézkedéseknek köszönheti a könyvtár a Kossuth Lajos levelezéseinek megszerzését, melyek az 1848—1867. évek történetének elsőrangú forrását képezik; ily módon jutott birtokába az 1848/49-es ereklyemúzeum gazdag proklamáció- és iratgyűjteményének. A nagyméltóságú miniszterium gondoskodása szerezte meg a könyvtár részére néhai Lanfrancini Grazioso Enea több ezer kötetből álló, és ritkaságokban gazdag könyvgyűjteményét.

De egyéb tekintetben is néhányszor kedvező alkalma nyílt a könyvtárnak gazdag és ritka becses biró szerzemények megételére. Bécsből egy 101 kötetből álló ősnymtatvány-gyűjteményt

szerzett meg ritka jutányos áron, melylyel eddigi gyűjteményét egyszerre a létszámnak mintegy 11%-ával gyarapította. Egy Münchenben tartott könyvárverésen 30 darab ritka, közte egy unikumnak mondható nyomtatvány jutott a könyvtár birtokába. Örök letétemény útján a báró Balassa család levéltára szaporította a múzeumban elhelyezett levéltárak számát, mely az itt őrzött 30 levéltár között úgy gazdagság, mint nevezetesség szempontjából az első helyet foglalja el.

A müncheni bajor királyi állami levéltárban őrzött Hunyadi-levéltár visszaszerzésére tett és évek hosszú során át folyamatban volt lépések a könyvtár hozzájárulásával eredményre vezetvén, a nagy nemzeti és tudományos cél megvalósítására a könyvtár csereanyagul 229 bajor vonatkozású kéziratot és 266 ugyanolyan oklevelet ajánlott föl; ezekért az országos levéltártól kárpótlásul 107 kötet nagy fontosságú kéziratot és egyéb iratokon kívül 509 darab régi oklevelet kapott, melyek az általa adott csereanyag értékét sokszorta felülmulják.

Mindezen, alább a könyvtár egyes osztályainál részletezendő nagy szerzemények, a mint egyrészt a lefolyt évet a könyvtár történetében a gyarapodás mennyisége és becse szempontjából páratlanul állónak tüntetik fel, másrészt azonban meggyőznek arról, hogy a könyvtár, évről évre növekedő szükségletei és a használatnak folyton emelkedő mértéke miatt, sem anyagi, sem szellemi erők, sem pedig helyiség tekintetében nem képes kulturális, tudományos és nemzeti nagy feladatainak teljesen megfelelni.

A könyvtári személyzet elégtelen arra, hogy a szerzeményeknek évről évre óriási mértékben emelkedő számát könyvtári czélokra teljesen feldolgozza. Kivált a könyvtár nyomtatványi és levéltári osztályaiban érezhető a hiány. Az 1893/94. év nyomtatványi gyarapodása (az apró nyomtatványokon kívül) 12,252 darab volt; e számból csak 4239 műről készült czimlap és 1361 mű osztályoztatott. A most lefolyt tizenhat hónap gyarapodása (a Lanfranconi-féle könyvgyűjteményt és az apró nyomtatványokat bele nem értve) 9444 darab; ezzel szemben áll 4509 czimlap és 5422 osztályozott mű. E számokból világosan kiderül, hogy a nyomtatványi osztály személyzete, az évről évre növekvő használat miatt, nem képes az évi gyarapodást feldolgozni, és hogy a hátralékok száma évről évre szaporodik. Még kedvezőtlenebb az arány a levél-

tári osztályban, hol a csekély számú (két tisztviselőből és egy napi-dijasból álló) személyzet az évi 12,000 darabot megközelítő átlagos gyarapodással szemben nem tehet egyebet, mint hogy azokat csoportokba osztja és évről-évre felállítja, de nem képes azt egyúttal repertorizálni és róla indexeket készíteni.

Pedig a könyvtári belterjes működésen kívül a könyvtár személyzete első sorban hivatott arra, hogy azon gazdag és minden tekintetben tanulságos anyagot, melyet a könyvtár őriz, mennél szélesebb körben ismeretessé, hozzáférhetővé tegye. E szükségnek óhajt megfelelni a könyvtár hivatalos folyóirata, a Magyar Könyvszemle, mely a lefolyt évben, Dr. Schönherr Gyula levéltárnok szerkesztésében pontosan megjelenván, iparkodott híven beszámolni a könyvtár életében előforduló minden nevezetesebb mozzanatról és ismertetni, hozzáférhetővé tenni annak anyagát. Ez ismertetéseknek egyik eredménye a könyvtárnak a lefolyt évben Horváth Ignác segédőr szerkesztésében megjelent első nyomtatott katalogusa, mely az akkor 896 számból álló ősnymtatvány-gyűjtemény szakszerű leírását foglalja magában. Ez első katalogust rövid idő multán a könyvtár egy másik csoportjának ismertetése fogja követni. Ez úton reményli a könyvtár előkészíthetni a törzskatalogus kiadását, melyre ez az említett személyzet-hiány miatt ez idő szerint még nem gondolhat.

A személyzet hiánya mellett a helyiségek hiánya is megakasztja a könyvtárat működése és fejlődése menetében. A könyvmanipulációra szükséges helyiségek szűk voltán kívül különösen a hirlapkönyvtár- és levéltárban érezhető leginkább a helyszűke. Az első a legrohamosabb növekedésnek kitett osztály, mely úgyszólván saját magától óriási mértékben gyarapodván, a nyomdai köteles példányok beküldése által évről-évre nagyobb helyet vesz igénybe. A hazánkban megjelenő és beküldött hirlapok száma jelenleg megközelíti a 900-at; ezeknek számonként való rendben-tartása és az évenként 1000 kötetnél többet kitevő gyarapodás elhelyezése a hirlapkönyvtár részére szolgáló helyiségben, mely zsúfolásig telve van, nagy gondot okoz. Rövid idő multán, mint-hogy a hirlaposztálynak jelenlegi helyén terjeszkedni lehetetlen, külön alkalmas helyiségnek kibérlése által kell a bajon segíteni. Hasonló nagy a hely hiánya a levéltári helyiségben, hol a családi levéltárak elhelyezésére szolgáló terem, mely 1889-ben rendeztetett

be e célra, az azóta érkezett családi levéltárakkal egészen megtelt. A helyiség 1889-ben az addig beérkezett 17 családi levéltár elhelyezésére volt szánva; azóta e szám 30-ra emelkedett, s ezek között vannak oly nagy terjedelmű levéltárak, mint a Sombory, Szent-Ivány, báró Balassa családoké. A helyiség hiánya okozza, hogy a családi levéltárak letéteményezése terén a könyvtár nem fejthet ki nagyobb mozgalmat; pedig a mostani idő volna a legalkalmasabb arra, hogy a múzeum levéltárát e tekintetben — úgyszólván minden nagyobb költség nélkül — az ország leggazdagabb levéltárainak egyikévé tehessük.

A nyomdai köteles példányok beküldéséről szóló 1848. évi XVIII. törvénycikk hiányossága már hosszabb idő óta szükségessé tette, hogy e köteles példányok ügye új törvény által rendeztessék. Ha az alkotandó új törvény biztosítani fogja is az egykorúlag megjelenendő irodalmi termékek beküldését, de nem juttat a korábbiaknak, a hiányos törvény ideje alatt megjelenteknek birtokába. Úgy ezeknek pótló beszerzése, mint a régi hungarikumok gyűjteményének az ujabban felszínre kerülőkkel való kiegészítése, tekintve különösen azoknak évről évre rohamosan emelkedő árát, továbbá a külföldön megjelenő és hazánkat közvetve vagy közvetlenül érdeklő irodalmi termékek megszerzése, melyeknek száma szintén évről-évre növekedik, nem is említve egyes rendkívüli alkalmakat, melyek ritkaságok megvételére nyújtanak kilátást, (minő a jelen évben a müncheni Rosenthal czég által rendezett könyvárverés volt), sokkalta nagyobb összeget igényelnének, mint a mennyi a könyvtár rendelkezésére áll, ha ez célját és rendeltetését, mint egyetlen hungarikum-könyvtár, el akarja érni.

Biztos azonban a remény, hogy mindezen hiányok lassan-lassan eloszlathatók és a könyvtár óhajai idővel teljesíthetők lesznek.

A könyvtár egyes osztályainak állapotát a következő adatok tüntetik föl.

A nyomtatványi osztály köteles példányokban 5870, ajándék útján 1539, vétel útján 2034, csere útján 1, összesen 9444 darab nyomtatvánnyal gyarapodott.

Ehhez számítandó még 2000-nél jóval több darab apró nyomtatvány, továbbá a Lanfranchi-féle könyvtár 4759 darabja. Ez utóbbiból azonban a muzeumi könyvtárban meglévő darabok, továbbá a tárgyuknál fogva ide nem tartozók más nyilvános

könyvtárak közt lévén annak idején szétosztandók, a múzeumi könyvtárnak e nembeli gyarapodása még véglegesen meg nem állapítható.

Könyvek vásárlására a múzeumi javadalomból 6361 frt 16 kr fordítottatott; míg a Lanfranconi-könyvtárra a gyűjtemény 26,000 frtnyi teljes árából mintegy 15,000 frt esett. Ez összeg azonban a nagyméltóságu miniszter úr kegyes gondoskodása következtében nem a múzeum javadalmát terhelte meg.

A szerzemények közt úgy érték, mint mennyiség tekintetében a most említett Lanfranconi-könyvtár áll első helyen. E ritkaságokban gazdag gyűjtemény melyben Túróczi krónikájának brünni kiadása (1488), Berlinghieri Geographiája (1475 körül), Ptolemaeus (1486) stb. még vannak, különösen két irányban bir rendkívül becsesl. Ritka teljességgel birja a Dunára vonatkozó régi és új irodalmat, továbbá igen értékes a benne foglalt térkép-gyűjtemény. A belőle kiválasztandó művek száma közel 2000 nagybecsű darabbal fogja a múzeumi könyvtárt gyarapítani.

A könyvtár a Nostiz grófok lobrisi könyvtárának Münchenben történt árvereztetéséből nyerte másik nevezetes gyarapodását. Ez alkalommal 30 drb ritka, történelmi értékkel biró XVI—XVII. századi nyomtatványt, köztük egy legnagyobb ritkaságot szerzett meg. Ez utóbbi az 1494-ben Zengben glagol betűkkel nyomtatott misekönyv. Az ószláv egyházi irodalomnak ezen eddig egyetlen teljesnek mondható példányban létező terméke, a korra nézve harmadik nyomtatvány, mely Magyarország területén látott napvilágot, 1505 márkányi összegért került a könyvtár tulajdonába.

Egyéb nevezetes szerzemények: Reichenthaler Concilienbuchja, Augsburg 1483 (810.50 márkáért); egy 101 kötetből álló ősnymtatvány-gyűjtemény (295 frt 95 krért); Ortelius egy 1620. évi kiadása (30 frtért); Buda, Érsekujvár, Sziget megvételére vonatkozó hét darab XVII. századi német és latin nyomtatvány (72 márkáért), az Archivio Storico teljes négy serie (310 líráért); a Gothaischer Hofkalander hét ritka kötete (120 márkáért); Petőfi A helység kalapácsa, Cziprus-lombok, Versek, Szerelem gyöngyei, János vitéz cz. műveinek első kiadásai az eredeti czimlapokkal (30 frtért), Dávid Ferencz több ritka munkája a XVI. századból; a Corpus Scriptorum historiae Byzantinae (bonni kiadás) teljes példánya (190 frtért) stb.

Ajándékaikkal 186-an járultak a könyvtár gazdagításához.

A lefolyt 15 hó alatt a könyvtár helyiségeiben 14,131 egyén 30,096 kötet nyomtatványt, kölcsönzés útján pedig 1868 egyén 2847 kötetet használt.

A nyomtatványi anyag feldolgozását a következő számok tüntetik föl: 4509 munkáról készült címlap és 5422 munka repertorizáltatott. Hogy mily tekintélyes ez utóbbi szám, kitűnik abból, hogy a megelőző évi eredményt több mint 4000-el múlja fölül. Ez eredmény csak úgy volt elérhető, hogy az 1894. év utolsó és az 1895. év első negyedében a címlapok írását a könyvtár egyéb osztályainak tisztviselői végezték, s így a nyomtatványi osztály tisztviselői minden idejüket a szakosztályozásra fordíthatták. Azonban, miként előbb már említetett, még ez a rendkívüli segítség sem juttatta oda a nyomtatványi osztályt, hogy az 1894. évi növekedésnek legalább felét feldolgozhatta volna; s e hátralékhoz járul az idei szaporodás; úgy hogy e számok kétségtelenné teszik, hogy az osztály személyzete, melyet a közönség kiszolgálása, felvilágosítások adása, vételre felajánlott művek és könyvjegyzékek átnézése és konstatálása is igénybe vesz, megfeszített munkája daczára sem elégséges a könyvtári anyag rendszeres feldolgozására.

A folyóiratok hiányzó számainak reklamálása is sok időt vett igénybe. A legtöbb nyomdánál a reklamálás eredménytelen lévén, a szerkesztők és kiadóhivatalok voltak újból felszólítandók.

Kötés alá 549 mű adatott 597 kötetben; a múzeumi szabályzat értelmében pedig revideáltattak a *L. eleg. m.*, *Epist.*, *P. o. rel.*, *Artes. Cat.* szakok.

Meg kell még említeni azt, hogy június hónapban a könyvtár összes munkaerejét a Lanfranchi-gyűjteményből megvásárolt könyvekről és térképekről készült czédulák megírása vette igénybe. Így készült 4759 darab könyvről és térképről összesen 1980 czédula.

A *kézirattár* gyarapodása 266 drb kézirat és 6 hasonmás; ezek közül 27 kézirat és 3 hasonmás ajándék.

Nevezetesebb szerzemények: Magyarországi Mihály (Michael de Hungaria) *Sermones tredecim* cz. munkájának XV. századi kézírata, melyet Angolországban írtak; a Lanfranchi-gyűjteményből egy XV. századi velencei krónika; Istvánfi Miklós történeti apparatusából 3 kötet kézirat; Vörösmarty »Vén cigány«-ának

eredeti fogalmazványa (Tomory Anasztáz hagyatékából); Nagy Imre és Rómer Flóris irodalmi hagyatéka, (utóbbiból kiemelendők különösen Rómer jegyzetei a Korvina bibliográfiájához); Thaly Kálmán nagybecsű ajándéka: az Actio Curiosa, a Diarium Trenchiniense, Szathmári Király Ádám naplója; Pesty Frigyes levelezése; Justh Zsigmond hagyatéka; br. Podmaniczky Frigyes naplójegyzetei tíz kötetben stb.

A müncheni Hunyadi-levéltár megszerzése ügyében folytatott tárgyalások kapcsán a nagyméltóságú miniszter úr beleegyezett abba, hogy a müncheni iratokért cserében felajánlott múzeumi kézirati és oklevéltanyag az országos levéltárnak a csere fogantatásából kiadassék és ezért az országos levéltár által felajánlott kárpótlás mint megfelelő ellenérték elfogadtassék. Ily módon az átengedett, tisztán német vonatkozású kéziratokért és oklevelekért a kéziratári anyag nagybecsű kéziratokkal, a levéltár pedig gazdag oklevélgyűjteménnyel gyarapodott. A kéziratári anyagban van a többi közt egy a XVI. század elejéről való egyházi tractatus a győri püspöknek ajánlva, 38 kötetnyi hitelesített másolat a királyi könyvekből, Rajcsányi Ádám kézírataiból 54 kötet, a pozsonyi Szent-Háromság-congregatio könyvei 7 kötetben, a Martinovics-féle összeesküvésben részes Őz Pál és Szolárcsik Sándor lefoglalt iratai stb.

A lefolyt időben 309 kutató 745 kéziratot használt. A végzett munkákat illetőleg kiemelendő, hogy az újabb szerzemények kivétel nélkül czéduláztattak, úgy hogy e tekintetben hátralék nincs. A régi növedéknapló folytatólagos kiegészítése befejezéséhez közeleg. Hosszabb ideig foglalkoztatta a kéziratár személyzetét a Hunyadi-levéltár csereanyagának egybeállítása és hozzá többszörös jegyzékek készítése, úgyszintén a Gyurikovics, Mellétei Barna Mihály, Nagy Imre és Rómer-féle nagy gyűjtemények, valamint az ismeretlen eredetű régi szerzemények rendezése és felvétele. Az ily módon rendezett kéziratári anyagról 669 czédula készült.

III. A levéltár vétel útján 3253, ajándék útján 234, csere útján 509, örök letétemény útján 7616 darabbal, összesen tehát 11,612 darabbal gyarapodott. Ez összegbe azonban nincsenek betudva a Kossuth Lajos örököseitől megvásárolt iratok, melyek a vételi szerződés értelmében az 1896. év végéig zár alatt tartandók, sem a Kossuth Lajoshoz intézett feliratok és diszoklevelek gyűj-

teménye, melynek kicsomagolását a helyi viszonyok mindeddig lehetetlenné tették, sem pedig végül a báró Balassa-család örök letéteményként elhelyezett levéltára, melynek 15 ládát betöltő anyaga most van rendezés alatt. Mindezeket a nagy gyűjteményeket beszámítva, a levéltár ez idei szaporodása megközelíti az 50,000 darabot.

A szerzemények között első helyen Kossuth Lajos iratairól kell megemlékezni. E kiváló történelmi beccsel bíró gyűjteményt kiegészítik a Kossuthhoz intézett föliratok és diszoklevelek, melyeknek száma meghaladja a 400-at. Az 1848/9-iki szabadságharcra és az emigrációra vonatkozó iratok csoportja ezen kívül két érdekes gyűjtemény megszerzése által gyarapodott. Ezek egyike a gróf Kreith Bélától megvásárolt ereklje-múzeumból való gyűjtemény, mely 469 iratot, 116 kiáltványt és egyéb apró nyomtatványt és 18 térképet foglal magában; a másik néhai Tanárky Gyula hagyatéka, melynek az emigrációra vonatkozó iratai 78 dbra rúgnak.

Nagybecsű továbbá a néhai Nagy Imre akadémiai r. tag örököseitől megvett 1666 darabból álló okirat-gyűjtemény, melynek csaknem harmada a mohácsi vészt megelőző időkből való.

A Hunyadi-oklevelek megszerzése érdekében felajánlott 266 drb külföldi iratért a levéltár kárpótlásul 366 drb mohácsi vész előtti oklevelet, 55 másolatot és 88 újabbkori iratot, összesen 509 darabot kapott, a melyeknek történelmi és diplomatikai becse az átadott külföldi okiratok értékét sokszorta fölülmúlja.

Ezek között a legrégibb Kálmán király 1109. évi görög-latin oklevele a veszprémvölgyi apácák számára, diplomatikánk legbecsesebb darabjainak egyike, melynek megszerzésével középkori okleveleink csoportjának kezdő ívszámát (eddig legrégibb oklevelünk 1198-ban kelt) csaknem egy századdal korábbra vittük föl.

Az ajándék és vétel útján szerzett okiratok a középkori oklevelek számát 715 eredeti darabbal, 112 másolattal, a nemesi iratok csoportját 24 darabbal, az 1848/49-iki szabadságharcra és az emigrációra vonatkozókat 695 irattal és 116 nyomtatvánnyal gyarapították.

Ez újabbkori iratok közt kiváló érdekűek a gróf Széchenyi Istvánhoz nejétől és másoktól az 1829—1836. évekből intézett levelek, számszerint 93 drb, melyek a legnagyobb magyar családi magánéletére vetnek világot.

Letétemény útján a levéltár megszerezte a Jobaházi Döry, a Draskóczi és Jordánföldi Ivánka s a Gyarmati és Kékkői báró Balassa családok levéltárait, melyekkel a Magyar Nemz. Múzeumban letéteményezett családi levéltárak száma 30-ra emelkedett.

A levéltárat a lefolyt évben 123 kutató vette igénybe, kik 20,838 iratot használtak.

A levéltárban a folyó munkák végzésén és az évi szaporulat elhelyezésén kívül befejeztetett a Sombory, Döry, Ivánka, Szent-Ivány családok levéltárainak és báró Mednyánszky Dénes letéteményének rendezése, mely gyűjtemények 17,367 iratot foglalnak magukban. Ezekhez az elmúlt évi, minden hátralék nélkül rendezett szaporulat, s a régi, 15 év előtti hátralékok egy részének rendezését hozzá számítva, az összes rendezett iratok száma 21,865 darabot tesz ki.

Folyamatban van a báró Balassa-család levéltárának, a leveleknek, az 1848/49-iki iratok csoportjának s a pecsét-lenyomatoknak revideálása, illetőleg teljesen új rendezése.

A főt részletezett gyarapodás nagy mértéke érthetővé teszi, hogy a levéltári személyzet jelenlegi csekély számával a sok időt igénylő regesztázásra és indexek készítésére nem gondolhat.

A *hírlapkönyvtár* gyarapodása 1046 évfolyam (77,974 hírlapszámmal). Ebből köteles példány 995 évf. (70,325 számmal), ajándék 21 évf. (5307 számmal) és vétel 30 évfolyam (2342 számmal).

E nagy mennyiség legjobban feltűnteti a helynek azt a szükségletét, mely annak rendezésére és elhelyezésére kívántatik.

A hírlapkönyvtárat 1884 olvasó látogatta, kik 5540 kötet hírlapot használtak.

A végzett munkákat illetőleg felemlitendő, hogy átvizsgáltott 2273 évfolyam 45,020 száma, reklamáltatott 545 levél útján 3572 hírlapszám, melyekből beérkezett 1476 szám, és kötés alá készítettett 939 kötetnyi hírlap.

A könyvtár gyarapodásáról és a végzett munkákról beszámolva, megemlítendő még, hogy az érkezett és elintézett hivatalos ügdarabok száma 764-re rúgott.

A személyi változások a könyvtár tisztviselő karában a következők voltak: Dr. Erdélyi Pál segéd segédőrré és a kézirat-tár vezetőjévé, Szamota István orsz. levéltári gyakornok múzeumi

segéddé neveztetett ki, aki azonban a könyvtár és a tudomány nagy veszteségére alig egy évi hivataloskodása után elhunyt. Dr. Schönherr Gyula levéltárnok a könyvtár hivatalos kiadványának, a Magyar Könyvszemlének ideiglenes szerkesztője pedig a folyóirat szerkesztésével véglegesen megbízott.

A könyvtár tisztviselői közül hivatalos kiküldetésekből a következők vettek részt: Fejérfataky László igazgató-őr Pozsonyban a Lanfranchi-féle könyvgyűjtemény megbecslése és átvétele, továbbá Mágócsón és Aradon egy-egy felajánlott könyvtár megtekintése, Schönherr Gyula levéltárnok Münchenben a lobrisi könyvtár árvétele és Dr. Erdélyi Pál Alsó-Hrabócson a báró Balassa-levéltár átvétele czéljából.

A könyvtár tisztviselői közül a Magyar Nemz. Múzeum megfelelő rovalából nyert anyagi segéllyel Kereszty István segédőr tett hosszabb tanulmányutat, mely alkalommal a müncheni, augsburgi, stuttgarti, karlsruhei, strassburgi, mannheimi, frankfurti, mainzi, aacheni, kölni, nürnbergi, regensburgi és bécsi könyvtárakban (összesen 19-ben) tanulmányozta a hírlapok gyűjtési és kezelési módját.

AZ 1494-IKI ZENGGI GLAGOLITA MISEKÖNYV.

ÁSBÓTH OSZKÁRTÓL.

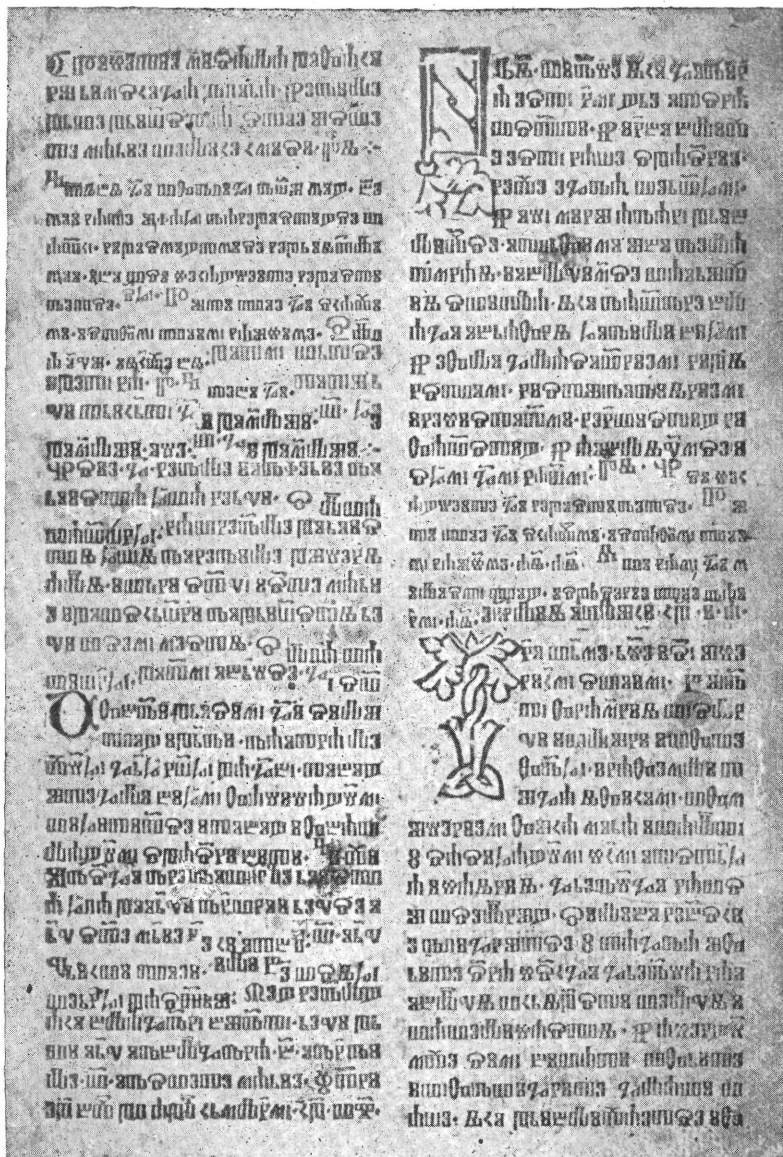
— Első közlemény. —

(Két melléklettel.)

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára 1885 május 1-én Münchenben a Lobris-féle könyvtár árvétele alkalmával egy 1494-ben Zenggben nyomtatott glagolita misekönyvet vett. Kötelességemnek tartom, hogy e nagy áldozat árán megszerzett könyv¹ rendkívüli becsére rámutassak és azt beleillesztve egy nagy kulturális mozgalomba, a melynek csak egy láncszeme, kellő világitásba helyezzem.

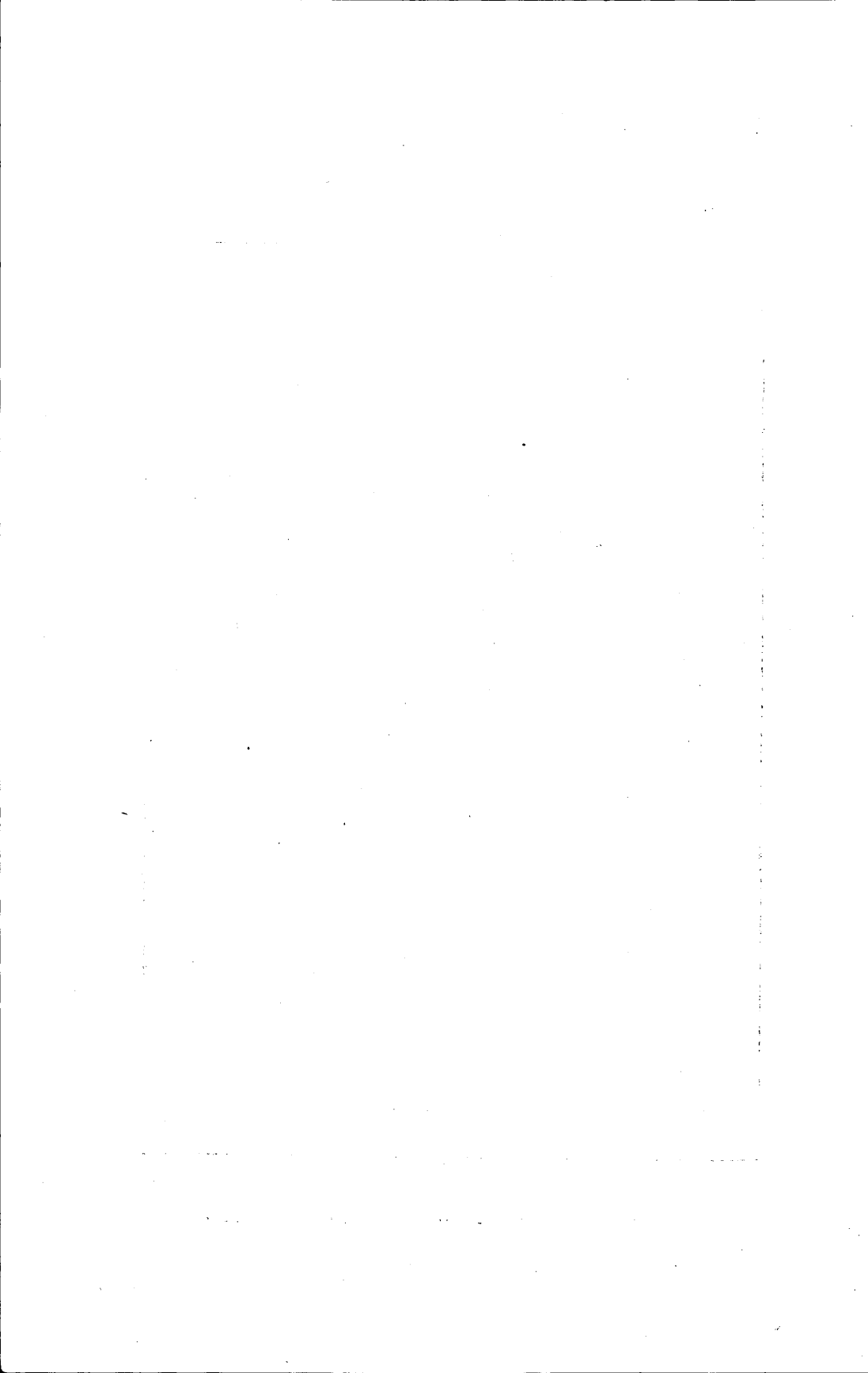
Tekintve azt, hogy a könyv, amelylyel itt foglalkozni kívánok, a vele kapcsolatban álló művelődéstörténeti mozzanatoknál

¹ A zágrábiak erős versengése következtében a könyv ára fölment 1505 márkára!

Az Athenaeum nyomása

Az 1494-iki zenggi glagolita misekönyv kezdő lapja.

fogva korántsem csak szlávistákra nézve érdekes, szükséges, hogy némi fogalmat adjak a távol állóknak is a glagolita szó jelentéséről és a glagolita írásnak Horvátországban való elterjedéséről. Glagolita betűknek nevezzük azokat a betűket, melyeket Czirill, a szlávok apostola állított össze arra a célra, hogy a tőle alapított szláv isteni tiszteletre szükséges egyházi szövegeket írásba foglalhassa. Hogy mégis nem a glagolita íráshoz, hanem a bolgároknál, szerbeknél és oroszoknál elterjedt és még ma is divó íráshoz tapadt a czirill elnevezés, az könnyen érthető. Hiszen tudvalevő dolog, hogy Czirill műve, a szláv isteni tisztelet, a keleti egyházban teljes egészében fönmaradt; érdekes, de egy cseppet sem meglepő vonás tehát, hogy a keleti egyházhoz tartozó szlávoknál még az írás is, amely olyan szoros kapcsolatban áll ezzel a nemzeti isteni tisztelettel, Czirill nevét viseli, ámbár nem Czirilltől származik, hanem semmi egyéb, mint a görög majuskulának a glagolita írás hatása alatt végrehajtott alkalmazása a szláv hangok leírására. A viszonyok a nyugati egyházban egészen mások voltak. Róma féltékenyen őrködött szláv hívei felett, hogy valamikép egyeknek ne érezzék magukat a keleti egyházhoz tartozó szlávokkal. Csehországban és Lengyelországban csirájában elfojtja a nemzeti szláv isteni tiszteletet, a horvátok közt, a hol arra gyöngének bizonyul, ment, amit menteni lehet, elnyomja azt a hagyományt, amely könnyen áthidalhatná a tőszomszédságban élő, egy nyelven beszélő, de más hitet valló szláv testvérek közt mesterségesen készített űrt: Czirill műve jórészt életheben marad ugyan és mély gyökeret ver a népnél, maga a Czirilltől származó írás még mai napig sem halt ott teljesen ki, de hívják mindenféle néven, csak nem czirillnek, míg végre reáragad a sokféle módon magyarázott *glagolita* név.¹

¹ A ma már egyedül használt *glagolita* elnevezés helyett a régibb időben mindenféle neveket találunk; hívják azt az írást szlávznak, bolgárnak, horvátnak, Szent-Jeromos-félének stb. Glagolita írásnak nevezik először a Tübingában 1560-ban és a következő években nyomtatott glagolita könyvek, amelyek a reformatio szolgálatában álltak, de már egy századdal előbb beszélnek *glagolita* papokról, úgy hogy Kopitar szellemes magyarázata aligha fején nem találta a szeget. Az ő véleménye szerint *glagolita* (horv. *glagoljaš*) névvel nevezte a nép azokat a papokat, akik egyházi szláv nyelven végezték az isteni tiszteletet, mivel az egyházi szláv könyvekben minduntalan ismétlődik a horvátban ismeretlen *glagolati* »mondani« ige, így pl. mindjárt az evangéliumi szö-

Glagolita betűikkel vannak írva a legfontosabb, az eredeti fordítást leghívebben visszatükröző egyházi szláv kéziratok, élükön az úgynevezett Zographos evangelium, csak hogy ezek a betűk eltérnek kicsikét a mellékleteinken láthatóktól, a mennyiben a szögletes vonások helyett nagyobbára gömbölyűket, a négyszögecskék helyett kis köröket találunk. Jagić érdeme, hogy a legújabb időben fölfedezett kéziratföredékek alapján kimutatta, hogy a gömbölyű írás régebben a horvátoknál is ismeretes volt, és hogy a szögletes csak későbbi fejlődés.

De nemcsak a horvátoknál használt glagolita írásjelek származnak Czirilltől; maga a horvát glagolita egyházi iratokban található szöveg is lépten-nyomon elárulja a szoros kapcsolatot, amelyben ez az irodalom Czirill működésével áll, úgy hogy ezek a körülmények kétségtelenné teszik, hogy a szláv isteni tisztelet vagy még Czirill életében terjedt el a horvátokhoz, vagy nemso-kára az ő, illetőleg bátyja halála után került oda, mikor a szláv apostolok tanítványai szerteszéjjel szóródtak. Mire a történet teljes fénye először ráesik az eseményekre, azt találjuk, hogy a glagolita, azaz a nemzeti isteni tisztelet egyes helyeken már igen erős gyökeret vert. 1248-ban és 1252-ben keltek azok a nevezetes okiratok, a melyek legalább két ponton olyan éles körvonalakban tüntetik föl a helyzetet. Az 1248-ban kelt iratban IV. Inceze pápa megengedi a zenggi püspöknek hozzá intézett kérésére,

vegek élén: *V ono vrême glagola Isus* »in illo tempore dixit Jesus.« Safařík a Památky hlholského písemnictví cz. művében (XXVI. l.) főlemlíti, hogy Szent-János evangéliumában, 4. fejt. 5—42-ig 24-szer fordul elő a *glagola* szó. Ennek a *glagolita*, = *glagoljaš* elnevezésnek első nyomát véletlenül a Mura-közben találjuk 1448-ban »Fridericus comes Cilejae . . . »ob singularem quam ipse et alii Christi fideles partium illarum ad b. Hieronimum . . . gerunt devotionis affectum, aedificari (ecclesiam in Strido) in forma trifolii curaverat ac quibusdam religiosis *glagolitis* . . . contulerat. Bedekovich, Nat. sol. S. Hieron. 303. Archiv für slavische Philologie, IV. k. 434. l. Nyilvánvaló sajtóhiba, ha Jagić »Weiterer Beitrag zur Feststellung der Grenzen des dalmatinisch-kroatischen Glagolismus im XV—XVII. Jahr.« (u. ott, VI. k. 615. l.) megjelent cikkekéjében azt mondja, hogy »Im IV. Bde dieser Zeitschrift (S. 433 ff.) habe ich eine Abhandlung des kroatischen Geschichtsforschers Jo. Tkalčić verwerthet, um die grosse Ausdehnung des Glagotismus in der Agramer Diöces während des XIV. u. ff. Jahrh. nach(zu)weisen.« E tollhiba azonban belecúszott Geitler nagy munkájába is (Die albanesischen und slavischen Schriftten, 174. l. 177. fejt.) és azért nem árt külön fölhívní reá a szakemberek figyelmét.

hogy egyházmegyéjében ezentúl is megtarthassák a glagolita isteni tiszteletet.¹ Az érdekes bullából kitetszik, hogy a glagolita isteni tisztelet több helyen gyakorlatban volt, hogy a pápa tehát csak egy régi szokásra adta sanctióját; kitetszik belőle az is, hogy már akkor is Szent-Jeromos nevével hozták kapcsolatba a glagolita írást. A másik pápai bulla, amely 1252-ben kelt és ugyancsak IV. Ince pápától származik, a vegliai püspökhöz van címezve és tudatja vele, hogy a pápa helybenhagyja a castelmuschioi benzések kérését, hogy ezentúl is bántatlanul glagolita könyvekből végezdhessék az isteni tiszteletet.²

Itt sincs újításról szó, csak egy régi szokás szentesítéséről, amely szentesítés hasznos, sőt szükséges volt, mert a nemzeti glagolita isteni tisztelet akkor is, később is folyton ki volt annak téve, hogy egy-egy olasz eredetű, vagy akár csak olasz érzelmű főpap üldözze és a lehető legszűkebb határok közé szorítsa.³ Hisz

¹ »Porrecta nobis tua petitio continebat, quod in Slavonia est littera specialis, quam illius terrae clerici se habere a b. Hieronymo asserentes, eam observant in divinis officiis celebrandis. Unde ut illis efficiaris conformis, et terrae consuetudinem, in qua existis episcopus, imiteris, celebrandi divina secundum dictam litteram a nobis suppliciter licentiam postulasti. Nos igitur attendentes, quod sermo rei et non res est sermoni subjecta, licentiam tibi in illis dumtaxat partibus, ubi de consuetudine observantur praemissa, dummodo sententia ex ipsius varietate litterae non laedatur, auctoritate praesentium concedimus postulatum. Datum Lugduni, IV. Kal. Aprilis, Pontificatus nostri anno quinto.« Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, I. k. 78. l. 98. sz.

² »Dilecti filii abbas et conventus onasterii sancti Nicolai de castro Muscla ordinis s. Benedicti tue diocesis nobis humiliter supplicarunt, ut cum ipsi, qui Sclavi existunt, et sclavicas litteras habeant, discere latinas litteras non possunt, eis, ut in litteris sclavicis secundum ritum ecclesie Romanae divina officia valeant celebrare, prout iidem et praedecessores sui facere consueverunt, licentiam concedere curaremus. De tua itaque circumspectione plenam in domino fiduciam obtinentes, praesentium tibi auctoritate concedimus, ut super hoc facias, quod videris expedire.« U. o. 79. l. 103. sz.

³ Hogy még e században is milyen harc folyt néha a glagolita isteni tisztelet körül, arra klasszikus példává vált Lussin (Lošinj) esete. A harc 1802-ben tört ki és három évig tartott, míg a szigetecske a pozsonyi béke határozata szerint francia kézre nem került. E harc kezdetén Fedrigo Iván plébános arra hivatkozott, hogy Zengben is beszüntették már a glagolita isteni tiszteletet, erre Petrina Fülöp, Lussin előljárója, küldöttséget meneszt Zengbe, Milanés Iván püspöki helyetteshez és tőle sok tekintetben érdekes

épen e két idegen elem, az olasz és a horvát versengése fokozta a glagolita isteni tisztelethez való ragaszkodást a horvátoknál, ez teszi érthetővé, hogy a glagolita isteni tisztelet épen azon a területen vert legmélyebb gyökeret, ahol vegyes a lakosság.

Az említett két pápai bulla oda vezet bennünket Zengg városába és a vele szemben fekvő Veglia szigetére és azzal rámutat két főtáborra, ahol a glagolita isteni tisztelet századokon keresztül uralkodott. Bennünket ezúttal Zengg érdekel jobban, amely azzal vonja magára figyelnünket, hogy az első horvát város, amely nyomdát állít föl, még pedig glagolita nyomdát.

I.

A zenggi nyomda fölállítása és Baromić Balázs.

Még másfél évvel ezelőtt mind azt hitték a szakemberek, hogy Zenggbe csak 1507-ben került az első nyomda. A most már a Magyar Nemz. Múzeumban őrzött glagolita misekönyv derített váratlan világosságot erre a kérdésre, de magukra a vele együtt Zenggben nyomtatott misekönyvekre is, mert eddig biz azokról is azt hitték, hogy nem kerülhettek ki előbb a sajtó alól, mint 1507-ben. Misekönyvünkről egészen a legeslegújabb ideig úgy szóltak, hogy az 1507 körül vagy 1507-ben Zenggben nyomtatott glagolita misekönyv. Brčić Iván még közelebbről próbálta nyomtatásának idejét meghatározni és arra a végeredményre jutott, hogy valószínűleg 1509 márczius havában készült el teljesen.¹ Lássuk csak, hogy keletkezettek ezek a téves föltevések! Zenggben 1507-ben napvilágot látott egy glagolita könyv, amelynek czime *Naručnik*

választ kap, amelyből csak egy jellemző apróságot akarok ide iktatni: »Non fia mai vero, che da un anno a questa parte cessata sia nella cattedrale chiesa di Segna la liturgia illirica ed introdottasi la latina. Quanto antiche sono le memorie di questo vetustissimo capitolo, tanto sono quelle dell' officatura illirica nel medesimo, della fedele osservanza di cui è cois tenace e geloso, che ad ogni canonico incombe d'imperare entro tre mesi dal suo ingresso nel capitolo il glagolismo sotto pena di amissione de proventi.« Ljubić Simon, Borba zu glagolicu na Lošinj. Rad jugoslavenske akademije, LVII. k. 150—187. l.

¹ Njekoliko staroslovenskih i hrvatskih knjiga što pisanib, što tiskanih glagolicom cz. csak halála után megjelent cikkében. Rad jugosl. akademije LIX. K. 170. l.

Plebanuševī (Manipulus curatorum). Utóiratában van egy hely, amelyet úgy érthettek és tényleg úgy is értettek mindeddig, hogy ez az első Zenggben nyomtatott könyvről szól. Az utóirat így kezdődik: »Ez a könyv, amelyet Manipulus curatorumnak neveznek, nyomtatott Zenggben a tisztelt Bedričić Szilveszter főesperes és zenggi vikárius úr rendeletére.« Erre bennünket e helyen nem érdeklő részletek következnek, végződik pedig az utóirat ekkép; »A nyomtatást végezte Zenggi Gergely mester, *aki külön e dolog miatt eljött Velenczéből*, és elvégezték az említett főesperes házában megváltónk 1507-ik évében, augusztus havának 27-ik napján.«¹ Ezt az utóiratot mindig úgy értették, hogy Bedričić Szilveszter felszólítására eljött a zenggi születésű Gergely mester nyomdájával együtt Zenggbe, hogy tehát az első zenggi nyomda föllállítása e két férfiú érdeme és hogy a *Naručniki plebanuševī* az első e nyomdából kikerült könyv. Mivel most már a zenggi misekönyv szakasztott ugyanazokkal a betűkkel van szedve, alakja is tökéletesen ugyanaz — hogy a zenggi misekönyvben a 2 hasábos lapon 37 sor, a *Naručniki plebanuševī*-ben csak 35 sor van, az lényegtelen különbség, — mivel továbbá teljes, utóirattal ellátott példányt eddig nem ismertek, a mi misekönyvünket ugyan Zenggben, de csak a *Naručniki plebanuševī* után nyomtatottnak vélték, ami annak természetes következtetése volt, hogy a zenggi nyomda föllállítását kapcsolatba hozták a Velenczéből hazajött Gergely mesterrel. Ez és sok egyéb következtetés csak akkor bizonyult tévesnek, mikor tavaly Jagić jelentést tett egy müncheni antiquártól megtekintés végett kapott teljes zenggi misekönyvről,² ugyanarról a példányról, amelyet azután később a Magyar Nemz. Múzeum megvett. Jagić rövid jelentésében kiírta egyebek közt az érdekes utóiratot

¹ Az egész szöveg található Kukuljevičnál, Arkiv za pověstnicu jugoslavensku, I. k. 129. l. és Broznál, Crtica iz hrvatske književnosti, II. k. 113. l. Én a bécsi udvari könyvtárban őrzött példányból idézem a fent lefordított részleteket hű átirásban, csak a rövidítő jeleket hagyva el: »Ove knjige, ke se zovu Naručniki plebanuševī biše štampane v Seni po narēnju počtovanoga gđina Silvestra Bedričića arhižakna i vikara senskoga . . . i bi štampa svršena po meštru Grguru Senaninu ki navlašči za to dēlo pridē iz Benetakī i svrnē biše v hiži rečenoga gospodina arhižakna miseca avgusta na danī i tri ž. lētihi spasitelja našego . ž. f. z.«

² Ein Beitrag zur südslavischen Bibliographie. Anzeiger der phil.-hist. Classe vom 9. Jänner. 1895. évf. I. sz.

is, amely oly váratlan világosságot derített a zenggi nyomda történetére és mely magyar fordításban így hangzik: »1494 augusztus havának 7-ik napján. Ezt a misekönyvet kezdték és befejezték Zenggben. Uralkodott akkor László Magyarország fölséges királya. És a fényes apostoli széken ült Sándor szent atya hatodik pápa. Nyomatott pedig isten engedelmével és akaratából tisztelendő Baromić Balázstól és tisztelendő Bedrićić Szilvesztertől meg Turćić Gáspár diakonustól. Isten áldjon meg bennünket. Amen.«¹

Tehát Gergely mester, aki 1507-ben külön azért tért haza Velenczéből szülővárosába Zenggbe, hogy a *Narućnikī plebanuševi* cz. munkát nyomtassa, aki ebben és a következő évben még egy pár glagolita könyvet nyomtatott ugyan csak Zenggben, mondom, Gergely mester nem maga rendezte be vagy hozta magával a nyomdát, amint eddig hitték, hanem a már régebben főnálló és talán egy pár évig nem működő zenggi nyomdában talált betűkkel szedett ki új munkákat. A többször említett *Narućnikī plebanuševi* igenis az első könyv volt, a melyet ő Zenggben nyomtatott, de nem, amint azelőtt hitték, egyúttal a zenggi nyomdának az első terméke.

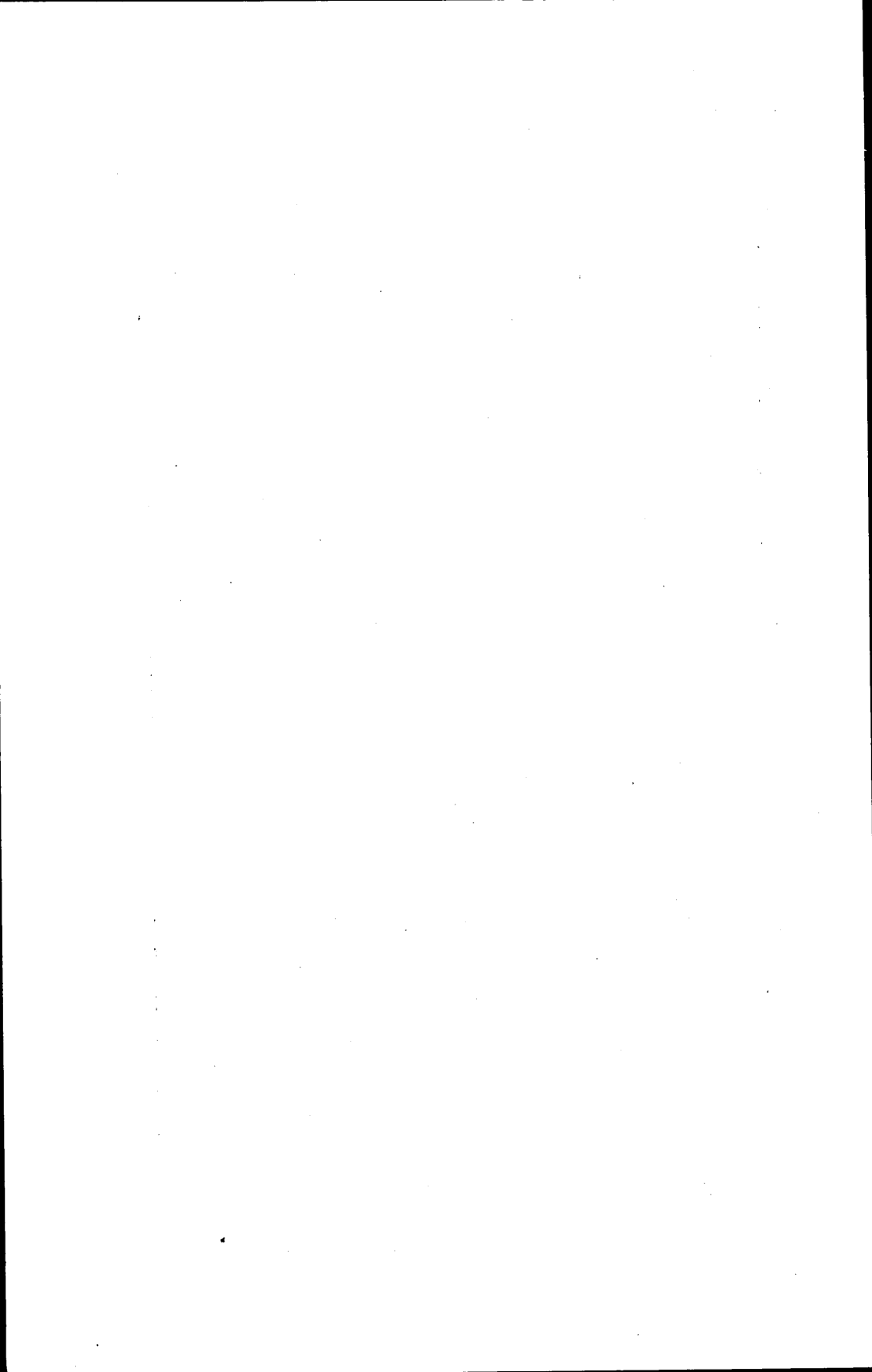
De hát vajjon az 1494-ben nyomtatott misekönyv az első könyv-e, amely a zenggi nyomdából kikerült? Vannak jelek, amelyek arra vallanak, hogy igenis az. A misekönyv a legfontosabb, legszükségesebb egyházi könyv volt; mutatja azt az a körülmény is, hogy az első nyomtatott glagolita könyv, amely 1483-ban, nem tudjuk biztosan, hol került ki a sajtó alól, szintén misekönyv volt; hogy már 1528-ban újra kell glagolita misekönyvet nyomtatni, amely Velenczében lát napvilágot, s nyomban rá 1531-ben megint nyomtatnak glagolita misekönyvet, amely a fiumei nyomdának első terméke. De más körülmény is valószínűvé teszi, hogy az első könyv, amelyet a zenggi nyomdában nyomtattak, a mi misekönyvünk volt. Jagić t. i. ugyancsak tavaly egy másik nyom-

¹ Az eredeti szöveget lásd a mellékleten a missale utolsó lapjának legvégén, itt átírásban közlöm: » .č. u. p. g. Miseca avgusta danī ž. ovi misali biše početi i svršeni v Seni. Kraljujući tada svitlomu kralju ugrskomu Ladislavu. I sideći tada na preslě apustolskomī sveřmu oču Aleksandru papi šestmu. A biše štampani s dopušćenemī volju žna ĩa od dñona (sic!) Blaža Baromića i domina Salvestra Bedrićića, i žakna Gašpara Turćića. Bī našī spasi Amenī.«

Az Athenaeum nyomása.

Az 1494-iki zenggi glagolita miscellany utolsó lapja.

atott glagolita könyvről is adott pontosabb hirt,¹ amely sokaig valahol lappangott, úgy hogy a legújabb korig nem vettek róla tudomást, ámbár több mint egy század óta emlegették, az igaz czirill horologiumnak tartva; úgy látszik, csak Kopitar sejtette, hogy annak glagolita könyvnek kell lennie.² Ez egy glagolita breviárium, amely az utóirat glagolita és latin szövege szerint Velenczében, 1493 márczius 13-án készült el. Az egyebek közt Haintól is³ idézett latin utóirat csak ennyit mond: *Hunc breviarium impressit magister Andreas de Thoresanis de asula die 13 marcii 1493*. A glagolita utóirathból azonban megtudjuk még azt is, hogy a korrektor Baromić Balázs, zenggi kano-nok volt,⁴ nyilván ugyanaz a Baromić Balázs, aki a zenggi mise-könyv szedésére is felügyelt. Azt hiszem, föl szabad tennünk, hogy Baromić Balázs kanonok nem megy el Velenczébe egy glagolita könyv szedésére felügyelni, ha állandó lakóhelyén, Zenggben is van nyomda, ahol hasonló minőségben működhetett volna, anélkül hogy hosszabb ideig idegen földön kell laknia. De meglehet, sőt valószínű az is, hogy nem Velenczéből hitták, hanem Zenggből küldték, hogy nyomassa ki Velenczében a glagolita breviáriumot; nem lehetetlen az sem, hogy ezzel a küldetéssel szoros kapcsol-atban áll a későbbben Zenggben fölállított nyomda keletkezése. Baromić a Velenczében, e régi nyomdai központban szerzett tapasztalatokat, úgy látszik, értékesítette a talán az ő közvetlen felügyelete alatt Zenggben berendezett nyomda fölállításánál. Az időköz, amely a velencei breviárium befejezése, 1493-iki már-czius 13-ika, és a zenggi misekönyv elkészülése, 1494-iki augusztus 7-ike közt van — nem egészen 17 hónap — bizonyosan az akkori időben nem túlságos hosszú idő, hogy egy városban felállítsák az első

¹) I. h., továbbá »Ein zweiter Beitrag zur südslavischen Bibliographie« és »Ein dritter Beitrag z. s. B.« című cikkeiben, Anzeiger, 1895. évfolyam VII. és X. szám.

²) »Kopitar hielt es für ein glagolitisches Brevier, dergleichen Torresano auch später druckte.« Safárik, Geschichte der südslavischen Literatur, III. k. 251 l.

³) Repertorium Bibliogr. 3833. sz.

⁴) »Svršenje brevieli hrivackihī Stampani vī Benecihī po meštrē Andrēe Torižanē iz Azulē. Koreženi pro pre Blaži Baromići kanoŋgi erikve seniske. na dni ·vī· miseca marča. č. u. p. v.,« amit Jagić így fordít: »Finis breviari-orum chroaticorum. Impressa Venetiis per magistrum Andream Thoresanum de Asula correcta per presbyterum Blasium Baromić canonicum ecclesiae Segniensis, die 13 martii 1493.«

nyomdát és egy olyan komplikált szedésű művet nyomassanak ki, mint a milyen a különféle betűkkel és kétféle festékekkel nyomtatott misekönyv. Mi tehát meglehetősen valószínűséggel állíthatjuk, hogy az 1494-ben nyomtatott glagolita misekönyv a zenggi nyomda első terméke és hogy a nyomdát magát 1493-ban állították föl.

E nyomda fölállításával kapcsolatba hoztam Baromić Balázs nevét. Ezt a nevet különben eddig sem nekem, sem másnak, amennyire tudom, nem sikerült máshol is megtalálni; az igaz, eddig nem is igen volt okunk keresni, mert csak tavaly óta érdekel bennünket e név viselője, a mióta Jagić kimutatta, hogy Baromić Balázs 1493-ban Velenczében, 1494-ben pedig otthon Zenggben élénk részt vett egy-egy glagolita könyv nyomtatásában. De éppen e két adat egészen új világot vet régebben felmerült adatokra is. Most már p. o. alig lehet abban kételkedni, hogy az a Baronić Balázs, aki egy 1503-ban kelt okiratban Kukuljević közlése szerint ¹ így szól magáról: *ja pop Blaž Baronić kanonik svete Marie crkve senske* azaz: »én Baronić Balázs pap, a zenggi szent Mária templom kanonoka«, azonos a mi Baromić Balázsunkkal és hogy az *n* Kukuljević Acta Croatica című okiratgyűjteményében csak sajtóhiba — fájdalom, nem az egyetlen! Maga az okirat különben csak annyiban érdekes ránk nézve, mert megtudjuk belőle, hogy Baromić Balázs 1503 július 2-kán még élt és még mindig a zenggi székes egyháznak kanonoka volt, míg másrészt abból a körülményből, hogy az 1507-ben nyomtatott *Naručnik plebanušev* utóiratában Baromić nevét már nem találjuk, azt lehetne sejteni, hogy az érdemes kanonok hajlott koránál fogva már részt nem vett a munkában vagy talán már nem is élt. Másrészt föl szabad talán tennünk, hogy Baromić Balázs már 1484-ben is zenggi kanonok volt és akkor azonosíthatnók vele azt az egyszerűen »Balázs zenggi kanonok«-nak hívott egyéniséget, akivel Kukuljević-nél kétszer is találkozunk 1484-ben és 1485-ben.² De mindezeknél sokkal fontosabb és érdekesebb egy már egy pár év óta ismert adat, amely most egészen új világításban tűnik föl előttünk. Már 1887-ben említett Ivančić Iván egy addig ismeretlen, 1496-ban

¹ Acta Croatica, I. k. 184. l. 170. sz.

² Id. m. I. k. 121. l. 108. sz. és 124. l. 110. sz.

nyomtatott glagolita könyvet, amelyet azután 1890-ben Milčetić Iván egész terjedelemben lenyomatott és behatóan ismertetett.¹ Ivančič közlése szerint a könyvecske végén ez állana: *Ja pop Blaž Baramov sin s Vrbnika štopah ovu spovid, a stumači ju s knjig latinskih počtovani gospodin Jakov Blažiolović na let g. nih 1496 aprila 25-dan*; azaz: »Én Balázs pap, Baram fia Verbenicoból nyomtattam ezt a confessiót, fordította pedig latin könyvek-ből a tisztelt Blažiolović Jakab úr 1496-iki április 25-ikén.« De Milčetić cikkéből arról értesülünk, hogy a könyvben nincs kiírva a *sin* illetőleg *sinī* »fia« előtt álló szó, hanem rövidítő jel alatt ez áll *barmvī*, amit Milčetić *Bartolomeovi*-nak olvas. *Ov* a horvátban birtokos melléknévképző, Iván fia pl. horvátul *Ivanov sin*, az tehát kétségtelen, hogy *barmvī*-ban egy ilyen birtokos melléknévet kell keresnünk, mi tehát ezt a szót egészen biztosan kiegészíthetjük egyelőre *bařmovī* alakká. De hogy az *r* és *m* közt mi maradt el, azt ezelőtt még csak sejteni sem lehetett. Ma azonban, mikor Baromić Balázs papnak egy már 1493-ban és egy 1494-ben nyomtatott glagolita könyvét ismerjük, amelyek Ivančič és Milčetić előtt akkor még ismeretlenek voltak, nem nehéz a *pop blaži barmvī sinī*-ben fölismerni a mi Baromić Balázs papunkat, ennél fogva *barmvī sinī* semmi egyéb, mint *baromovī sinī*, ez pedig jelentésre nézve azonos Baromić-tyal, amint pl. Iván fiát *Ivanov sin*-nek vagy *Ivanić*-nak lehetett hini. Hogy miért nem írta ki Baromić e munkán teljes nevét? Nyilván mert amúgy is reáismertek, talán azért is, mert nem nagy ügyet vetett rá, hogy e piczi Confessio generalis (*spovidī općena*), amely mindössze 37 lapból áll, az ő közreműködésével látott napvilágot. De belerejtett ezúttal az utóiratba egy apró vonást, melyet hiába keresnénk a két nagyobb munka utóiratában, megtudjuk belőle, hogy Vrbnik (Verbenico) a szülőhelye. Milčetić nem sejtethvén Baromićnak csak tavalyszerűségre vált előbbi működését, az ő Bartolomeovi sinijéből szedő csinál: »Balázs pap, azt mondja, szedő volt, még pedig az első horvát szedő, de nehezebb volna arra a kérdésre felelnünk, hol működött mint szedő, Velenczében, vagy szülőhe-

¹ Poraba glagolice kod redovnika III. reda sv. Franje napisae je O. Stjepan M. Ivančič svećenik istoga reda. Zára, 1887. 23. l. és Starine XXIII. k. 80. s köv. l. Milčetić csakis tollhibából mondhatja, hogy Ivančič művecskéje 1877-ben jelent meg.

Magyar Könyvszemle. 1896. II. füzet.

lyén Vrbnikben. Ma már ez sem kérdés.¹ Először is tudjuk, hogy Baromić az 1493-ban nyomtatott breviáriumnál csak mint korrektor szerepelt, lehet tehát, hogy az 1496-ban nyomtatott könyvet sem maga szedte és hogy neve csak úgy került az utóiratba a szedőének mellőzésével, mert a szöveg helyességeért, hitelességeért ő volt a felelős. Ami pedig a nyomtatás helyét illeti, az biztosan Zengg volt, mert a betűk, amint már Ivančić mondja,² szakasztott (ad unguem) ugyanazok, mint akár a Zenggba 1507-ben nyomtatott *Naručniki plebanuševi* akár az 1508-ban ugyanott nyomtatott *Korizmenjaki* (Quadragesimal) betűi. Az utóbbival a sorok száma is azonos, amint megint Milčetić megjegyzi.³ Minthogy most már tudjuk, hogy a Zenggba 1507-ben nyomtatott *Naručniki plebanuševi* szakasztott ugyanazokkal a betűkkel van szedve, mint az 1494-ben nyomtatott zenggi missale, minthogy továbbá az 1496-ban nyomtatott *Spovidī općena* ugyancsak ezekkel a betűkkel készült, korrektora vagy szedője pedig bizonyosan ugyanaz a Baromić Balázs zenggi kanonok volt, aki a mi misekönyvünk nyomtatásánál is közreműködött: az 1496-ban nyomtatott glagolita könyv csakis Zenggba láthatott napvilágot és nem Velenczében, mert Velenczében tudunkkal ilyen betűkkel nem nyomtattak egy könyvet sem; de addig, míg Zenggba volt nyomda, egyáltalában nem nyomtattak glagolita könyvet Verbenicoban sem, mert ebben a faluban nem is volt nyomda. Hogy egy zenggi pap a szemben fekvő Veglia szigetéről származik, abban természetesen nincs semmi föltűnő, sőt ha megfontoljuk, hogy Veglia szigete a glagolita írástudásnak valóságos fészke volt, könnyen elképzelhetjük, hogy Baromić már szülőföldjén magába szívhatta azokat a hagyományokat, amelyek alapján belőle később a glagolita irodalom terjesztése körül olyan nagy érdemeket szerzett férfiú lett. A kép, amelyet e férfiú működéséről ez időszertint alkothatunk magunk-

¹ Milčetić maga is az Obzor 1895 januárius 29-ikén megjelent számában nyomban Jagić első közlésének megjelenése után egy névtelenül megjelent cikkekcske (Prilog k hrvatskoj bibliografiji) végén fölveti már azt a kérdést, nem azonos-e a *blaži barmov sinī* a mi Baromić Balázsunkkal: »Možda je »Blaž Barmov«, koji je tiskao g. 1496 »Spovidī Općenu« (Starine XXIII.) ista osoba s Blažom Baromićem, što se mučio oko izdanja misala od god 1494?»

² Poraba glagolice stb. 24. l.

³ Starine, XXIII. k. 81. l.

nak, mindent is összevéve nagyon halvány, de nem szabad elfelejtenünk, hogy másfél évvel ezelőtt még nevét sem ismertük! Amint eddig, könnyen érthető tévedésből, Bedričić Szilveszternek tulajdonították az első horvát nyomda fölállítását, úgy most már, — az eddiginél nagyobb joggal — Baromić Balázs nevét hozhatjuk kapcsolatba e nagy eseménnyel.

II.

A zenggi misekönyv leírása.

A zenggi misekönyv eddig, egy-két egyes lapot nem tekintve, csak egy csonka példányból ismerték, a melyet Brčić Iván a Rad LIX. kötetének 170. lapján irt le és a melyről most Zágrábban sem tudják, hogy hol van.¹ Brčić leírása azonban nem egészen pontos. Tévedés először is, hogy a quaterniok számozásában a 10-ik, azaz az *i* betű maradt volna ki, nem ez, hanem a jóval ritkábban használt 25-ik betű, az *ω* maradt el. Igaz, hogy mind a két betűt már csak számok jelölésére használták a későbbi emlékek, de míg az *i* mint 10-nek a jele folyton ismétlődik, így p. o. a kalendáriumban, a Proprium Sanctorum-ban, mikor az egyes szentek napjain olvasandó mise valamely hónap 10. és 20. napja közé esik, ha a 12 apostolról van szó stb., addig a 700-at jelentő *ω* betű használatára rendesen semmi alkalom sem nyílik, nem csoda tehát, hogy a 24-ik betűről, a *h*-ről mindjárt a 26-ik betűre, a *č*-re ugrottak át. Mégis külön meg kell ezt említenem, mert az 1483-ban nyomtatott editio princeps és a Velenczében 1528-ban nyomtatott harmadik kiadás az *ω* betűt is használják az ívek jelölésénél. A lapok száma természetesen nem változik, akár az *i* akár az *ω* betűt hagyták ki az ívek számozásánál, tehát csak is a számításban ejtett hiba vagy toll- illetőleg sajtóhiba lehet, ha Brčić azt mondja, hogy az előtte fekvő példánynak 199 levele volt. Az illető példány az első (*a*) quaternio 4. levelével kezdődik és 25-ik (*ε*) quaternio utolsó lapjával végződik. Közben hiányzik még az első quaternio utolsó levele és a 16-ik (*n*) quaternio négy levele, mindössze tehát az első 25 ívből egy teljes ív vagyis 8 levél (4 az *a* és 4 az *n* quaternioból). Ennélfogva nem 199, hanem csak 192 (=24×8) levele lehet a csonka példánynak. Múzeumunk

¹ Jagić azt mondja, hogy nem tudja, hogy Szt-Pétervártt vagy Zárában van-e. Ein Beitrag, 3. l.

példánya, ámbár erősen meg van viselve, csaknem teljes, valószínűleg nem hiányzik belőle több, mint az első lap a kalendárium-ból és egy levél szöveg, a mely utóbbi azonban egy beragasztott lapra le van másolva — e lap az *n* quaternio 3-ik levele, a mely a zágrábi példányban is hiányzik. A kalendárium után következik két levélből álló appendix, a melyet Jagić nem tart teljesnek.¹ Igaz, hogy a nyilván meglazult és azért később beragasztott lapok lehetlenné teszik annak megítélését, nem hiányzik-e itt valami, de Jagić föltevését nem tartom valószínűnek. A kalendárium t. i. az első iv hat levelét foglalta el — minden hónap egy-egy lapon áll, egy levélre tehát két-két hónap kerül — a hátra levő két levelet pótlásokra használták föl. Minthogy az utolsó itt talál-tató mise épen befejeződik a 2-dik levél végén, minthogy továbbá az appendix két levele a kalendárium hat levelével épen egy teljes ivet tesz ki, nem tartom valószínűnek, hogy e helyen egy vagy több levél hiányzik. Hiányt csak úgy lehetne itt konstatálni, ha valakinek sikerülne kényszerítő belső okokkal bizonyítani, hogy ennek vagy annak a misének még okvetetlenül meg kellett lennie az appendixben. Én olyan misét sem az editio princeps-szel való összehasonlítás által, sem más úton nem tudtam találni.

Csak az appendix után kezdődik maga a misekönyv a mellék-leten látható legdiszesebb lapjával, a mennyiben ugyan ilyen szegény kiállításnál diszről szólhatunk. A quaterniok számozása is csak innen indul — az első lapon különben nem találni a várt *a* jelzést — és *c*-ig megy, azaz a 27-ik betűig, a mely azonban csak a 26-ik quaterniot jelöli, mert a mint már említettem, a ritkán használt *ω* kimaradt. E teljes 26 quaternio összesen 208 levelet tesz, ha ehhez hozzá vesszük a missale kezdete előtt álló a kalendáriumot és appendixet tartalmazó egy quaterniot, az egész könyv 216 levélre terjedne. Ebből, ha az *n* quaternio 3-ik levelét, a mely kiszakadt és írott lappal van pótolva, beleszámítjuk is, csak 215 levél maradt meg, mert a kalendárium első lapja elkallódott. Ezzel teljesen összevág a leveleknek a vétel alkalmával talált, czeruzával bejegyzett számozása, csak épen hogy vigyázatlanságból a 201. és 202. levél közt egy levél számozatlan maradt, úgy hogy

¹ »Dieser Nachtrag scheint nicht complet erhalten zu sein, es dürften noch ein oder mehrere Blätter fehlen.« Ein Beitrag, 5. l.

az utolsó levél 214-iknek van föltüntetve. A teljesen új, eddig ismeretlen részek, a melyeket a múzeumi példányban találunk, tartalmuknál fogva igen fontosak. Ott van mindjárt az annyira jellemző és érdekes adatokat tartalmazó kalendárium, a melyből a csonka példányban nincs semmi. A kalendárium első levele, igaz, fájdalom hiányzik, csak úgy mint a bécsi udvari könyvtárban őrzött editio princepsben is, úgy hogy nem tudjuk, benne volt-e p. o. és ha volt, milyen alakban február 14-ikén a szlávok apostolainak ünneplése. A harmadik kiadásban, a Velenczében 1528-ban nyomtatott misekönyvben vörös betűvel kettős ünnepnek (festum duplexnek) van bejegyezve: *Ćurilai Metudie iš dū. sŕ. êž.*¹ Azt sem tudjuk, benne volt-e Szent-Simon, Zára védőszentje, a melyet az 1528-ban nyomtatott misekönyv február 4-ike alatt kettős ünnepnek jelez, »saját városa«, azaz a záraiak számára: *Semiona stŕca dū sŕmu grđu.* Brěić annak idején, mikor még teljes példányt nem ismertek, nagyon csodálkozottt, hogy a mi missalénkban nincs külön mise e szent számára. Ide iktatom az említett értekezésének 171. lapján található szavait magyar fordításban: »Az a körülmény, hogy a mi missalénkban nincs meg sem Szent-Domnio (*sv. Dujam*), salonai püspök és vértanu, sem Szent-Simon próféta, Zára védőszentje, annak a jele, hogy a misekönyvet Dalmácián kívül nyomtatták és olyan papok fölügyelete alatt, a kik sem a spalatoí, sem a zárai püspökséghez nem tartoztak és a kiknek nem is volt szándékuk e püspökségek papjait misekönyvvvel ellátni, és hogy talán egyes tartományokban akkor ezek az ünnepek még nem voltak divatban.« A megjegyzés első része tévedésen alapul, mert Szent-Domnio föl van említve a kalendariumban illő helyén, május 7-ikén, a mi pedig a misét illeti, igaz, hogy hiányzik a Proprium Sanctorumban, de a 3-ik kiadásban, a melyre Brěić hivatkozik, semmit sem találunk, a mit nem lehetett volna bátran el is hagyni: *Duima bsŕpa i mučnka čenī (!) išŕi. a. sŕca ot pske do pŕkosti,* azaz utalva van a Commune Sanctorum-ban

¹ Az 1493-ban ugyancsak Baromić Balázs fölügyelete alatt nyomtatott breviáriumban megvan ez az ünnep. L. Jagić, Zweiter Beitrag, 2 l. Megvan különben az editio princepsben is, ahol a kalendáriumban nem hiányzik az illető lap, amint ez Brěić Derie Ilužbe rimskoga okreda svetih Ćirila i Metuda cz. értekezéséből (13. l.) kitűnik. Brěić adatai igen valószínűvé teszik, hogy a mi misekönyvünkben is be volt jegyezve e napon a két szláv apostol ünnepe.

található egy szent számára olvasandó misére, tehát nincs külön mise Szent-Domnio számára. De ha nincs külön mise egy szent számára, akkor tökéletesen elég, ha neve be van jegyezve a kalendáriom illető napjánál, a pap amúgy is tudja, hogy ha a Propriumban nem talál semmit, a Communehez kell fordulnia, a hol a több szenttel közös (onnan a Commune Sanctorum elnevezés!) miseszövegek találhatók. Más, a mit Brčić Szent-Simon prófétáról mond, a kiről az 1528-iki misekönyvben egész külön mise szól: *Misa sĭgo Sēmiona*, a melyet a Propriumban február havában Gyertyaszentelő Boldogasszony és Szent-Ágota szűz (február 2—5.) közt találunk. Csakhogy a mi a zenggi misekönyvben a Propriumban hiányzik, az megtalálható az appendixben, a mely Brčić előtt még ismeretlen volt. És ez a múzeumi példánynak másik jelensége, hogy az eddig ismeretlen appendixet is, a melynek létezését eddig sejteni sem lehetett, magában foglalja, még pedig valószínűleg teljesen.

Az appendix a következő miséket tartalmazza: 1. *Misa kada lĭjudi mrut* (missa tempore mortalitatis hominum). 2. *Misa od prstena* (missa pro sponso et sponsa). 3. *Misa ot preobraĭnĕ gĭna* (Missa de transfiguratione domini). 4. *Misa sĭgo Semiona koga telo estĭ v Zadri* = »mise Szent-Simonról, a kinek teste Zárában van«! Jagic erről az appendixről ezt mondja: »Der locale Charakter des Nachtrags ergibt sich daraus, dass auf dem Blatt 2b ein Officium zu Ehren des heiligen Symeon, dessen Reliquien in Zara sind, steht«¹ A többi 3 mise igen gyakran található a régi latin misekönyvekben is függelékül.² Az első mise az 1512-ben Budán nyomtatott misé-

¹ Ein Beitrag stb. 5. l.

² A múzeumban Inc. c. a. 993. számmal jelzett 1495-ben nyomtatott misekönyv így kezdődik: »Incipit missale divinorum officiorum tam de tempore, quam etiam de sanctis cum certis officiis annexis: utputa de *transfiguratione*, de *pestilentia* etc.« E két misét igen gyakran találjuk függelékül, így Knauz A magyar egyház régi mise és zsolozsmakönyvei cz. 1870-ben írt értekezésében a következő években nyomtatott misekönyvekből idéz ilyen függeléket: 1484, 1486, 1490, a már említett 1495, 1498, 1501, 1503, 1507, 1511. A missa pro sponso et sponsa külön föl van említve az 1508-ban Bécsben nyomtatott misekönyv 238. levelén: »Subsequentes missas (utpute Dulcissimi Nominis Jesu, s. Veronice, de beato Job, de s. Rocho, s. Leopold, de VII. gaudiis B. Mariæ V., de VII. doloribus B. M. V., pro sponso et sponsa) speciales postquam in rubrica Strigoniensi non habentur, in hac tamen nova inpressione quibusvis deo devotis sacerdotibus pro maiore divini amoris incentivo et operis decore subiunxit

könyvben (Nemz. Múzeum könyvtára, Hung. e. 338. d.) a 262. levelel még ilyen cím alatt olvasható: *Missa contra mortalitatem seu pestem, quam papa Clemens sextus instruxit*, ez a mise tehát kapcsolatban áll a nagy döghalállal, a mely Boccacio Decameronejának hátterét képezi. VI. Kelemen 1342-től 1352-ig volt pápa. A harmadik mise aránylag későn lett általános, Calixtus pápa 1456-ban a törökökön aratott győzelem emlékére bűnbocsánattal kapcsolta össze. Az editio princepsben nincs meg, az 1528-ban nyomtatott glagolita misekönyvben már rendes helyén találjuk a Propriumban augusztus 6-ika alatt. A második mise, a *missa pro sponso et sponsa* az editio princepsben és az 1368-ban irt Novák-féle glagolita misekönyvben a consecratiók után, a misekönyv legvégén áll (úgy mint az 1512-ben Velenczében nyomtatott esztergomi misekönyvben); utána már csak az utóirat következik, tehát itt is függeléknek tekinthető. Az 1528-ban nyomtatott glagolita misekönyvben is valószínűleg a végén állt, de a zágrábi akadémia példányában az utolsó lapok hiányzanak.

Az appendix után következik a misekönyv kezdő lapja, a melyet a mellékleten bemutatok, egy lap, a mely eddig szintén ismeretlen volt és annyiban érdekes, mert itt különösen szembe szökik a különbség az editio princeps és a zenggi misekönyv szövege közt, a mint majd még látni fogjuk. Érdekes ezen a lapon egyúttal az a nagy betű, a melylyel a második hasáb kezdődik, mert ez a glagolita *B* az egész könyvben csak is ezen a helyen fordul elő, tehát eddig szintén ismeretlen volt.

Érdekes sok tekintetben az utolsó 26-ik quaternio, a mely *c* betűvel van jelölve és a Brèiétől leirt példányban szintén hiányzik. De a múzeumi példánynak fénye-gyöngye természetesen ez utolsó quaternio utolsó lapja, azzal az utóíráttal, a mely sok fontos kérdést egészen új meglepő világításba helyezett.

Az előbbieken röviden jeleztem a különbséget az eddig ismert csonka és a múzeumi csaknem teljes példány közt. Látni való, hogy az újonnan hozzájött részek igen fontosak. Hogy mit tartalmaz az utolsó quaternio, azt lehetetlen volt apróra elképzelni, azt meg épenséggel sejteni sem lehetett, hogy appendixe is volt

impressor fidelissimus.« (l. Dankó József, Magyar szertart. régiségek Esztergom 1871. 6. l. jegyz.) Az 1512-ban Velenczében nyomtatott esztergomi misekönyv a legvégén közli ezt a misét.

misekönyvünknek. Azt ugyan helyesen következtették a betűk alakjából, hogy Zenggben nyomtatták, de tévedésnek bizonyult immár az a föltevés, hogy csak 1507 körül, a *Naručniki plebanuševī* után került ki sajtó alól és ezzel halomra dőlt egy egész rakás előítélet, egy pár régebbi adat pedig egészen új világításba helyezkedett. A kalendárium is, ez a sok apró részecskéjében néha olyan beszédes függelék, sok újat rejt magában. A misekönyv kezdő lapja pedig mintegy teljessé teszi a benyomást, a melyet erről a régi könyvről kapunk.

De hagyjuk most már az összehasonlítást az eddig ismert csonka példánnyal, más kiadásokra se térjünk ki, hanem lapozunk egyszer végig az egész könyven, hogy tiszta képet nyerjünk fő tartalmáról és berendezéséről.

Az elől csonka kalendárium márczius havával kezdődik, a megmaradt 5 levél kalendáriumra következik 2 levél appendix 4 misével (*kada ljudi mrut; počne misa ot prstena; misa od preobraženê; misa sťga semiona koga telo estī v Zadri*), erre kezdődik a misekönyv maga a számozás szerint az első *a*-val jelölt quaternio első lapján.¹ A misekönyv első főrésze, a Proprium Missarum de tempore után következik az *n* quaternio első lapján az Ordo missae (*pristupae popī ka oltaru oblečnī v pařmentī rečtī*), azután jönnek *n* 2 *b*-től fogva a praefatiók, az *n* quaternio 4 levelével kezdődik a Canon missae — tehát csupa olyan dolgok, a melyek ma a nagyszombati mise után találhatók. Erre következnek a Missae votivae néven ismert könyörgések, a melyekkel a következő fejezetben külön foglalkozom. A *p* quaternio 6. levelének 3. hasábján kezdődik a Commune Sanctorum ilyen fölrattal: *Počnjutī općine sťihī ot misala*. A *t* quaternio első lapján, a hol a Commune végződik, e szavak állanak: *Svršenje komuna*, nyomban rá következik a Proprium Sanctorum ilyen fölírással: *Početie na vlašnihī misī od sťtcī ot misala*. A Proprium után, kezdve a *č* quaternio 6-ik levelén, találunk még egy pár misét, azután sequentiákat, benedictiokat, a miről a következő fejezetben lesz szó. Az utolsó lapon egy újnői hézag után olvassuk a vörös betűvel nyomtatott utóíratot. Elöl is hátul is találunk

¹ Ez ív első lapján ugyan nincs meg a várt *a* jelzés, de a 3-ik levél első lapján ott találjuk lent a jobb sarkán az *aa*-t.

sok később tiszta lapokra beírt pótlást, a melyek bizonyítják, hogy a könyv használói jól tudták a latin nyelvet is, a melyben a glagolita papok nem voltak mindig jártasak. Fájdalom, nem találunk mást, mint az isteni tiszteletre vonatkozó jegyzeteket, sehol a legkisebb nyoma sincs annak, hogy kinek a kezében volt, hol, mikor volt, hogy mikép ment át másnak a birtokába ; néma a könyv, mint a sir, csak a bekötés első tábláján belül olvassuk: *Conventus Fluminensis ad s. Hieronymum.*

De a mi misekönyvünk nem csak tartalmánál fogva érdekes, hanem mint nyomtatvány is, hiszen az első Horvátországban nyomtatott könyv. Külseje elég igénytelen, nem az egyszerű préselt bőrkötést értem, a melyről nem tudni, az eredeti-e, hanem kis alakját és szorosan egymáshoz érő sorait, a melyek inkább magánolvasásra szánt könyvnek mutathatnák, míg az 1483-ban valószínűleg Velenczében nyomtatott editio princeps folio alakjával, jóval nagyobb betűivel, a nagy sorközzel, tiszta tökéletes szedésével fennem dicséri névtelen mesterét, ha még olyan szegényesnek is tetszhetik egy-egy gazdagabb kézirat — mint p. o. a bécsi udvari könyvtárban vele együtt őrzött Novák féle 1368-ban készült glagolita misekönyv — mellett. Mindamellett a szedés a mi misekönyvünkben is egészen véve szép tiszta, csak a vörös szedés, a rubrum nem illik mindig bele a sorba, a mint a mellékleten is könnyű észrevenni, habár ott a vörös festék legfeljebb itt-ott ismerhető föl élénkebb vagy halványabb színezeténél fogva, a szerint, hogy frissebb vagy kopottabb az eredetiben. A hol egy-egy szó vagy egy-egy betű nem áll bent a sorban, hanem föl vagy lecsúszott, biztosra lehet venni, hogy az eredetiben vörös és fekete, tehát kétféle külön-külön végzett szedéssel van dolgunk. Különösen föltűnő az ügyetlenség az első lap első (bal) hasábján, később a komplikált szedés már egészen biztos, mert begyakorlott kézre vall. A mi a betűket és a szedést illeti, a zenggi misekönyv nem csak az editio princepstól, a melynek betűi már nagyságuknál fogva egészen más benyomást tesznek, de az 1528-ban Velenczében nyomtatott harmadik kiadástól is elüt. Az utóbbi a lapok egyenlő nagyságánál és a betűkön észlelhető nagyon közel álló méreteknél fogva ugyan első pillantásra hasonlónak tetszhetik, de ha jobban szemügyre vesszük, elég nagy különbséget találunk: a betűk kicsit nagyobbak, úgy hogy ámbár a lap nagysága ugyanaz, csak 35 sor

fér egy lapra, míg a mi misekönyvünkben 37-et találunk, és ámbár a sor kicsit hosszabb, a mi által a lap széle kissébb lesz, mégis valamivel kevesebb fér egy sorba. A zenggi misekönyv szédése tömöttebb és mégis tetszetősebb. Legközelebb állhat a zenggi nyomtatványokhoz az 1493-ban Baromiától Velenczében nyomtatott breviárium; Jagić lehetségesnek tartja, hogy mintául szolgáltak ennek betűi.¹ Addig, míg valaki az 1493-ban nyomtatott glagolita breviáriumot nem ismerteti közelebbről és hasonmást nem közöl róla, a mire talán a zágrábiak nem váratnak sokáig, minthogy a mi misekönyvünk föltalálása új életet adott az egész kérdésnek, addig, mondom, csak az editio princepshez mérhetem a zenggi misekönyvet és a később, de hasonló alapelvek szerint készült harmadik kiadáshoz. Hozzátehetjük a két utóbbihoz még a jóval régebben és nem nyomtatás útján készült, hanem kézzel írt Novák-féle, már fönt említett, 1368-ban befejezett misekönyvet is, mert nemcsak a szövegben, hanem a betűk alakjában is rendkívüli hasonlatosságot mutat az editio princeps ezzel a kézirattal és mert amúgy is csak úgy érthetjük meg az editio princeps és azután a harmadik kiadás technikáját, ha a kéziratokból indulunk ki. A kéziratokban és csakis ezekben érthető két-három betű egymásba fonása, a szedésnél azonban ez nem okoz könnyebbséget, sőt ellenkezőleg, a mennyiben új betűk öntését teszi szükségessé és minden új összetételnél új meg új betűt kíván, azonkívül a sok ligatura szedés közben a keresést megnehezíti, határozottan hátrányos. Hogy mégis annyira utánozták a kéziratokat, az csak abból a kívánságból származhatott, hogy a kéziratokat minél hívebben adhassák vissza és e tekintetben valóban fölötte tanúságos az editio princeps és a Novák-féle kézirat összevetése: mintha amaz csak ennek mintájára készült volna. A zenggi nyomda igen elmés módon fejt meg ezt a kérdést. Sok kapcsolatot egészen mellőz, így p. o. teljesen eltűnt az a sajátságos koczka-halmaz, a mely kéziratokban és az editio princepsben (de még a harmadik kiadásban is) az *ml* összetételt jelenti,² eltűnt a vele rokon

¹ »Die glagolitischen Typen sind kleiner als jene des Zengger Missale 1494, also nicht dieselben, wie ich früher meinte, wohl aber können sie den Zengger Typen zum Vorbilde gedient haben.« Ein zweiter Beitrag 8. l.

² Az a sajátságos *ml* található pl. Geitler Die albanesischen und slavischen Schriften cz. művének a Novák-féle kéziratból vett mellékletén mindjárt a második szóban: Dai *ml*te.

mž összetétel is, a sor fölé nyúló más betűbe irt *o* és *r* is, de a hol még találjuk is két egymás mellett álló betű összetételét, az nem egymásba fonódik, nem kell tehát külön betű-rá, hanem egy-egy teljes betű mellé csonka betűrészeket szednek, a melyek akármelyik más betűvel is kombinálhatók. Sőt vannak csonka betűk, a melyek nemcsak egy betűt jelenthetnek, így pl. a glagolita *v* és *t* csak annyiban különböznek egymástól, hogy a *v*-nél lent, a *t*-nél fent kapcsol össze egy vízszintes vonás két derékszögecskét. Mindkettőnek a rövidítése abban áll, hogy ha az előtte álló betű derékszögbe végződik, egyetlen egy különálló derékszögecske fejezi már ki a *v* vagy *t* betűt; hogy melyiket, azt az összefüggésből kell megtudni. Ilyen rövidített *v* található az első lapon mindjárt a második sor középső szavában: *dvora* (l. a hasonmást), míg egy ép így irt csonka *t*-t olvasunk az utolsó lap bal hasábján a 10. sor utolsó szavául: *zltō* azaz *zlato*. Csonka *ā*-t találni pl. az utolsó lapon a jobb hasábnak 2-ik betűje gyanánt: (*usi*) *tavilī esi*, vagy az utóirat második szavában: *avgusta*. Egy elől csonka *l*-et találni az utolsó lap bal hasábjának 12. sorában: (*blago*) *slovla ju*; 2 sorral lejjebb a sor 2-ik szavában látjuk az *l*-nek egy hátul megcsonkult alakját a *posluha* szóban; tőszomszédságában egy csonka *ž*-t *imže*-ben. Ez a pár példa elegendő fogalmat ad arról a nevezetes haladásról, a melyet e tekintetben a zenggi nyomda tett.

A mi a rendes betűk nagyságát illeti, kétféle betűt kell megkülönböztetnünk, a mint az az első lap hasonmásából is világosan kitetszik. Ott mindjárt a négy első — az eredetiben vörös festéssel nyomtatott — sor után következik több sor apró szedés, ugyan olyan apróbb szedést látni a jobb hasáb közepén a két cifra kezdő betű által jelölt evangelium-szöveg közt. Ezt az apró szedést használják a máshonnan, különösen a zsoltárból idézett, nem teljesen közölt szövegeknél, a melyekre hivatkozás történik. A betűk nagyságáról a mellékelt hasonmások elég hű képet adnak, csak egy kicsikét nagyobbbnak kell mindent képzelni, még pedig a magasságban az 153: 156 mm. a szélességben 107: 108 mm. arányában. Az épen említett rendes betűkön kívül látni még a melléleteken félig nagy és egészen nagy kezdőbetűket, a melyek, egy esetet kivéve, az eredetiben vörös festéssel vannak benyomva. Félig nagy kezdő betűk pl. az utolsó lapon a következők: glagolita

z, glagolita *m*, latin *v*, *p*, *s*; az első lapon csak egy félig nagy betűt találunk: egy latin *v*-t. E félig nagy betűk rendes használatát szépen ki lehet venni az utolsó lapon: a mise minden egyes külön része ilyen betűvel kezdődik. E betűk nagybórára latin betűk, az első íven 55 ilyen latin betű mellett csak 12 glagolitát találunk, a 2-ik íven épenséggel 66 latin betű áll szemben 8 glagolitával. Glagolita betű van különben még más nagyságú és alakú is, a miről az első lap elegendő fogalmat ad.

De mindennél érdekesebb az a két díszes, egészen nagy kezdő betű, az első lap jobb hasábján fönt a glagolita *B*, a közepén a glagolita *V*. Csakhogy nem kell hinni, hogy ezek a díszesebb kezdőbetűk valami sűrűn fordulnak elő: az egész könyvben mindössze kilencszer találni ilyen glagolita kezdőbetűt, háromszor pedig egy elég ügyetlen nagy latin *V*-t. Leggyakrabban ismétlődik az első lap közepén látható valóban szép glagolita *V*. Mellette az otromba latin *V*-t csak azért használták, mert valószínűleg csak egy ilyen glagolita *V* volt a nyomdában.¹ A nagy kezdő *V* aránylag sűrű használata abban leli magyarázatát, hogy a legtöbb evangéliom szöveg úgy kezdődik: *V ono vrime*: »in illo tempore.« A már említett díszesebb kezdő betűkön kívül még csak egy elég csinos

¹ Az első íven ugyan az 1. és 12. lapon találjuk a díszes glagolita kezdő *V*-t, tehát olyan két lapon, mely az ív egy és ugyanazon felén található az ív összehajtása előtt, tehát egyszerre nyomatik, de egy kis mesterkedéssel még ezt is ki lehetett nyomtatni egyetlen egy ilyen betűvel, ha t. i. a kétszeres szedésen és nyomáson felül (egy kellett a fekete szöveg számára, a másik a vörös számára,) még harmadszor is elővették a félívet, hogy aztán a kezdő *V*-t belenyomják az egyik még üresen maradt helyre, a mi a bizonyosan nagyon csekély számú példányok elkészítésénél nem járt volna túlságos vesződéssel. Később azonban talán mégis inkább úgy segítettek magukon, hogy a hol két nagy kezdő *V* összekerült az ív egy és ugyanazon felén, a csinos glagolita betű mellett egy elég formátlan nagy latin *V*-t is alkalmaztak. Így került volna a latin *V* a 9-es z quaternio 2-ik lapjára, míg 14-ik lapján a glagolita *V* áll; a *k* quat. 10. lapjára a latin *V*, míg a 11. lapon díszesebb glagolita társa tűnik föl; csak így kerültek volna össze az ív ugyanazon a felén (a 3. és 11. lapon) az annyira egyenetlen testvérek a 8-as z quaternion is (a glagolita írásban kétféle z jel van), ha a 3 lapon ki nem fejezték volna a glagolita *V*-t, a mint az üresen maradt hely alakjából lehet látni. Magyarázatra akkor csak az szorulna, hogy miért hagytak az *r* quat. 3-ik levelén a latin, és nem a glagolita *v*-nek üres helyet, holott második nagy *V* nincs ebben a quaternionban. Végre hadd jegyezzem meg, hogy a glagolita nagy *V* még a *b* és *v* quaterniókban is előfordul.

S-et találunk, egyszer (a *d* quaternioban) fekete és egyszer (a 9-es quaterniban) vörös festékekkel benyomtatva, az *n* quaternioban pedig egy *O*-nak szánt üres helyet, a melyet a múzeumi példányban egy fekete téntával rajzolt latin *O* tölt be.

Ezek a kezdő betűk talán bizonyos tekintetben fejlettebb technikát árulnak el az 1483-ban készült editio princeps-szel szemben, a hol a megfelelő helyek, úgy a félig nagy, mint az egészen nagy kezdő betűk számára, véges végig üresen vannak hagyva. Vagy talán azért hagyták itt üresen a helyeket, hogy a tulajdonos saját ízlése szerint befestesse az illető betűket? Annyi bizonyos, hogy a bécsi udvari könyvtárban őrzött példány tulajdonosai nem nagyon siettek e munkával. Mindjárt az első lapon az öt üresen hagyott hely csak gondtalanul fekete téntával oda vetett, teljesen disztelen betűkkel van kitöltve, legnagyobbbrészt egyáltalában ki sem töltötték az üresen hagyott helyeket. Komolyabb kísérletet diszesebb festékekkel kivitt kezdőbetűk bejegyzésére csak az *n*-nel jelzett quaternio 2. és 3. levelén találni, különösen az utóbbi levél első lapján tűnik fel egy latin *O*-t ábrázoló, ügyes kézre valló szakállas férfifej. A Velenczében nyomtatott harmadik kiadásban megtaláljuk ugyan a félig nagy betűket egészen hasonló módon, itt is keverve latint és glagolitát, diszesebb kezdő betű is van, még pedig szép számmal, de ízlés dolgában ezek távolról sem vetekedhetnek a zenggi misekönyv e fajta betűivel. Ez utóbbiakról, különösen a csinos *V*-ről bátran mondhatjuk, hogy kedvezőbb viszonyok közt indulva ki tőlük, egészen új irányt vehetett volna a glagolita könyvek diszitése.

Ha már a nyomtatás technikájáról szólok, említésre méltónak tartom, hogy a zenggi misekönyvben alig találunk sajtóhibát, a mi minden esetre a nagy gondról tanuskodik, a melylyel szedték, és az odaadó szeretetről, a melylyel a javítást végezték. Milyen egészen más e tekintetben a Velenczében 1528-ban nyomtatott harmadik kiadás!

Minden lap 2 hasábra oszlik, egy-egy hasábban, a mint már egy ízben melleleg említettem, 37 sor van.

Az ívek, a mint már említettem, a glagolita betűk sorrendje szerint vannak jelölve az ív első lapján lent a jobb sarkán: (*a*) *b* *v* *g* (*d*) stb. Az ív belső fele — az ív 3-ik lapján — megfelelőleg *aa*, *bb* stb. jelt visel, a 4-ik ívtől kezdve pedig a könyv végéig e helyett

két vonás járul a quaterniot jelző betűhöz: *g* || , *d* || stb. Itt-ott hiányzik a jelzés, pl. az első iv elején az *a*, az 5. iv elején a *d*, a 3. iv belső félivén a *vv* vagy *v* || jelzés.

A misekönyv nyelvéről egy későbbi fejezetben lesz szó.

III.

Variae Missae, sequentiae, benedictiones.

Az a remény, hogy talán mégis sikerül annak nyomára akadni, milyen forrásból folyhatott a mi misekönyvünk — hogy nem tartom az editio princeps lenyomatának, arról majd a következő fejezetben lesz szó — arra késztet engem, hogy egyes apróságokat, a melyek ha nem is mindig magukban de igenis csoportosításukban jellemzők, pontosan kiírjak. Hátha ez apróságok lajstromával könnyebben ráakadhat valaki a forrásra.

Kezdem a *missae votivae* néven ismert könyörgéseken és a könnyebb összehasonlítás kedvéért folyószámmal látom el az egyes miséket. Ezek a misék a mint már fönt említettem, a *Canon missae* után kezdődnek az *n* quaternio 6. levelén. Minden mise után oda teszem a latin kifejezést is, hátha latin forrásokból is világosság derülne erre a kérdésre, vagy talán a régi misekönyvekben nálamnál jártasabb ember szólna hozzá a kérdéshez, ha nem is ért a szláv szöveghez. A misék czimeit, ha csak lehet, úgy adom vissza latinul, a mint Jagiának a Hervoja-féle kódexről írt értekezésében találom, mert egészen természetesnek tartom, hogy mindenki ebből az értekezésből fog kiindulni, a ki behatóbban kíván a horvát glagolita misekönyvekkel foglalkozni.

1. *Misa v častī anjlmī*: Missa in honorem Angelorum. (n6α.)¹

2. *Mša sthī apl̃ petra i pl̃*: Missa b. apostolorum Petri et Pauli. (n6β.)

3. *Mša pr̃sti pomoći stihī*: Missa ad imploranda suffragia Sanctorum. (U. ott.)

4. *Misa ĩ. prosti pomoći stetihī* (sajtóhiba *svetihī* helyett): Missa altera ad imploranda suffragia Sanctorum. (n6γ.)

5. *Misa za gonečihī crēkvī*: Missa pro persecutoribus ecclesiae. (n6δ.)

¹ Az idézetekben a latin betű a quaterniot jelenti, a szám a levelet, α, β, γ, δ a hasábokat.

6. *Misa prositi mira*: Missa ad deposcendam pacem. (U. ott.)
7. *Misa za papu*: Missa pro papa. (n7α.)
8. *Misa za hodečee na puti*: Missa pro iter facientibus. (U. ott.)
9. *Misa za nemočn*: Missa pro infirmis. (n7β.)
10. *Misa za borišće biskup*: Missa pro congregatione episcoporum. (U. ott.)
11. *Misa erēju za se*: Missa sacerdotis pro se ipso. (n7γ.)
12. *Misa .b. erēju za se*: Missa altera sacerdotis pro se ipso. (n7δ.)
13. *Misa treta erēju za se*: Missa tertia sacerdotis pro se ipso. (n8o.)
14. *Misa za vse redi crkve*: Missa pro omnibus gradibus Ecclesiae. (U. ott.)
15. *Misa za zborišće*: Missa pro congregatione. (n8β.)
16. *Misa druga za zborišće*: Missa altera pro congregatione. (U. ott.)
17. *Msa .v. za z*: Missa tertia pro congregatione. (n8γ.)
18. *Misa za sreenie braće*: Missa pro concordia fratrum. (n8δ.)
19. *Msa za sablažnenie plt*¹: Missa pro tentationibus carnis. (U. ott.)
20. *Misa za grēhi*: Missa pro peccatis. (o1α.)
21. *Msa .b. za smu'enie grēh*: Missa pro turbatione peccatorum. (U. ott.)
22. *Msa va otpšenie gri*: Missa in remissionem peccatorum. (o1β.)
23. *Msa otgñti zle mi*: Missa ad depellendas malas cogitationes. (U. ott.)
24. *Mš pršti suz*: Missa ad poscendas lacrimas. (o1γ.)
25. *Misa za pričtela prva*: Missa pro amico prima. (U. ott.)
26. *Misa .b. za pričtel*: Missa altera pro amico. (o1δ.)
27. *Za spšhe žiwh*: Missa pro salute vivorum. (U. ott.)
28. *Misa za obětne pričteli*: Missa pro devotis amicis. (o2α.)
29. *Misa prositi dažē*: Missa ad petendam pluviam. (o2β.)
30. *Misa prositi vedra*: Missa ad petendam serenitatem. (U. ott.)

¹ A sor végén gyakran találunk csonka szót a misefejekben, mert az utólag vörös festékkal benyomott szöveg számára üresen hagyott hely nem volt elegendő. Néha egész szók is kimaradtak a cím végéről.

31. *Misa oŭgnati tuče*: Missa ad repellendas tempestates. (U. ott.)

32. *Misa navlašćna sŭga aŭgusŭna za živi i mrtvi*: Missa propria s. Augustini pro vivis et mortuis. (o2γ.)

33. *Misa ĩ. sŭga aŭgusŭ*: Missa altera s. Augustini. (o2δ.)

34. *Misa protu poganomĩ*: Missa contra Paganos. (o3α.)

35. *Misa za ku ljubo skrbi*: Missa pro qualibet tribulatione. (U. ott.)

36. *Misa ĩ. za ku godi skrbi*: Missa altera pro qualibet tribulatione. (o3β.)

37. *Misa za rimskŭga cešra*: Missa pro imperatore Romano. (U. o.)

38. *Misa za krala*: Missa pro rege. (o3γ.)

39. *Misa za rŭce protu zlihĩ*: Missa pro pugnantis contra crudeles gentes. (U. ott.)

40. *Misa skozi velike tugi*: Missa propter magnos angores. (o3δ.)

41. *Misa va vrime řvane*: Missa tempore belli. (o4α.)

42. *Misa za ku ljubo potrebi*: Missa pro quacunque necessitate. (U. ott.)

43. *Misa prositi mudrost*: Missa ad postulandam sapientiam. (o4β.)

44. *Mša pŕsiti vŕi uŕni i lju*: Missa ad petendam fidem spem et caritatem. (U. ott.)

45. *Misa prositi umileniē*: Missa ad petendam humilitatem. (o4γ.)

46. *Misa prositi ljubve*: Missa ad petendam caritatem. (o4δ.)

47. *Misa prositi utrpēniē*: Missa ad postulandam patientiam (U. ott.)

48. *Mša za sŭnovistvo mes*: Missa ad postulandam stabilitatem loci. (o5α.)

49. *Mša ki ispŕvi grēhi svoe*¹: Missa pro confitente peccata. (U. ott.)

50. *Misa za nepriētela*: Missa pro inimico. (o5β.)

51. *Mša za tvorčihĩ ņmĩ almž*: Missa pro facientibus nobis elemosynam. (U. ott.)

¹ ki előtt kimaradt *za toga*, a melyet a legtöbb misekönyvben találunk (editio princeps, Hervoa és Novak-féle kéziratok), vagy *za togo*, a mit az 1258-ban nyomtatott misekönyvben olvasunk.

52. *Za prietela ki e v uzi*: Pro amico qui est in carcere. (o5γ.)

53. *Mša za plavaju*: Missa pro navigantibus. (U. ott.)

54. *Za nepldne vrime*: Pro tempore sterilitatis. (o5δ.)

55. *Misa kada skoti mruťi*: Missa tempore mortalitatis animalium. (U. ott.)

56. *Kada ljudi mruť*: Tempore mortalitatis hominum. (o6α.)

57. *Za nemoćňka ki e blizu smrti*: Missa pro infirmo, qui est prope mortem. (U. ott.)

58. *Misa za mrtvihi prvi danĩ*: Missa pro defunctis; dies prima. (o6γ.)

59. *Mša v dní .ř. ili .ž. ili .j. .n.*: Missa die tertio aut septimo aut trigesimo. (o7δ.)

60. *Mša tretí danĩ ili .ř. ili .j. ili .k. ni nizloženie umrvžihĩ*: Missa die tertio aut septimo aut trigesimo aut quadragesimo depositionis defuncti. (o8α.)

61. *Mša za umrvšgo bškpa*: Missa pro defuncto episcopo (U. ott.)

62. *Misa za dšu umrvšgo bškp ili ere*: Missa pro anima defuncti episcopi aut sacerdotis. (o8β.)

63. *Misa za popi umrvše*: Missa pro defunctis presbyteris. (o8γ.)

64. *Mša za dšu .ā. umrvšog*: Missa pro anima unius defuncti. (U. ott.)¹

65. *Misa za ženu umrvšu*: Missa pro defuncta femina. (o8δ.)

66. *Miša za bťtju umrvš i za*: Missa pro fratribus et sororibus defunctis. (U. ott.) Minthogy az utólagosan vörös festékkel benyomiatott czím nem fért teljesen el, nem lehet egészen biztosan mondani, hogy mi maradt ki. Az editio princepsben és a 3-ik 1528-ban nyomtatott glagolita missalében csak ennyi áll: *misa za bratiju umrvšu*: missa pro fratribus defunctis, a Missale Romanumban pedig szakasztott ugyanaz a mise ma ezt a czímet viseli: *Pro defunctis fratribus, propinquis et benefactoribus* és hogy ez a czím nem új, mutatja egy Antwerpenban 1573-ban

¹ A Hervója-féle Missalében e mise más czímet visel, a mi Jagičot tévutra vezette. *Misa za muža umrvšg* nem jelenthet itt: Missa pro mortuo marito, hanem pro m. viro, ennélfogva azután a következő mise is hibásan van fordítva: Missa pro mortua uxore! A Missale Romanum e miséket úgy hívja, hogy: *Pro uno defuncto* és *Pro una defuncta*.

nyomtatott Missale Romanum, mely véletlenül előttem fekszik, és a hol a cím ugyancsak így hangzik: De a Hervoja-féle kódexben ezt találjuk: *Mša z(a) bratiju i sestri* és ezzel összevág, amit Velenczében az 1496-ben nyomtatott Missale Strigoniense CLIX. levelén találunk: *Pro fratribus et sororibus*.

67. *Misa za duše proživajućih v cimteri*: Missa pro animis quiescentium in coemeterio. (p1α.)

68. *Misa va obhodni danj*: Missa in anniversario. (U. ott.)

69. *Misa za dše oča i matre*: Missa pro animabus patris et matris. (p1β.)

70. *Za (vs)e¹ duše*: Pro omnibus animabus. (U. ott.)

71. *Misa navlašna za vse duše*: Missa propria pro omnibus animabus. (p1δ.)

72. *Misa druga za vse umrvš*: Missa altera pro omnibus defunctis. (p1δ.)

73. *Za mnoge umrvše*: Missa pro multis defunctis. (U. ott.)

74. *Ošće misa za mnoge umrvš*: Denuo missa pro multis defunctis. (p2α.)

75. *Misa za umrvšago tretji danj krščena*: Missa pro defuncto tertio die baptismi. (U. ott.)

76. *Mša za željućih pokore*: Missa pro applicantibus poenitentiam. (p2β.)

77. *Misa za dšu ot koga dvoit se sp*: Missa pro anima eius, de cuius salute dubitatur. (U. ott.)

78. *Mša v časti sšie (!) troice*: Missa in honorem s. trinitatis. (p2γ.)

79. *Misa za (!) ispršti mšstš sšga dha*: Missa ad expectandam gratiam sancti spiritus. (p3α.)

80. *Misa druga sšga duha*: Missa altera sancti spiritus. (p3γ.)

81. *Misa v časti sšga križa*: Missa in honorem sanctae crucis. (p3δ.)

82. *Misa bšne devi marie. od prišastva do roistva ħva*: Missa b. virginis Mariae ab adventu usque ad nativitatem. (p4α.)

83. *Od roistva ħva do očišćenē misa bšne dēvi marie*: A Nativitate usque ad Purificationem missa b. virginis Marie. (p4γ.)

84. *Od očišćenē do pske. Misa bšne dēvi mšie*: A purificationem usque ad pascham. Missa b. virginis Mariae. (p4δ.)

¹ Vs betűk ki vannak tépve.

85. *Ot paski do p̃tikost̃ čini bžnie dvi m̃rie*: A pascha usque ad pentecosten officium b. virginis Mariae. (p5β.)

86. *Ot p̃tikost̃ do prišastiê*: A pentecoste usque ad adventum. (U. ott.)

87. *Na dni ponovleniê c̃rkve*: In die renovationis ecclesiae. (U. o.)

88. *Na obhodno godšće ponovleniê crikve*: In anniversario renovationis ecclesiae. (p5γ.)

89. *Na dañ ponovleniê oltara*: In die renovationis altaris. (p6β.)

90. *Misa v časti svētihi ihže telesa imutse v mēstê*: Missa in honorem sanctorum, quorum reliquiae habentur in loco. (U. ott.)

E mise után kezdődik a *Commune Sanctorum*. De a misekönyv végén a *Proprium* után találunk még három ide tartozó misét, amelyet azért a folyó számmal ellátva az előbbiekhöz fogok csatolni.

91. *Misa v časti .d. rañi božih̃*: Missa in honorem quinque vulnerum domini. (66α.) A Missale Romanum ezt a misét ma úgy hívja: *Missa de Passione D. N. J. C.*

92. *Misa za grēhi*: Missa pro peccatis. (66δ.) Ezt a misét nem szabad a 20. és 21. szám alatt említett hasonnevű misékkal összevésezteni, ez utóbbiak nem teljes misék, hanem csak 3—3 rövidke szakaszból álló oratiók, lectio nélkül.

93. *Misa eju (!) za se*: Missa sacerdotis pro se ipso 67α. Fönte már 3 ilyen misét találtunk a 11., 12. és 13. számok alatt, de a viszony hasonló, mint az előbbi számban említett. Mig az előbbi helyeken csak oratiókat találtunk, itt teljes misével van dolgunk, amelyben egyebek közt hivatkozás is történik a 11. számú oratióra. Ez a hivatkozás azért érdekes, mert belőle kitűnik, hogy a *Canon missae* és *Commune Sanctorum* közé beékelt és fönt névszerint felsorolt miséket a *Commune*hoz tartozóknak vettek: *Pri-lěžno te molju. išci v komuni meju misami.*

E pótlékul hozzáadott misék után következik 3 sequentia, még pedig:

1. *Šekvenciê na p̃sku do vznešnê*: Sequentia in pascham usque ad ascensionem. (67β.)

2. *Šek s̃ga tela*: Sequentia sancti corporis. (67δ.)

3. *Šekvenci m̃r̃vhi*: Sequentia pro defunctis. (68α.)

Az eddig ismeretlen utolsó c-vel jelölt iv benedictiókat tartalmaz:

1. *Molitva bl̃viti prsteni*: Oratio ad benedictionem annali. (c1α.)
2. *Čini bl̃viti vodu na kršćenie gne*: Officium benedicendae aquae in epiphaniam. (c1γ.)
3. *Blagosl̃viti vod*: Benedictio aquae. (c4α.)
4. *Znam̃iti sol̃i i ṽdu vsaku nedilju*: Benedictio solis et aquae die dominica. (c4γ.)
5. *Molitva bl̃viti barbaru i sočivo*: Oratio pro benedictione Barbarae et leguminum (c5β.)
6. *Na st̃ago st̃epana d̃ekona bl̃viti sal̃i i zob̃i*: Die s. Stephani diaconi benedictio salis et avenae. (c5γ.)
7. *Na dañi s̃go ivana ãpla i ẽjlis bl̃viti ṽino*: Die s. Joannis apostoli et evangelistae benedictio vini. (c6δ.)
8. *Na dañi st̃ago Šiksta bl̃vi groz*: Die s. Sixti benedictio uvarum. (c7γ.)
9. *Molitva znamenati zlato i tãm̃eni i mũro*: Oratio ad benedictionem auri et thymi et myrrhae. (c7δ.)
10. *Molitaṽi bl̃viti zlato*: Oratio ad benedictionem auri. (c8δ.)

Az utolsó benedictio, amely, úgy látszik, csak folytatása az utolsóelőttinek, (az arany mellett itt is említés történik a tömjénről és a myrrháról,) már a missale utolsó lapján áll. Utána már csak egy 3 oratióból álló misécske következik, amelyet nem sikerült sehol sem találnom: *Misa v časti b̃ž Šeb̃t̃ena*: Missa in honorem sancti Sebastiani. A szövegben a szentnek a neve ki van teljesen írva: *Šebestĩeni*. Erre már csak a vörössel nyomtatott utóirat következik. A Missale Romanum ma csak Fábiánnal együtt ünnepli Szent-Sebestyént január 20-án, a nekik szóló misét meg is találjuk a maga helyén a Proprium sanctorumban: *Na st̃h̃i m̃čñk̃i fabĩena i šeb̃s*. (t4β.) De a misekönyv legvégén hozzátoldott könyörgés, mert hisz nem egyéb, egészen mást tartalmaz, ámbár ugyanannak a Sebestyénnek szól: fohászkodást, hogy isten hárítsa el az imádkozóktól a döghalált Szent-Sebestyén támogatásával. Szent-Sebestyén ereklyéit hathatós óvószernek tartották a döghalál ellen, az utolsó döghalál pedig 1494-ben ugyancsak még friss emlékezetben lehetett. A szöveg nyelve is elárulja a könyörgések új voltát: *ego* helyett kétszer áll *negoṽi* (pod *negoṽim̃i* ufaniem̃i és *negoṽm̃i* zasluž̃en'em̃i); a szövegben előfordul *ča*=quod, ami különben csak a rubrumban, ott is fölötté ritkán található (da to *ča* dl̃žne služb̃e ofĩcem̃i služimo), *činom̃i* helyett *ofĩcem̃i*=officio olvas-

ható az utolsó könyörgésben, aminek párját hiába kerestem az egész misekönyvekben stb. Egyébiránt megtalálható ez az érdekes oratio egészen a mellékleten, hát ha valaki forrását tudná megmondani!

Ezzel befejezem ezt a részt, amelynek leírása sok önmegtartózkodásomba került. Nem vagyok a nyers anyag közlésének valami nagy barátja, de hosszas tépelődés után mégis eltökéltem magamat a fönt kiirt jegyzék közzétételére, mert nem látok biztosabb módot a forrás megtalálását lehetővé tenni, amelyből a mi misekönyvünk folyt. Bátorított ebben egy fényes példa is, az az eljárás, amelyet mesterünk, Jagić követett a Hervoja-féle missale kéziratról írt értekezésében.¹ Ha Jagićot a sok részlet közlésére talán részben az is bírhatta, hogy ez a gyönyörű és sok tekintetben érdekes kézirat visszavándorol Konstantinápolyba és talán megint hosszú időre vagy örökre elvész a tudomány számára, engem viszont az a körülmény késztetett a könyvünk pontos leírására, hogy megbocsáthatatlan mulasztásnak tartom, hogy már eddig is nem foglalkoztak behatóbban a horvátglagolita misekönyvekkel, de másrészt a mi misekönyvünk sem épen könnyen hozzáférhető, mindössze még egy csonka példány van belőle, azt sem tudni, hol — amelyben azonban a fönntemlitett benedictiók és az érdekes Sebestyén-könyörgés hiányzanak. Hogy azonkívül az összehasonlításhoz is szükségem van biztos kiinduló pontul az említett jegyzékre, már a következő fejezetből is ki fog tűnni.

A HUNYADI LEVÉLTÁR MEGSZERZÉSE.

(A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter jelentése az országgyűlés képviselőházához.)

A jelen század második felében indult meg az az áramlat, hogy az európai kormányok és tudományos intézetek a saját nemzetükre nézve becses történelmi kútforrások és emlékek visszaszerzése végett egymással csere-tárgyalásokat kezdtek.

A cseh- és morvaországi tudományos intézetek a svédektől csere útján visszaszerezték azokat a bohémikákat és moravikákat, melyeket tőlük a svédek a harminczéves háború alatt hadi zsákmányképen vittek el; II. Abdul Hamid szultán kárpótlás nélkül adott vissza hazánkknak 35 kódexet Mátyás király könyvtárának

¹ L. Missale Glagolicum Hervoiae recensuerunt V. Jagić, L. Thallóczy, F. Wickhoff.

maradványaiból; a hetvenes években XIII. Leó pápa a heidelbergi egyetemnek tekintélyes kézirat-gyűjteményt adott vissza a »Bibliotheca Palatina«-ból, melyet 1622-ben Miksa bajor választó fejedelem mint hadi zsákmányt vitt el magával s XV. Gergely pápának ajándékozott; a németek pedig a párisi nemzeti könyvtártól visszaszerezték a rájuk nézve oly becses Manesse-kéziratot, melyre a német tudományos körök oly nagy súlyt helyeztek, hogy az 1871-iki versaillesi békeszerződés pontjai közé kívánták felvételni e kézirat átengedését.

A hetvenes években a Magyar Nemzeti Múzeum is nagy buzgalommal látott a külföldön levő hungarikumok összegyűjtéséhez, mely buzgalomnak eredménye lett sok más egyéb között a Nagy István-féle, kiváló becsű oklevél- és kézirat-gyűjteménynek Lipcséből való visszaszerzése s megindítása a müncheni állami levéltárban (Reichsarchiv) őrzött Hunyadi-oklevelek átengedésére vonatkozó tárgyalásoknak, azon az alapon, hogy 1786-ban II. József ajándékából az akkor még Anspachban őrzött Hunyadi levéltárnak 1166 darabból álló jelentékeny része a m. kir. kamarai, illetve a mai országos levéltárba kerülván, Magyarországnak mintegy kötelessége, hogy a nemzet legfényesebb korszakát felderítő ez iratok ama részének visszaszerzésére is mindent elkövessen, mely a müncheni állami levéltár tulajdonába ment át. A két rész annyira összetartozó, annyira kiegészítője egy a másnak, hogy például az az oklevél, melylyel Zsigmond király 1406-ban a nevet adó Hunyadot a családnak adományozza, a II. József által ajándékozott iratok között az orsz. levéltárban van, míg az adomány beiktatásáról szóló okleveleket eddig Münchenben kellett keresni.

A Münchenben őrzött Hunyadi-levéltár visszaszerzésére 1877-ben történt első kísérlet a Nemzeti Múzeum részéről indult meg, azon a kívánságon alapulva, hogy a bajor kormány a Hunyadi levéltárnak 584 darabból álló lajstromozott és nagyszámú lajstromozatlan anyagát a M. Nemzeti Múzeum könyvtárából felajánlott bavarikákért a M. Nemzeti Múzeumnak engedje át.

A bajor kormány azonban keveslette a cserekép felajánlott anyagot, melynek fejében a lajstromozott Hunyadi-oklevelek sem lettek volna megszerezhetők, s a tárgyalások fennakadtak.

Tizenegy év múlva, 1888-ban Thallóczy Lajosnak, a cs. és kir. közös pénzügyminiszterium levéltári igazgatójának kezdeménye-

zéséből újra felszínre került ez a ránk nézve nagyfontosságú ügy és pedig oly alakban, hogy Thallóczynek elismerést érdemlő buzgólkodása folytán a közös pénzügyminiszterium s a cs. és kir. udvari és állami titkos levéltár hajlandóknak nyilatkoztak arra, hogy a tulajdonukban levő bavarikák több száz darabját, Ő császári és apostoli királyi Felségének jóváhagyása alapján, minden ellenszolgáltatás vagy kárpótlás nélkül cserébe felajánlják a bajor államnak, ha az a Hunyadi levéltár lajstromozott részét Magyarországnak átengedi. A bajor kormány erre az említett két levéltár csere-anyagának kiegészítéseül kívánta még a Nemzeti Múzeum részéről az 1877-ben felajánlott bajor vonatkozású anyagot is.

Hivatali elődeim, áthatva a Hunyadi-oklevelek visszaszerzésének nagy fontosságától, a Nemzeti Múzeum csere-anyagának kiadása iránt készségöket ismételten kijelentették, de — a mikor arról volt csak szó, hogy a csere kizárólag a bajor állami levéltár és a Nemzeti Múzeum könyvtára között létesüljön, — természetesen ragaszkodtak ahhoz a feltételhez, hogy a Hunyadi-oklevelek a Nemzeti Múzeum tulajdonába menjenek át s törekedtek annak biztosítására, hogy a Hunyadi-okleveleknek Münchenben őrzött egész gyűjteménye, tehát azoknak nemcsak lajstromozott, de lajstromozatlan része is, egészben visszaszerezhető legyen. Az 1877-ben ez alapon megindult tárgyalás azonban — mint már jeleztem — eredményre nem vezetett. A Nemzeti Múzeum részéről akkor felajánlt csere-anyag megfelelő ellenértéket nem képviselt. Fenforgott tehát az a veszély, hogy a Nemzeti Múzeum részéről folytatott alkudozás sikertelensége s a bajor állami levéltár igazgatásában beállott személyi változások következtében a Hunyadi-oklevelek visszaszerzése bizonytalan időre vagy végleg abban marad. Ezért nem lehet eléggé méltányolni azt az önzetlenséget, melylyel a cs. és kir. udvari és állami titkos levéltár és a közös pénzügyminiszterium levéltára jelentékeny áldozattal, ellenszolgáltatásra igényt nem tartó készséggel, ajánlotta fel saját bavarikáit cserébe, azért, hogy a Hunyadi-oklevelek Magyarország kizárólagos tulajdonát képezzék s mint történetünk dicső korszakának kegyeletes emlékei, a hazai tudományos buvárlat rendelkezésére itthon megőrizhetők legyenek.

E megváltozott alapon s mert a két másik levéltár szolgáltatta a cserének tulajdonképeni anyagát, a Nemzeti Múzeumnak

pedig ahhoz az elégtelennek bizonyult bajor vonatkozású anyaggal csak kiegészítésül kellett hozzájárulnia, el nem zárkozhattam az elől, hogy a Hunyadi ház legbecsesebb regisztrált okleveleinek visszaszerzését a további elodázás esélyeinek ki ne tegyem; viszont azonban előzetes megállapodásra kellett jutnom az iránt, hogy a Nemzeti Múzeum az átengedett csere-anyagért teljes kárpótlásban részesüljön. Az úgynevezett regisztrált oklevelek az 1510. év előtti korszakból valók, tehát a Hunyadi ház fejedelmi összes, pergamenre írott okmányaiból állanak; a regisztrálatlan rész pedig már Corvin János halála és özvegyének Frangepán Beatrixnak Brandenburgi Györggyel kötött házasság után kelt iratok és oklevelek. Ezeknek megszerzésétől — melyekre a bajor kormány a cserét ez ellenértékért kiterjeszteni nem volt hajlandó — a fontosabb regisztrált résznek átvételét függővé tenni s a további elodázást kockáztatni nem lehetett. E regisztrálatlan anyag megszerzésére reméhetőleg később lesz még alkalom. A múlt év nyarán a miniszterelnök s a belügyminiszter urakkal létrejött meg egyezéssem arra az eredményre vezetett, hogy Ő Felségének legmagasabb elhatározásától feltételezetten a Münchenből visszaszerzendő Hunyadi-oklevelek az országos levéltárban helyeztessenek el, hol a II. József által hazánkban több mint száz év előtt adományozott 1166 darabját őrzik. Természetszerű volt továbbá az a megoldás, hogy a Nemzeti Múzeumot az országos levéltár saját anyagából kárpótolja, oly ellenszolgáltatással, hogy a Nemzeti Múzeum kárt ne szenvedjen s e csere kétségtelen előnnyel birjon.

A Nemzeti Múzeum könyvtára s az orsz. levéltár közötti okmány-csere a következő elvi szempontokból nyerte meg jóváhagyásomat:

1. a Hunyadi-oklevelek megszerzésével a nemzeti kegyelet és a magyar tudományosság egy oly páratlan becsű forrás-gyűjteménye kerül a hazába, melynek közérdekű fontosságával szemben háttérbe kell szorúlnia annak, vajjon e gyűjtemény az orsz. levéltárban, vagy a Nemzeti Múzeumban őrzött kincse legyen-e az országnak;

2. hozzájárul az elhelyezés kérdésének megoldásánál különösen annak számbavétele, hogy az orsz. levéltár a II. József által adományozott s a bajor állami levéltárban visszamaradt okmányokkal szorosan összefüggő 1166 darab Hunyadi-oklevélnek

már tényleg birtokában van, s ezért a bajor államtól visszaszerzett 584 darab oklevélnek ottani megőrzése már a kiegészítés érdekében is indokolt;

3. a csere megvalósításának kiváló jelentőséget kölcsönöz még az is, hogy a bajor kormány pusztán a Nemzeti Múzeumban őrzött s tényleg csekélyebb értékű német és bajor vonatkozású anyagért egyáltalán nem lett volna hajlandó a cserét elfogadni s annak megvalósítása csak akkor vált lehetővé, a mikor a cs. és kir. udvari és állami titkos levéltár és a cs. és kir. közös pénzügyminisztérium levéltára önzetlenül szolgáltatta a csere tulajdonképeni anyagát; s ezért sem lett volna helyén, hogy a csere lebonyolítása a Nemzeti Múzeum érdekének egyoldalú felfogásán szenvedjen hajótörést. Annál kevésbbé foroghatott fenn ez iránt kétség, minthogy a legalaposabb mérlegelés és megfontolás után, az orsz. levéltár a Nemzeti Múzeumot oly kárpótlásban részesítette, mely épen a Nemzeti Múzeum rendeltetése szempontjából, mint kizárólag magyar vonatkozású, nagybecsű okmányok tulajdoni átruházása, a kiadott német irodalmi emlékek helyében még határozott előny és hézagpótló nyereség jelentőségével is bír.

A Hunyadi-okleveleknek visszaszerzése érdekében tehát a Nemzeti Múzeum és az országos levéltár közti csere iránt előzetesen kellett megállapodásra jutni azért, hogy a közös pénzügyminiszter úr a külügyi miniszter úrral egyetértőleg Ő Felségének legmagasabb engedélyét kérhessék arra, hogy a hatáskörükbe tartozó két levéltárból átengedett anyag fejében minden kártérítési igényről Magyarország javára lemondhassanak s a Hunyadi ház oklevelei, mint hazai történetírásunk nagybecsű okmányai, Magyarország kizárólagos tulajdonát képezhessék. Ő cs. és apostoli kir. Felsége, 1895. évi december hó 16-án kelt legfelsőbb elhatározásával megengedni és elrendelni méltóztatott, hogy a Hunyadi-okiratok kizárólagos tulajdonunkba bocsáttassanak. A miniszterelnök ur Ő Felségének e legkegyelmesebb elhatározásáért a magyar kormánynak hódolatteljes köszönetét tolmácsolván, egyúttal bejelentette Ő Felségének, hogy a Münchenből visszaszerzett Hunyadi-oklevelek az országos levéltárban őrzött törzsanyag kiegészítésül ugyancsak az országos levéltárban fognak elhelyeztetni, s hogy a csere megvalósítása érdekében a Nemzeti Múzeumból összesen 495 darab kézirat és oklevél adatott ki, viszont azonban azoknak

teljes ellenértéke fejében az országos levéltár nagy mennyiségű becses okiratot adott át a múzeum könyvtárának.

Bejelentette a miniszterelnök ur ugyanakkor Ő Felségének az előzetes megállapodás folyamán kifejezett ama szándékamat, hogy a Nemzeti Múzeumnak e cseréjéről az országgyűlés elé kimerítő jelentést fogok tenni.

Ez előterjesztés tartalmát Ő cs. és apostoli kir. Felsége 1896. évi február hó 2-án legkegyelmesebben tudomásul vette.

A Hunyadi-ház okleveleinek visszaszerzése emlékezetes nagyfotosságú mozzanata annak a nemzeti törekvésnek, hogy történetünk eredeti okmányai, dicső multnak ereklyéi, melyek az idők viszontagságai között a külföldre kerültek, ismét a nemzet feltétlen és örök tulajdonát képezzék. S a Hunyadi-ház e becses okmányainak birtokbavételéhez örökre hozzá fog fűződni a nemzetnek osztatlan hálája Ő Felsége iránt, mert csak az vezette sikerre e régen óhajtott csere kedvező megoldását, hogy Ő Felségének nagylelkű elhatározása és a cserében adott anyag legfontosabb részének átengedése az érdekelt másik két levéltár igényének önzetlen feladását s kizárólag Magyarország részesítését tette lehetővé.

Midőn őszinte örömmel jelenthetem az országgyűlésnek, hogy a bajor állami levéltár 584 darab Hunyadi-oklevele most már tényleg az országos levéltár őrizetében van, kötelességszerűen számot kell adnom arról, hogy a Nemzeti Múzeum mivel járult hozzá e csere megvalósításához törzsanyagából s viszont az országos levéltár részéről mily ellenszolgáltatásban részesült.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára a Hunyadi-oklevelekért számszerint 229 darab bajor és német vonatkozású kéziratot és 266 darab ugyanolyan vonatkozású oklevelet adott cserébe.

E csere-anyag kor, jelentőség és tartalom szerint a következőképen csoportosítható :

1. *Kéziratok.* Korra nézve a kéziratok közt van :

a XIII. századból		1 darab
a XIV. » »		6 »
a XV. » »		15 »
a XVI. » »		59 »
a XVII. » »		84 »
a XVIII. » »		64 »

Összesen 229 darab

Jelentőség szempontjából Bajorországra nézve legértékesebbek a XIII—XV. századból való német kéziratok; ezek között kivált a »Der schöne Baumgarten« cz. XIII. századi német mű, a Schwabenspiegel egy XV. századi kézírata, egy hősi mondákat tartalmazó XV. századi német költői mű, több egyházi és városi számadás- és jogkönyv. A középkori kéziratok száma 22 darab.

A későbbi korból való kéziratok közt túlnyomó nagy rész az, a mi Nürnbergre, nürnbergi városi viszonyokra, az ottani családok történetére bir vonatkozással. Összesen 110 darab kézirat (a XV—XVIII. századból) vonatkozik Nürnbergre; ezek között három kézirat XVI. századi mesterdalnokok énekeit foglalja magában. E tekintélyes szám mellett Bajorország másik nevezetes városáról, Regensburgról, annak közigazgatásáról, igazságszolgáltatásáról, privilégiumairól, pénzügyéről és egyéb belviszonyairól 47 darab kézirat tartalmaz adatokat. Egyéb bajor és német városokról (Augsburg, Anspach, Burgau, Neuburg, München stb.) 10 kézirat szól.

Bajorországról, annak országgyűléseiről, igazságszolgáltatásáról, pénzügyeiről 19 darab kézirat tartalmaz adatokat.

Tekintélyes részt foglalnak el az átengedett csereanyagban a bajor családokra vonatkozó genealogiai munkák, családtörténetek és czimergyűjtemények (Helfrich, Fugger, Haller, Imhoff, Wallonroodt, Löffelholz stb. családokról) 23 kötetben, a XV—XVII. századból.

A többi kézirat vegyes tartalmú; nagyrészt bekötött levelezések és útleírások a XVI—XVII. századból.

2. *Oklevelek.* Az átengedett oklevelek kor szerint következőkép oszlanak meg:

XIII. századi oklevél		54 darab.
XIV. »	»	21 »
XV. »	»	60 »
XVI. »	»	71 »
XVII. »	»	45 »
XVIII. »	»	15 »

Összesen : 266 darab.

Tárgyak és vonatkozásaik szerint az oklevelek következő csoportokat képeznek: A csereanyagnak csaknem fele, 130 darab, Nürnberg városát érdekli, Bambergre és Regensburgra 10—10 darab, Augsburgra 6, egyéb bajor és német városokra (München, Bergel, Köln, Werde, Marburg, Mosburg stb.) összesen 29 darab vonatkozik.

A csere-anyagban van pápai oklevél 35 darab; s minthogy ezek legnagyobbbrészt a XIII. századból valók, kétségtelen, hogy általános históriai érték szempontjából e csoport a legbecsesebb az oklevelek között.

A legrégiebbek közöttük IV. Incze pápának a regensburgi szerzetesrendek részére szóló 1244. évi bullái. A pápai okleveleken kívül az átengedett csere-anyagban van 8 darab császári oklevél, köztük a legrégebb IV. Konrád német császárnak 1244. évi adománylevele, mely Nürnberg városát érdekli; továbbá egy 38 oklevélből álló csoport, mely a bajorországi karmeliták történetére bir érdekl.

Mindezen átengedett anyagban magyar vonatkozású darab csak kettő van, a Fugger- és Haller-családokról szóló XVIII. századi genealogikus művek. Ezek is csak annyiban birnak magyar érdekl, mert e családok egy-egy ága hazánkba szakadt s itt nevezetes szerepet játszott. E két fiatal kézirat különben teljesen ismeretes, közönséges kézi könyvekben is bőven tárgyalt genealogikus feljegyzéseket foglal magában, úgy hogy még német szempontból sem érthető a fontosság, melyet azok utólagos átengedésének a müncheni bajor állami levéltár tulajdonított. A többi kézirat és oklevél kivétel nélkül német érdekl és csaknem valamennyije néhai Jankovich Miklósnak az 1832/6-iki országgyűlés által a Magy. Nemz. Múzeum számára megvett gyűjteményével került a múzeum könyvtárába, melynek különben keretén kívül esik mást, mint magyar történeti és irodalmi vonatkozású darabokat gyűjteni. Jankovich Miklós e darabokat az Ebner-féle gyűjteménynek a jelen század elején Nürnbergben történt árvereztetésén szerezte meg.

Viszont a Magyar Nemz. Múzeum könyvtára a m. kir. orsz. levéltártól 107 darab kéziratot, ezenkívül a Martinovics-féle mult századi összeesküvésben kompromittált Hajnóczy József, Őz Pál és Szolárcsik Sándor lefoglalt iratait 8 csomóban (250 darabnál

többet), végül 509 darab oklevelet kapott ellenérték fejében. E tekintélyes mennyiség darabjai mind hazai történeti érdekekkel bírnak, s így a múzeumi könyvtár céljainak és rendeltetésének megfelelők.

1. *Kéziratok.* Fontosságra ezek között első a királyi könyveknek 38 kötetből álló sorozata, melyek az 1527—1715-iki királyi könyvek kivonatát, továbbá II. Lipót, I. Ferencz és V. Ferdinánd királyok könyveinek másodpéldányait foglalják magukban. A királyi könyvek Bécsből az országos levéltárba kerülven, e sorozat a míg egyrészt ott nélkülözhetővé vált, másrészt vele a Nemz. Múzeum kéziratára nagybecsű kiegészítést nyert.

A királyi könyvek mellett, hosszú sorozatot képeznek Rajcsányi Ádámnak 54 folió kötetből álló oklevél-kivonatai, másolatai, genealogiai feljegyzései a mult század első feléből (az ú. n. Collectio Rajcsányiana.) A bennök rejlő históriai gazdag anyag, mely még kellőkép kiaknázva nincs, a gyűjtéményt rendkívüli becsessé teszi.

A pozsonyi Szent-Háromságról nevezett szodalitás albumai (7 kötet) festett czimerekkel és több apróbb kézirat, köztük egy a győri püspöknek ajánlott theologiai értekezés a XVI. század elejéről, a quadripartitum egy XVI. századi másolata, Calepinus magyar munkatársaitól származó XVI. századi magyar szótár töredéke a kárpótlásul átvett anyag értékes darabjai közé számíthatók.

Az Öz-, Szolárcsik- és Hajnóczy-féle iratok első sorban az illetők magánviszonyaira, tanulmányaikra, összeköttetéseikre vetnek világot s e tekintetben becses adatok azon érdekes kor megítélésére, melynek kútforrásaiból a Nemzeti Múzeumnak gazdag gyűjtéménye van.

2. *Oklevelek.* A Nemzeti Múzeum által kárpótlásul átvett 509 drb oklevél kor szerint a következőkép oszlik meg :

XII. századi oklevél (1109. évből)	1 drb.
XIII. » »	11 »
XIV. » »	112 »
XV. » »	207 »
XVI. » » (1526-ig)	35 drb.
Középkori oklevelek későbbi másolatai	55 »

XVI. századi oklevél (1526-tól)	20	»
XVII. » »	9	»
XVIII. » »	50	»
XIX. » »	9	»
Összesen		509 drb.

Megjegyzendő, hogy az 1526-ik éven innen eső oklevelek középkori oklevelek átírását, megerősítését foglalják magukban.

Az oklevelek közt diplomatikai és történelmi szempontból a legbecsesebb azon görög-latin nyelvű oklevél, melyet Kálmán király 1109-ik évben a veszprém-völgyi apáczáknak ad. Korra nézve ez a hetedik eredeti oklevél, melyet általában birunk és melynek hitelességéhez kétség nem fér. Ez jelenleg a Nemzeti Múzeumnak legrégibb eredeti oklevele, míg eddigelé az 1198. évből birta legrégibb oklevelét és kilátás nem volt arra, hogy ennél régibbet szerezhessen, mert a XI—XII. századból fenmaradt, szám és tartalom szerint ismert mintegy 60 darab eredeti oklevél mind biztos kézben van. Az 1109-iki nagyfontosságú oklevél két különböző szerkezetben jutott korunkra ; az egyik, a megpecsételt példány, az országos levéltárban maradt, a másik, pecsételen, de külön oklevél-szerkezetet mutató példány, melynek hitelessége ellen kétség föl nem merülhet, a Nemzeti Múzeumé lett.

Az 509 darab oklevél között királyoktól, királyi család tagjaitól 110 darab ered. V. Istvántól János királyig minden uralkodótól van oklevél, némelyiktől igen nagy számmal. Így Zsigmond királytól 36, Mátyástól 13, Nagy Lajostól 11, II. Ulászlótól és II. Lajostól 8—8, Róbert Károlytól és V. Lászlótól 5—5, Alberttól 4, a többiektől 1—1 oklevél származik.

A királynők közül Erzsébet (Károly király neje), Mária és Erzsébet (Albert neje) 1—1, továbbá Anjou István (I. Károly fia) és Brandenburgi György szintén 1—1 oklevéllel szerepel a középkori oklevelek közt. Az újkorkoriakból I. Ferdinánd 6, I. Lipót és Mária Terézia 2—2, János király és III. Ferdinánd 1—1 oklevéllel van képviselve.

Az oklevél-adók közt egyházi és világi méltóságviselők 52 darabbal szerepelnek. És pedig Lodomér esztergomi érsek, László pécsi, Csanád egri és András váradi püspökök 1—1 darabbal. A nádorok közül ifj. Garai Miklós 4, Országh Mihály 3, Kont Miklós

László oppelni herceg és Bubek Detre 2—2, idősb Garai Miklós, Pálóczi Mátyus, Hédervári Lőrincz, Szapolyai István, Perényi Imre, Báthory István 1—1 oklevelet; Albert szász-tescheni herceg és kir. helytartó 3, és Czobor Imre nádori helytartó 1 oklevelet állítanak ki. Az országbírák közül Báthory István 4, Bubek István, Pálóczi László és Báthory Miklós 3—3, Szentgyörgyi Péter 2, Nagymartoni Pál, Szécsi Miklós, Szécsényi Frank és Báthory István 1—1 oklevéllel szerepelnek. Ezen kívül van még 1—1 oklevél Péter tárnokmestertől, Frangepán Miklós, Egervári László, gróf-Erdődy Tamás horvát bánoktól, Horváti János mácsói bántól és Tatamér prépost kir. alkanczellártól.

Természetszerűleg a legtöbb oklevél hiteles helyektől, káptalanok és konventektől származik. Ezeknek száma 257. A káptalanok és konventek hosszú sora mutatja azt a változatosságot, az ország egész területére kiterjedő érdeket, melyet az átvett oklevél-anyag magában foglal. Leggazdagabban van képviselve az erdélyi káptalan 33 darabbal, utána a budai és a pozsonyi 23—23 darabbal, majd az egri 22-vel. A többi káptalan és konvent a következő arányokat mutatja: A császmái káptalan 14 drb, a jászói konvent 12 drb, a kolosmonostori konvent és a szepesi káptalan 11—11 drb, a garam-szent-benedeki konvent 9 drb, a váradi, vasvári és zágrábi káptalanok 8—8 drb, a leleszi konvent és a székesfejérvári káptalan 7—7 drb, az esztergomi, győri káptalanok, székesfejérvári keresztesek és a zalavári konvent 6—6 drb, a kapornaki konvent 5 drb, a somogyi konvent 4 drb, a boszniai és csanádi káptalanok 3—3 drb, a bácsi, pécsi, pozsegi, váci, veszprémi káptalanok, a saághi és váradi-hegyfői konventek 2—2 drb, a nyitrai káptalan, a bors-monostori, csornai, margitszigeti, premontrei, pannonhalmi, pécsváradi, konventek és a soproni keresztesek konventje 1—1 drb. A külföldi káptalanokból az anspachi van 1 drb magyar vonatkozású oklevéllel képviselve.

Területi hatóságoktól 11 drb oklevél származik. Buda városa 2 drb, Arad, Gömör, Nyitra, Somogy, Zala, Zemplén vármegyék, Pest, Trencsén és Ujhely városok 1—1 oklevélben szerepelnek mint kiállítók. Ezekon kívül van 1 közjegyzői oklevél és 9 darab magánokirat.

A római pápák közül III. Ince, VIII. Bonifác, X. Gergely

és IX. Bonifác pápától van 1—1, magyar egyházak részére szóló oklevél.

Az oklevelek tartalmát tekintve, azoknak úgyszólván fele a középkorban elsőrangú történelmi szerepet vitt, nagy múltú családok birtokjogi és egyéb viszonyaira vonatkozik. Legtöbb oklevél (39 drb) a Perényi-családról szól, ezután (33 drb) a Rozgonyiakról. A többi históriai múltú családok a következő aránynyal vannak képviselve: a Bazini és Szentgyörgyi grófok 23, a Kanizsaiak 18, Báthoryak 13, Alsóindvai Bánffyak 8, Széchényiek 7, Lévai Cseh, Garai, Marczali, Nagylucei Dóczy családok 6—6, a Bethleni Bethlenek és Dobók 5—5, a Csetneki, Nánai Kompolth és Gersei Pethő családok 4—4, a Nagymartoni és Gúthi Ország 3—3, a Kőrogyi, Maróthi és Pálóczi-családok 2—2 oklevéllel. Magyarországi kisebb nemesi családokat 153, erdélyieket 35 és horvátországiakat 4 oklevél tárgyal.

Feltűnő nagy a magyarországi szerzetesrendekre vonatkozó s így az egyháztörténet szempontjából fontos oklevelek száma. A pálosokról és illetőleg azok kolostorairól (Bereg, Bodrog-Sziget, Csátka, Dobrokucsa, Dubicza, Elefánt, Garigh, Göncz, Iregh, Kőszeg, Lepoglava, Máriavölgy, Remete, Sajó-Lád, Szentpéter, Terebes, Tokaj, Újhely) 54 oklevél szól, a klarisszákról (Margitsziget, Ó-Buda, Nagyszombat, Nagyvárad) 30 drb, a cisztercitákról (Borsmonostor) 5 drb, a benzésekről (Bakva-Szentpéter, Szalka) 4 drb, a karthauziakról 3 drb, a johannitákról, minoritákról, német lovagrendről, veszprémvölgyi apáczákról 1—1 drb, egyéb vegyes kolostorokról 5 drb. Püspökségek és káptalanok (Eger, Győr) történetére vonatkozik 4 drb.

Vármegyék és városok (Ebesfalva, Pest, Privigye, Rust, Trencsén, Újhely, Vizakna, Zemplén m.) területéről és történetéről 8 drb középkori oklevél szól.

E rövid összeállítás mutatja, mily változatos és sokoldalú az a történeti anyag, melylyel a Magyar Nemzeti Múzeum a keretébe szorosan nem tartozó külföldi kéziratok és oklevelek átengedéseért az országos levéltár által kárpótoltatott.

A MILANOI KORVIN-KÓDEXEKRŐL.

SCHÖNHERR GYULÁTÓL.

Az elmúlt év őszén Felső-Olaszországban járva, néhány napot töltöttem Milanoban. Utam egyik főcélját a Trivulzio hercegi család könyvtárának meglátogatása képezte, illetőleg annak kipuhatólása, mennyi igaz abból a hírből, hogy a könyvtárban őrzött két Korvin-kódexet a jelenlegi tulajdonos, Gian-Giacomo Trivulzio herceg hajlandó áruba bocsátani.

E hír magán úton jutott értesemre, s midőn a felől a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságának jelentést tettem, Szalay Imre múzeumi igazgató az ügy fontosságához méltó buzgalommal sietett a vallás- és közoktatásügyi miniszterium beleegyezését kieszközölni ahhoz, hogy az eredetileg dalmáciai levéltári kutatásokra szánt hivatalos tanulmányutam irányát megváltoztatva, alkalmat szerezsek magamnak e hír valódiságáról meggyőződhetni, s a Magyar Nemzeti Múzeumnak, a becses kódex megszerzésére esetleg a szükséges lépéseket megtehetni.

A Biblioteca Trivulziana a nyilvánosság elől meglehetősen el van zárva; a kutatási engedélyt külföldieknek minden egyes esetben magától a családfőtől kell kérniök s bárha ennek kieszközlése végett idejekorán összeköttetésbe léptem Emilio Motta hercegi könyvtárnokkal, csakis a szerencsétlen véletlen tette lehetővé, hogy a könyvtárba bejuthattam. A könyvtárnokot ugyanis október 3-án, midőn Milanoba érkeztem, nem találtam a városban, s Trivulzio herceg egy fél napig tartózkodván Milanoban, e rövid időt kellett czéлом elérésére felhasználnom. A herceg írásbeli megkeresésemre készséggel adott számomra elutazása előtt néhány órával kihallgatást és a két Korvin-kódexet könyvtárából kihozatva, lehetővé tette, hogy azokat behatóan megtekinthessem.

A két Korvin-kódex: *Diogenis Laertii Vitae atque sententiae eorum, qui in philosophia claruerunt etc.* (Cod. N. 817.) és *Porphirionis et Acronis Commentaria in Odas Horatii Flacci* (Cod. N. 818.) régóta ismeretes a Korvina irodalmában. Hazai tudósaink közül Fraknói Vilmos 1878-ban látta és tüzetesen

leírta mindkettőt a Magyar Könyvszemlében;¹ az ő leírása alapján vette fel czimeiket Csontos János a latin Korvin-kódexek bibliografiai jegyzékébe.² Újabb bibliografiai leírásukat megtaláljuk a könyvtár kéziratainak Giulio Porro által 1884-ben közrebocsátott katalógusában,³ melyből a magyar vonatkozású részeket — bár nem teljesen — Csontos közölte a Magyar Könyvszemle 1891-iki folyamában.⁴

Már e leírások kétségtelenné tették, a miről saját szemeimmel is meggyőződhettem, hogy mindkét kódex Mátyás király könyvtára maradványainak diszesebb példányai közé tartozik.⁵ Annál sajnósabb, hogy a megszerezhetőségükről szóló hír nem bizonyult valódinak. Trivulzio herceg ez iránt hozzá intézett kérdésekre tagadólag válaszolt; mint beszédéből, s utólag más oldalról is megtudtam, a hír onnan keletkezett, hogy Ulrico Hoepli, a híres milanoi könyvkiadó és antiquarius alkudozásban állott a herceggel a könyvtár kéziratai felett, de az alku nem jött létre, mert a herceg a Hoeplitől ajánlott magas árért sem volt hajlandó az őseitől örökölt műkincsektől megválni. A herceggel való találkozásomnak azonban mégis volt némi eredménye; míg 1893-ban hasztalanul tettünk Ulrico Hoepli útján lépéseket az iránt, hogy a kódexek czímlapjairól fénykép-másolatokat nyerhessünk, most a herceg kérésemre minden vonakodás nélkül megadta az engedélyt arra, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára a kódexek czímlapjairól, jellemző részleteiről, kötési tábláiról a hercegi palota helyiségeiben fényképfelvételeket eszközöltesse vagy bárminő más úton egyszerű vagy színezett hasonmásokat készíttethessen. Ezt az engedélyt a herceg elutazása miatt milanoi időzésem alatt nem vehettem igénybe, de a herceg biztosított a felől, hogy a rendes munkaidőben, midőn könyvtárnoka állandóan Milanoban időzik, a Magyar Nemzeti Múzeum igazgató-

¹ Két hét olaszországi könyv- és levéltárakban. Magyar Könyvszemle, 1878. évf. 126—128. l.

² Magyar Könyvszemle, 1881. évf. 165. l.

³ Catalogo dei codici manoscritti della Trivulziana, 278—79. és 356. l.

⁴ 144—150. l.

⁵ A mennyiben a magyar bibliografusok és Porro katalógusának leírásai között némi elterés észlelhető, konstatálnom kell, hogy az összes leírások között Fraknoi Vilmosé az egyedüli, mely a valóságnak pontosan és legapróbb részleteiben megfelel.

ságának egyszerű megkeresése elégséges lesz arra, hogy könyvtárunk az óhajtott hasonmások birtokába jusson.¹

A Trivulzio-könyvtárban e két Korvin-kódexen kívül még számos magyar vonatkozású kézirat található, melyeket Csonotosi János, mint említém, csak részben sorol fel a könyvtárról Porro idézett katalogusa nyomán közzétett ismertetésében. Ezek megtekintéséről a már jelzett körülmények között ez úttal le kellett mondanom. Felhasználtam azonban az alkalmat egy állítólagosan Milanoban lappangó harmadik Korvin-kódex ügyének nyomozására, s az alábbiakban beszámolok az eredményről, mely lehetővé tette, hogy a jelenleg ismeretes Korvin-kódexek létszámának kérdésében egy szembeötlőleg téves bibliografiai adatot helyreigazítsak.

Csontos János a múlt év folyamán a Pallas Nagy Lexikona számára megírta a Korvina történetét.² Ebben a dolgozatában, »a Korvina felkutatott kétségtelen maradványának könyvtárak szerinti statisztikája« czím alatt szám szerint kimutatva az egyes könyvtárak Korvin-kódexeit, a milanoi Trivulzio-könyvtár Korvin-kódexeinek számát háromban állapítja meg.

Ez adatnak érdekes előzményei vannak.

Fraknoi Vilmos és az ő nyomán Csontos János úgy voltak értesülve, hogy a Trivulzio-könyvtárban a két fentebb említett kéziraton kívül még két más Korvin-kódex őriztetett, melyek értesülésük szerint a század derekán végrendeleti hagyomány gyanánt a Trivulzio hercegi család egyik nőtagjára, Belgiojoso hercegnére s erről leányára Trotti örgrófnéra szállottak. Fraknoi az egyiknek czímét közölte Mazzuchelli feljegyzése nyomán: ez a *Joannes Damascenus* és *Anselmus canterburyi érsek* műveit tartalmazó, Attavantestől festett kódex; a másikról nem tud semmi közelebbi adatot. Mint írja, lépéseket tett megtekintésükre, »mivel azonban a főrangú tulajdonos távol volt Milanoból, ezt egy jövő

¹ A Magyar Nemz. Múzeum könyvtárában a lefolyt télen eszközölt nagy átalakítások s az ezredéves országos kiállítás könyvtári anyagának kiválasztásával járó rendkívüli elfoglaltság magyarázza meg, hogy az igazgatóság az engedély felhasználására mindeddig nem tehetett lépéseket.

² A Korvina. (Előzményei, alapítása, pusztulása és az irodalomban való rekonstrukciója.) A Pallas Nagy Lexikona, X. k. Melléklet, 8-r. I—XXIV. l.

alkalomra kellett halasztania.«¹ Ez alkalom, úgy látszik, nem érkezett el; Fraknóitól a kódexek felől több tudósításunk nincs. Annál többet látszott tudni felőlük Csontos János, a ki a Damascenus-kódex mellett a Trotti-könyvtár másik, lappangó kódexét a *Flavii Cresconii Corippi Johannidos libri septem* című kéziratban ismeri fel, s elmondja róla, hogy »e Korvin-kódex 1820-ban, mikor Mazzuchelli kiadta, még Trivulzio őrgróf milanoi könyvtárában volt, honnan később végrendeleti hagyomány gyanánt Belgiojoso hercegnőre szállt és jelenleg leányának Trotti őrgrófnőnek birtokában van.« További leírásában pedig még azt is tudja róla, »hogy Mátyás király czimerével van díszítve.« Honnan szerezte ez értesülését, nem mondja; mint Fraknóinak, úgy egy évvel később, 1879-ben neki sem sikerült a Trotti-könyvtárba bejutni.²

A Trotti őrgrófok könyvtárának kéziratai azóta, köztudomás szerint, könyvpiacra kerültek, s a Damascenus-kódexet (nevezhetjük röviden így) a Magyar Nemz. Múzeum könyvtára 1886-ban megvásárolta Ulrico Hoeplitől. A milanoi Korvin-kódexek legértékesebbikének ma már mi vagyunk jogos és büszke tulajdonosai. A Corippus-kódexet azonban hiában kereste a vétel közvetítője, Csontos János a Hoepli által áruba bocsátott Trotti-féle kéziratok jegyzékében, melynek litografált példányai ma már a legnagyobb bibliografiai ritkaságok közé tartoznak. Nem is kereshette. Nem egy jel, minden adat a legnagyobb határozottsággal azt kiáltotta kezdettől fogva, hogy a milanoi Corippus-kódex soha sem került a Trotti-könyvtár kéziratai közé, s csupán egy nagy, úgyszólván megmagyarázhatatlan tévedésből jutott a magyar irodalomban, és *csakis itt*, a Korvina maradványainak repertoriumába.

Sajátszerű, de tény, hogy a tévedés csirája ott keletkezett, a hol legtöbb alkalom nyílt volna annak ellenőrzésére s a valódi tényállás konstatálására. Ama rövid idő alatt, mit Trivulzio herczeggel töltöttem, a herczeg saját szájából volt alkalmam hallhatni, hogy könyvtárában eredetileg négy Korvin-kódex őriztetett, s ebből kettő a már ismert uton a Trotti őrgrófok könyvtárába került. Kétségtelen hogy ez a családi hagyomány kijelentéseként hangzó tudósítás vezette félre ez előtt tizennyolcz évvel Fraknói

¹ Magyar Könyvszemle, 1878. évf. 128. l.

² Magyar Könyvszemle, 1881. évf. 165—166. l.

Vilmost, hogy két Korvin-kódexet keressen Trotti örgrófnénál. Fraknóinak akkor nem volt alkalmja a valóság felől meggyőződhetni; a Korvinával különben is csak mellékesen foglalkozott sokoldalú tanulmányai között s a politikai történetírás terén azóta kifejtett bámulatos tevékenysége ezt a tárgyat teljesen háttérbe szorította. Éppenséggel nem őt érheti a gáncs azért, hogy a kezdetben szerényen fellépő téves adat, kellőleg felszerelve, polgárjogot kért magának irodalmunkban.

Ugyanaz a tudósítás, mely a Trotti-könyvtár állítólagos második Korvin-kódexét Cresconius Corippus néven nevezte meg, Mazzucchellire hivatkozott ez adat forrásaként, ki ezt a kódexet Milanóban 1820-ban közre bocsátotta. Mazzuchellinek ez a munkája a jelzett évben tényleg megjelent¹ és Gian-Giacomo Trivulzio örgrófhhoz intézett terjedelmes előszavában részletes leírást tartalmaz a Trivulzio-könyvtár Corippus-kódexéről. Ebben az előszóban azonban a figyelmes olvasó épen az ellenkezőjét találja annak, a mit a fentebb elmondottak után várnia lehetne. Pietro Mazzucchelli, a milanoi Collegio di Sant' Ambrogio doktora, itt ugyanis mindjárt a bevezető sorok után azt mondja, hogy Cresconius Corippusnak, e Kr. u. VI. századi afrikai írónak a libyai hadjáratról írt költeménye felől, mind addig, a míg a Trivulzio-könyvtár kódexe ismeretessé nem vált, két kéziratból birt a tudományos világ tudomással. Az egyik Desiderius monte-cassinoi apátnak, a későbbi II. Viktor pápának a XI. század közepe táján a monte-cassinoi apátság számára készítettett kézirata; a másik a Korvina egy kódexe, *melyet Cuspinianus Mátyás király könyvtárában látott a XVI. század elején*. Desiderius kódexét Foggini a mult században hiába kereste a monte-cassinoi könyvtárban; a budai kódexnek pedig azon szomorú sors után, mely Mátyás király könyvtárát Buda elfoglalásakor érte, szintén teljesen nyoma veszett. *A két kódex tehát ma nem ismeretes*; Mazzuchelli idejében a Trivulzio-könyvtár Corippus-kódexe egyetlen példányként szerepelt a tudósok előtt.

¹ Czime: Flavii Cresconii Corippi Johannidos sev de bellis Libycis Libri VII. Editi ex codice Mediolanensi Musei Trivultii opera et studio Petri Mazzucchelli Collegii Ambrosiani doctoris. Mediolani, ex imp. ac reg. typographico. Anno MDCCCXX. A meglehetősen ritka, hazai könyvtárunkból teljesen hiányzó munkából a milanoi Biblioteca Ambrosiana S. N. Z. IV. 31. jelzetű példányát használtam.

A továbbiakból megtudjuk azt is, hogy a Trivulzio-könyvtárban Mazzuchelli idejében a ma is birt két Korvin-kódexen kívül csak ama bizonyos Damascenus-kódex, *tehát összesen három Korvin-kódex* őriztetett, sem több, sem kevesebb. S hogy a Corippus-kódex nem lehetett azonos azzal, a melyet Cuspinianus a budai királyi könyvtárban látott, azt Mazzuchelli első sorban Cuspinianus szavaival bizonyítja. A budai királyi könyvtárban annyszor megfordult bécsi diplomata tudósításából ugyanis az világlik ki, hogy a budai kódex Cresconius Corippus költeményének első könyvével kezdődött és a költemény nyolcz könyvét foglalta magában.¹ A milanoi kódexben ellenben megvan a költeménynek *Victoris proceres* kezdetű előszava is; az egész munka az eredetitől eltérőleg nem nyolcz, hanem hét könyvre van felosztva² s függetlenül olasz verseket tartalmaz, legvégül Petrarca Eglogáit. A kódex különben is *papirra* van írva, betűi a XIV. század írásmodorát tüntetik fel, s minden jel arra mutat, hogy sohasem került ki Milanoból. Mazzuchelli gyanítása szerint azon kéziratok közé tartozott, melyeket Alessandro Teodoro Trivulzio a múlt század derekán, az 1749—52. évek között, a milanoi dom építkezési irodájának helyiségeiben talált s onnan szerzett meg könyvtára számára.

Ha Mátyás királynak a hosszúra nyújtott bevezetésből szembetűnő neve elég alapot nyújtott a Korvina egyik legbuzgóbb monografusának arra, hogy a Trivulzio-könyvtár Corippus-kódexét a Korvina maradványai közé sorozza s oly kódexként írja le, melyen Mátyás király czimere ma is látható, a későbbi fejlemények megadták neki az alkalmat, hogy tévedését helyre igazítsa. A Corippus-kódex ugyanis nem ment át Belgiojoso hercegnő s általa a Trottiak birtokába (Csontosinak ez adattal sem volt szerencséje) s mikor Giulio Porro a Trivulzio-könyvtár kéziratainak

¹ »Bellum vero Libycum, quod Joannes gessit, Fl. Cresconius Gorippus octo libris prosequutus est, quibus titulum fecit Johannidos: quos in Regia Bibliotheca Budae reperi. Hi sic incipiunt: Signa, duces gentesque feras...« stb. Cuspinianus, De Caesaribus et imperatoribus. Cuspinianus e munkája Strassburgban, 1540-ben látott először napvilágot. Érdekes, hogy több XVI. századi író: Gesner, Simler, Frisius stb. Cuspinianust hibásan idézve, e kódexet a badeni könyvtárban (in bibliotheca *Badensi*, Budensi helyett), Barthius a bécsi udvari könyvtárban keresi.

² A IV. és V. könyvek e kódexben egy könyvet képeznek: a negyediket.

katalogusát 1884-ben közre bocsátotta, a *Cod. N. 686.* jelzetű kézirat leírásában újból elmondta mindazt, a mit Mazzucchelli a régebbi kéziratokról, tehát a budai kódexről is és ennek elvesztéről mondott.¹ A mulasztás azonban most is ismétlődött. Csontosinak abban a cikkében, mely *Hazai vonatkozású kéziratok a gróf² Trivulzio-család milánói könyvtárában* cím alatt látott a Magyar Könyvszemle idézett helyén látott napvilágot, első helyen találjuk a Corippus-kódexet, Porro magyarázó szövegének szó szerint egész terjedelmében való idézésével.³

E szöveg tartalma épen elég arra, hogy a valódi tényállást bárki is felismerje. A közlő azonban most sem olvassa el a magyarázatot, most is megelégedett a *Biblioteca di Mattia Corvino* stb. szavak kibetűzésével; az újabb kutatás eredménye reá nézve csupán az volt, hogy a Corippus Korvin-kódex nem került a Trottiakhoz, hanem megmaradt a Trivulzio-könyvtár birtokában.

Csakis így magyarázhatjuk meg, hogy a Trivulzio-könyvtár Mátyás király könyvtárának három kódexével szerepel Csontosí idézett statisztikájában. A harmadik kódex Csontosí számításában nem lehetett más, mint a Corippus-kódex, mert a Trivulzio-könyvtár kéziratai között sem Porro katalogusa nyomán, sem személyes kutatás útján nem talált senki más oly kéziratot, mely a Korvinával bármikép kapcsolatba volna hozható.

A kérdés tehát jóformán el lehetett döntve már eddig is a Korvina irodalmának minden figyelmes olvasója előtt. Nekem milanoi időzésem alatt csupán arról kellett meggyőződnöm, hogy a mit Porro s a többiek Mazzucchelliből a Corippus-kódex felől idéznek, tényleg megfelel Mazzucchelli elbeszélésének.

¹ »Hosszú időn át azt hitték — így szól Porro olasz szövegének hű fordítása — hogy a történelmi szempontból annyira nevezetes költemény veszendőbe ment, miután a XI. század közepe táján Desiderius monte-cassinoi apát által készítettet másolatot Foggini a mult században hiába kereste az apátság könyvtárában, s a másik példány, melyet Cuspinianus Korvin Mátyás könyvtárában látott, valószínűleg nem létezik többé, e könyvtár részben szétszórátván, részben pedig II. Szolimán rendeletére 1526-ban, midőn Budát elfoglalta, Konstantinápolyba hordatván. Azon kódexek lajstromában, melyeket a szultán a magyar országgyűlésnek adományozott, nincs meg, sem Ewards Korvin-kódexei között nem található.

² Így!

³ 1891. évf. 145—146. l.

Az eredmény az egészről annyi, hogy Mátyás király könyvtárában megvolt Cresconius Corippus *De Bellis Libycis* című munkájának kézírata; de hogy hova lett, arról nincs tudomásunk. Hogy a Trivulzio-könyvtár Corippus-kódexe nem azonos ezzel, az minden kétséget kizáró módon meg van állapítva. Ujabban egy második példányt is fedeztek fel, a madridi királyi könyvtárban, de e IX. századi hártya-kéziraton semmi sincs a Korvina ismertető jeleiből, s e kódex egyébként is, mint a milanoi, a verses bevezetéssel kezdődik.¹ A budai kódexnek csupán emléke maradt fent Cuspinianus révén, mint érdekes adat azon művek sorozatához, melyeket Mátyás király könyvtára magában foglalt.

ERDÉLY ELSŐ BIBLIOGRAFUSAI.

KANYARÓ FERENCZTÖL.

Zwittinger és Rotarides lelkes példája nemcsak Bod Péterben gyújtott égő vágyat a rég letűnt magyar irodalom emlékeinek megmentésére. Élt Erdély közepén, Ó-Tordán, egy egyszerű professzor, a ki 1734 május 1-én bizatván meg az unitáriusok zsinati főtanácsától a tordai algimnázium igazgatásával, minden szabad idejét iskolája és egyháza multjának felderítésére fordította. Összegyűjtött minden forrást, egybeállított minden felkutatható adatot, a mi őt nemes céljához közelebb segítette. Mily szerencsés gondolat volt e vállalat akkoriban, azonnal megérti, a ki tudja, hogy kincses Erdélyünk az oly mozgalmas XVI. és XVII. század után a mult században még mily sokféle történeti hagyománnyal dicsekedhetett. *Kénosi Töser János*, mitsem tudva Bod Péter hasonirányú törekvéséről, lankadatlan fáradozott e hagyományok megmentése érdekében. Gyűjtött, másolt, kivonatolt és jegyeztetett oly buzgósággal, hogy a nyári hosszú iskolai szünet volt reá nézve a legkomolyabb munka időszaka. E nemű fáradozásai emelték őt csakhamar kis hazájának első bibliografusává. Már 1753 július

¹ Partsch József a madridi és milanoi kódexek egybevetésével a Monumenta Germaniae Historica, Auctorum antiquissimorum. I. III. pars II. (Berlin, 1879.) kötetében kiadván Corippus költeményét, szintén bőven ismétli az elveszett budai kódexről szóló tudósításokat.

havában megírta egyik legderekabb művét: *Bibliotheca scriptorum Transsylvano-Unitariorum*. E munkájával talán Sand Kristóf nagyhirű »*Bibliotheca Antitrinitariorum*«-ját akarta magyar részről kibővítve kiegészíteni; de bizvást elmondhatjuk, hogy Kénosi Tösér beható ismertetései nemcsak nemzeti irodalmunk szempontjából, hanem tudományos pontosság tekintetében is hasonlíthatatlannul feljebb állanak Sand vázlatos s nem mindenütt megbízható áttekintésénél.

A következő év nyarán megírta Kénosi Tösér másik jeles művét is, mely az előbbinek méltó társa: *De typographiis et typographis unitariorum in Transsylvania, atque libris in iisdem impressis, auctore Theophilo Monotheita*. (I. e. Joanne Tösér de Kénos.) Mindkét művet Szabó Károly is felhasználta, bár éppen nem kimerítőn, bibliografiai kutatásainál s nagy elismeréssel szól a szerző felől.¹

Több kisebb műve van még Kénosinak, melyeknek ismeretése nem ide tartozik. 1755-ben odahagyta a tordai gimnázium igazgatóságát a jóval nyugalmasabb bágyoni papságért s itt a falusi élet csendjében egyháztörténeti munkájának összeállításával foglalkozott. Idő telve, lankadni érezte erejét s csüggedés fogta el: nem lesz képes megoldani a föl vállalt nehéz feladatot. Barátai és ismerősei biztatták s voltak, kik önzetlen támogatásukat is felajánlották. Kénosi Tösér lassan bár, de tovább dolgozott. Később ő maga is segítő társutánnézett. 1766 szeptember 5-én átküldte *Uzoni Fosztó István* toroczko-szent-györgyi paphoz a kész »*Bibliothecát*«, bírálatra és a mű kibővítésére kérvén fel tudós tisztársát. Majd átküldte a készülő egyháztörténelmet is, mit a fölkért bíráló nagy örömmel és kiváló érdeklődéssel fogadott s a benne vetett baráti bizalomnak legjobb tehetsége szerint igyekezett megfelelni.

A következő 1767. évi zsinat alkalmával a szomszédos Aranyos-Rákoson az unitárius egyház nagyjai ismét föllelkesítették buzdításukkal Tösért munkája folytatására. Be is fejezte csakhamar a nagyterjedelmű első kötetet,² melybe a már említett két régebbi bibliografiai munkáját következőkép illesztette be:

Cap. XI. *De typographiis unitariorum in Transylvania.*

¹ Lásd pl. a Régi M. Könyvtár I. k. 33. lapján.

² *Unitario-Ecclesiasticae Historiae Transylvanicae*, I. k.

Sectio I. De Alba Juliensi typographia unitariorum atque typographis. §. 1. De libris in Alba Juliensi unitaria typographia a. 1567. editis (eorumque continentiis excerptae notationes). §. 2. Tituli librorum a. 1568. in unitaria Alba Juliensi typographia editorum (et quaedam ex iis observata, quos mihi vidisse contigit, aut ab aliis citari legisse licuit). §. 3. Librorum a. 1569. in Alba-Julana typographia editorum breves synopses. §. 4. De amissione typographiae Albanae. Sectio II. De typographia Casparis Helthai Colosvariensi. §. 1. De typographis unitariis in officina Helthana Claudiopoli. §. 2. De libris in officina Helthana Claudiopoli evulgatis. §. 3. De amissione typographiae Helthanae Claudiopoli, et prohibitione impressionum, novaeque impetratione. Sectio III. De tertia typographia unitariorum Colosvarini sumptibus ecclesiae unitariae erecta (ejusque violenta ablatione). Hátrább külön fejezet-czím: De violenta ab unitariis ablatione typographiae ecclesiae unitariae, ostiatim emendicato multorum centenorum florenorum sumptu omnisque ecclesiae facultatis evacuatione paratae.

Kénosi Tösérnek e felosztást követő egyesített könyvészeti munkája a Kolozsvárt és Gyulafehérvárt kiadott művek bő ismeretetésével az unitárius főiskolai könyvtár sűrűn írott másolata szerint épen 100 lapra terjed 2-rét alakban. Eredetileg ennél jóval terjedelmesebb volt; de az utólagos másolók jónak látták összevonni a sok helyt nagyon is terjengő előadást.

Egyháztörténeti munkájának egész első kötete is néha a legkisebb részletekre kiterjeszkedik épen ilyen aprólékos figyelemmel. Most a források elveszése után nagy köszönettel tartozunk a gondos írónak e becses, legtöbbször igen jellemző s jól felhasználható apróságokért. Csakis a Kénosi Tösér hangya-szorgalma után vált lehetségessé, hogy egyik-másik írónk alapos dissertatiókat bocsásson ki egyháztörténeti problémákról, a nélkül, hogy a Kénosi-Uzoni-féle egyháztörténelem kizsákmányolásánál valaha tudósabb munkát végezett volna. Ilyen egyháztörténetíró volt, hogy messzebb ne menjek, Aranyos-Rákosi Székely Sándor.¹

Kénosi Tösér kitűnő egyháztörténeti munkájának első kötete csak a XVI-ik századdal foglalkozott. Mielőtt tovább haladt volna,

¹ Székely Sándor egyháztört. műveivel, melyek »hanyag kivonatok« Uzoniból, egy terjedelmes kötetben foglalkozik az egykori Jánosfalvi Sándor István. Kézirat az unitártus főiskola könyvtárában.

megtörte erejét a folytonos munka és lelki nyugtalanság. 1771 april havában parochiát cserélt Uzonival s elhúzódott Bágyonról a félreeső toroczkai völgybe, ugyanekkor fölkérve Uzonit műve folytatására. Földi pályafutását 1772 június 27-én végezte be. A toroczkó-szentgyörgyi templom sírkertjében tették örök nyugalomra, hol — az oláhok vandal dulása után — *még ma is fölismerhető* sírjánál tanulságos emlék hirdeti az elhunyt tudósnak úttörő érdemeit és az unitárius egyháznak a szellemi örökhagyókat is megbecsülni tudó nemes háláját.

Mint ilyen esetben rendesen történni szokott, Uzoninak csak hiányosan juthatott kezére Kénosi Tösér műve mellett annak gazdag adatgyűjteménye is: igen sok becses forrásmű elkallódott részint az elhunynak özvegyénél, aki a híres szombatos Nagy-Sólymosi Mátéfi családból származott; más része az adatoknak a rokonok kezén veszett el, vagy lappang ma is valahol az Aranyos mellékén. Uzoninak első dolga volt megmenteni, amit lehetett, azután a legnagyobb gonddal lemásolni Kénosi művét és saját legjobb tudása szerint kiegészíteni vagy kiigazítani a hiányosnak talált adatokat. Boldogúlt elődje iránti kegyelethől saját bővítéseit mind fölismerhető módon toldotta a nagy munkához. Majd a mű tovább folytatásához látott, megírván a II. kötetet s a III-iknak is nyolczadfél fejezetét, s így az unitárius egyház történetét lehozta szerencsésen saját koráig, egészen 1774-ig.¹

1778-ban ő is kidőlt a nagy munkából. Akadtak, kik felváltották (Kozma Mihály és János) s az addigi három kötetet hat vaskos kötetre növelték, mintegy 900 írott ívnyi terjedelemmel.² De munkájuk értéke távolról sem versenyezhet a két kitünő kezdeményezőnek, Kénosi Tösér Jánosnak és Uzoni Fosztó Istvánnak érdemeivel, kik szóhagyomány, rég elveszett források, nyomtatott és írott ritka művek alapján oly világgosságot derítettek szeretett egyházuk régi történetére, melyet nagybecsű művük nélkül ma igen sok tekintetben lehetetlen volna nemhogy elérni, de csak távolról is megközelíteni. Különösen az I. és II. kötetet illeti meg az elismerés a legfőbb

¹ V. ö. az eddig felsorolt adatokat a *Historia Eccl. Unit.* előszavával s az I. k. 402—403., 415. stb. lapjával.

² Lásd Jánosfalvi Sándor István jegyzeteit Székely Sándor Unit. val. történetéhez, 10—12. l.

mértékben, mely két kötet a XVI. és XVII. század protestáns egyháztörténetére vonatkozólag a legbecsesebb adatokat tartalmazza.

Nagy kár, hogy e mű csak kéziratban s így is mindössze csak négy példányban maradt fenn. Kénosi Tösér eredeti kézírata, úgy látszik, a többszöri örökbehagyás folytán elveszett, a Kozma Mihály-féle másolat az unitárius főiskolai könyvtár s az Uzoni másolata az egyházi főlevéltár birtokában van. Az elsőnek egy másodpéldánya Jánosfalvi Sándor Istvántól Jakab Elek útján a székelykeresztúri algimnázium könyvtárába került s egy negyedik példány, ha tudósítom nem téved, Szilágyi Sándort, történetíróink Nesztorát, vallja birtokosául.

Kénosi egyik alapvető művének eredeti kézírata (*De typographiis et typographis unitariis*) 1878-ban került elé egészen váratlanul a püspöki thékából, az unitárius consistorium tanácstermében. E mű elvitázhatatlanul Kénosinak saját kezeirása. Nagy negyedrért alakban 284 lapot tölt be sok rendbeli hiányokkal. A kézirat némely részén (251—262. l.) meglátszik, hogy szerzőnek legrégibb fogalmazása s első kísérlet az erdélyi bibliografia összeállítására. Kénosi ez előkerült művének jóval teljesebb másolata megvan az erdélyi múzeumi könyvtár gróf Kemény József-féle kéziratgyűjteményében. Maga a tudós gróf készített hozzája igen pontos és részletes indexet.

Kénosi másik művének, a *Bibliotheca scriptorum Transsylvano Unitariorum*-nak Szabó Károly szerint eredeti kézírata szintén gróf Kemény József gyűjteményében maradt fenn.¹ Az unitárius főiskolai könyvtár csak egy innen szerzett másolattal rendelkezik a Simén-féle gyűjteményben.

Kénosi Tösér János és Uzoni Fosztó Istvánnak itt röviden ismertetett munkái szolgáltak legfőbb kútforrásul az alább közlendő bibliografiai adatokhoz. Melius, Basilius, Enyedi György, Várfalvi Kosa és Szentmártoni Bodó János s a kalandos életű Felvinczi György irodalmi munkásságának megismertetéséhez nem egy hasznavehető felvilágosítást talál a szíves olvasó az utóbbiakban. E felvilágosító adatok közül különösen ki kell emelnem a Felvinczi Györgyre tartozókat. 1896 őszén lesz kétszázéves fordulója az első magyar szinigazgató I. Leopoldtól nyert szabada-

¹ Régi Magyar Könyvtár, I. k. 33. sz.

lomlevelének. Legfőbb ideje tehát, hogy e homályban élt jelesünknek rég letűnt emlékét lehetőleg tiszta világításba állítani igyekezzünk. S ily nagyjelentőségű alkalommal még az itt közreadotaknál jóval csekélyebb értékű adatok is megérdemelnék a méltató irodalomtörténész kegyeletes figyelmét.

NYOMDÁSZATI ÉS KÖNYVÉSZETI ADATOK.

DR. ILLÉSY JÁNOSTÓL.

I.

1614. deczember 3. *Farkas Imre keresztúri nyomdász levele Thurzó Szaniszlóhoz.*

Eltemig való alázatos szolgálatomat ajánlom nagyságodnak, a hatalmas Istentől kívánok nagyságodnak minden testi és lelki jókat megadatni mind az nagyságodhoz tartozókkal egyetemben.

Továbbá azt [írhatom n]agyságodnak, hogy az nagyságod predica[tora] nálam vala és az nagyságod parancsolatját megmondván és az nagyságod az minemő opus felől izent, hogy kinyomtatnám, azt én a nagyságod parancsolatjára kinyomtatom és az mi költséget nagyságod küldött,¹ én azt recipialtam és azon leszek, hogy azt nagyságodnak szépen kinyomtatom, mennél hamarabb lehét és minden dolgaimat elhagyom nagyságodért, véghez is viszem, kiben az nagyságod neve terjedjen. Ezzel az úr Isten éltesse nagyságodat, mind az nagyságodhoz tartozókkal egyetemben. Költ Kereszturat, karácson havának 3. napján, anno 1614.

Nagyságodnak szegény szolgálja
Farkas Imre, könyvnyomtató.

Kívül: Az tekintetes és nagyságos urnak Thurzo Staniszlónak, Szepes vármegyének örökös ispánjának, nekem kegyelmes patronusomnak.
(Eredeti. Orsz. ltár. Thurzó gyűjt.)

A könyv, melyről itt szó van, 1615-ben jelent meg Farkas Imre keresztúri nyomdájában. Címe: »*A gyermekeskék Credója*« stb.² Szerzője illetőleg fordítója Thurzó Szaniszló udvari papja Pálházi Göncz Miklós, később dunáninneri szuperintendens, ugyanaz a predikátor, akiről a levél elején említés történik. A Thurzó Szaniszlóhoz intézett ajánlásból kitetszik, hogy a fordítás már 1613 május 1-én kész volt.

¹ A lap szélére kiírva: fl. 25.

² Szabó Károly, Régi Magyar Könyvtár, I. k. 436 sz.

II.

1651 február 24. II. Rákóczi György fejedelem Brassai Márton gyulafejérvári nyomdászt megnevesíti.

Georgius etc. Memoriae etc. Quod nos benigne consideratis fidelibus obsequiis strenui Martini Brassa typographi nostri Alben-sis, quae ipse pro virili nobis et praedecessori nostro illustrissimo condam principi, domino patri pie defuncto in arte typographiae laudabili cum promptitudine hactenus exhibuisset et impendisse perhibetur, ac inposterum non dispari quoque animi alacritate exhibiturum ei impensurum confidimus, insuper benignum quoque habentes intuitum clarissimi Joannis Henrici Bisterfeldii ss. theologiae et philosophiae in collegio Albensi professoris, nobis sincere dilecti pro eo factae, et etiam principi digna liberalitatis affectione inclinati eundem Martinum Brassa ac per eum Annam Kovacz, consortem suam de speciali gratia et principalis potestatis nostrae plenitudine e statu et conditione (ignobili), in qua nati sunt et hactenus exstiterunt, clementer eximendos ac in coetum et numerum verorum, natorum et indubitatorum nobilium annu-merandos etc. etc. In signum autem hujusmodi verae ac perfectae nobilitatis eorum haec arma sive nobilitatis insignia: scutum vide-licet militare coelestini coloris, in cujus campo sive area homo quidam veste viridi indutus sede insidente literas et theca literarum colligere visitur, supra scutum galea militaris clausa est posita, quam contigit diadema regium gemmis et unionibus decenter exornata, ex cono autem galeae teniae sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margi-nes ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant etc. etc.

(Gyulafvári kápt. Lib. reg. XXV. k. 668. 1.)

*

Brassai Márton névvel nem igen találkozunk a könyvnyom-tatók sorában. Az általa nyomtatott könyveken rendszerint az áll: »Ki-nyomtatattott Gyula-Fejér Váratt,« vagy pedig: »Typis celsis-simi Principis.« A fejedelmi nyomdának ő volt a vezetője. Úgy látszik, Brassából jött Gyula-Fejérvárra és pedig 1639 végén. Geleji Katona Istvánnak Rákóczi fejedelemhez 1639 december 12-én írt levelében olvassuk: »Ngodnak jelentettem volt Bisterfeldius uram által az én concióimnak nyomtatásokban való nagy fogyat-kozását, de *Marczi Brassából eljött* s Istennek hála Albert is ismét föléledett, mert megint hozzá kezdtek.«¹ Ha jól sejtjük, ez alatt

¹ Irodört. Közl. 1894. évf. 336. sz.

a Brassóból jött Marcezi alatt Brassai Mártont kell értenünk. Brassai rövid idő alatt rendbe szedte a nyomdát s oly tevékenységet fejtett ki, amelylyel az ország egy nyomdája se versenyezhetett. Olyan tudós férfiaktól, a milyenek a fejedelmi udvart környezték, akadt is munkája váltig. Ő a bizalomnak, igényeknek kellőleg megfelelt. Mint látjuk, a nemességgel való kitüntetésre nem kisebb ember ajánlotta, mint Bisterfeld.

Az adományozott czímer különösen abból a szempontból érdekes, mert az ú. n. beszélő czímerek sorába tartozik.

III.

*1685 ápril 30. Töltesi István debreczeni nyomdász levele
Langh Jánoshoz.*

Köteles szolgálatomat ajánlom kigyelmednek.

Nemzetes Langh János uram. T. Lysnai Pál uram jelenté a kigyelmed kívánságát az exemplarok felől, kigyelmed kívánsága szerint nyomtattam kigyelmednek n. 200. Kigyelmed tudósítson, ki kezéhez dirigáljam az exemplarokat és a német kis könyvecskét, kész leszek a kezéhez adni pleno numero; az exemplárok még el nem készültek, következő 5. napján majusnak elkészül. Sok fáradságom volt a kigyelmed munkájával; betűm nem volt elegendő, úgy kellett metszenem ujonnan és öntenem, mivel egyszerűsrimd mind sculptor (*így*) és fusor vagyok; úgy itélem, talám ez a betű fog tetszeni, mert alkalmasabbal most nem nyomtathattam. A mi a salariumot nézi érette, a munkáért és papírosért fl. 12 küldjön kigyelmed és ha kíváncsiatik bekötni közüle valamelyet, azt is adja hiremmé kigyelmed, szolgálhatok abban is kigyelmednek; kegyelmes urunknak levelében kíván kigyelmed egyet, aranyossan beköthetek, speciménjét küldöm kigyelmednek; ez csak az első árkus, a többi nálam vagyon. Kigyelmedet követem, ha annyi fáradságom nem lett volna a betűkkel, előbb elkészíthettem volna; a mint lehetett imitáltam a németet, de kíváltképpen kellett a fordításra vigyáznom, mivel a magyar e féle metzésekhez semmit nem tud és az authornak is a praefatioja hosszabb a magyar praefatiónál; valamivel kisebb leszen vastagságára, de a hossza mind egy. Ezek után ajánlom az úr oltalmába kigyelmedet. Debrecini, 1685 die ultima Aprilis. Kigyelmed szolgálja míg él Töltesi István debreczeni typ. P. S. A mely becsületes embert kigyelmed a munkáért beküld, a sallariumot bizza kigyelmed kezéhez a fölyebb megírt mód szerint.

Kívül: Nemzetes Langh János uramnak cum pleno honoris titulo nekem jóakaró uramnak tulajdon kezében adassék hamarsággal hiven. —

Szabad Zaborszki János uramnak, urunk komornyikjának felszakasztani és megolvasni.

(Eredeti. Orsz. Levéltár. Zárlatán vörös viaszba nyomott kis gyűrűs pecsét, mely egy ágaskodó oroszlánt (?), sisakdíszül kardot tartó kart ábrázol, jobbról-balról S. T. betűkkel.)

IV.

1685. május havában Liszniai Pál debreczeni tanító levele Langh Jánoshoz.

Isten szerencséltesse uram a kged dolgait, kívánom. Mihelt kgdnek 28 Aprilis irt levelét vettem, a typographust ottan hivat-tam, summa uj betűket öntött, sok dolgai is voltak s eddig azért nem készült volt el a munka. Immár minthogy érkezik ezen a héten, a restantiáját is elvégezi mind a 200 exemplárnak; urunk számára is készen lészen az aranyos könyv. Mondja a typographus, hogy pénze nem volt s azért kellett szürke papirosra nyomtatni. A kged német könyve készen vagyon; nem küldé ki a typographus, mivel ő is jó német s még hasznát veszi a nyomtatás végeig. Többet nem irok uram kgdnek, mert a typographus maga megírta, mi legyen az ő jutalma. Klmed uram izenje meg, hova dirigáljuk e jövő héten az exemplárokat s kiáltal s meglészen. Ha klmed köttetni akar könyvben, azt is izenje meg, itt elég compactorok vagynak, meglészen az is. Legyen Isten uram klmeddel. Raptim Debreczenben, 1685 die (?) Maji. Kegyelmednek a miben tud jó szívvel szolgál

Liszniai Páál D. Sch. M., m. p.

Kivül: Nemes és nemzetes Láng János uramnak, mostan urunk táborában commoraló jó akarómnak cum pleno honoris titulo adassék illendő becsülettel, vagy ha ő klme ott nem volna, Zaborszki János uramnak.

(Eredeti. Orsz. Ltár.)

*

Ki volt, mit irt ez a Langh János? Ez a kérdés tolul elénk a fenti két levél elolvasásakor. Langh János névével nem találkozunk a régi magyar könyvek szerzőinek sorában. Szabó Károly két kötetes bibliografiai munkájában nevét hasztalanul keressük. Mégis vizsgáljuk a dolgot behatóbban. Töltesi nyomdász leveléből annyi kitetszik, hogy németből fordított munkáról van szó. Ebben az évben (1685-ben) a Töltesi-nyomdának három magyar nyelvű kiadványát említi Szabó Károly.¹ Ezek közül az 1330 szám alatti fordított munka ugyan, de angolból; szerzője különben is mind a három munkának meg van nevezve. Németből fordított

¹ Régi Magyar Könyvtár, I. kt. 1330. 1331. 1332 sz.

munka a szóban forgó esztendőben Lőcsén jelent meg, a Neuman Gáspár boroszlói pap könyve. A Magyar Könyvszemle által a Szabó Károly nagybecsű bibliografiai munkáinak kiegészítése végett megindított közlemény-sorozatban az a különös eset merült fel, hogy Neuman említett munkája ugyanabban az évben (t. i. 1685-ben) megjelent Debreczenben és Töltesi István nyomdájában.¹ Mind a két munka címe ugyanaz s mind a kettő »egy akkori bujdosó által« fordítottat németből magyarra; csak-hogy a debreczeni kiadás 8-r. és 64 lap, a lőcsei pedig 12-r. és 89 lap. A két könyvet egybevetni nem állott módomban; mind a kettő csekély számú példányban vidéki könyvtárban őriztetik. De így is erősen hiszem, hogy mindkettőnek egy a szerzője és pedig *Langh János*. Ő az az »urunk (t. i. Tököly Imre) táborában commoraló jóakaró,« akiről ki tudja, micsoda sors vetette a »*bujdosók*« közzé? Életéről jó formán semmit se tudunk; annyi bizonyos, hogy nem tartozott Tököly belső udvari emberei közé. Legalább ezek sorában nem találjuk a nevét; nem úgy, mint a fenti levelekben említett Záborszki Jánosét, akiről tudjuk, hogy ex praecipuis aulae familiarisa volt a fejedelemnek s fizetésének esztendeje 1683 szeptember 24-én kezdődött.²

Talán nem tévedek, ha egy személynek tartom azzal a Lang Jánossal, akiről Kerekes Erzsébet 1680 május 19-én azt írja férjének Krasznahorkai Andrásy Miklósnak, hogy »a tornavár-megyei dézmás, valami Lang János nevű, szendrei profontmester« sürgeti a hatkuti, dermei, kovácsi báránydézmát; írjon neki Andrásy, hogy legyen egy kis várákozással s ne károsítsa a szegénységet.³

Abból meg, hogy ez a Lang János Szendrőn volt prófontmester, talán azt is sejthetjük, hogy Lang János kassai bírónak volt a fia, aki, mint bíró, 1614-ben tagja volt az egri káptalan kincseit összeíró bizottságnak s mint Tállyai János alumnusnak Leidenből 1626 július 3-án írt leveléből látjuk, a kassai bíróságot még ekkor is viselte.⁵

¹ Magyar Könyvszemle, 1896 évf. 91 l.

² Magyar Tört. Eml. Írók. XXV. k. 72. l.

³ Történelmi Tár, 1885. évf. 380 l.

⁴ U. ott, 1885. évf. 182 l. és 1889. évf. 559 l.

TÁRCZA.

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA AZ EZREDÉVES ORSZÁGOS KIÁLLÍTÁSON.

A magyar nemzet a honalapítás ezeréves emlékünnepe üli. A mit a honfoglaló ősök által örökölt reánk hagyott földön a nemzet örömben, szenvedésben átélte, a szerencséjében alkotott, a csapások napjaiban megtartott, a romokból ujjaferemtett: az ezeréves múlt emlékeit és a mai kultúra eredményeit jubileumi kiállításban mutatjuk be a világnak. Az ezredéves országos kiállítást méltán tekinthetjük a millenium legbecsessebb emlékének; s ez emlék koronája a történelmi kiállítás, mely régi kultúránk rég elfeledt emlékeit szólaltatja meg, hogy hirdessék a nemzet múltjának nagyságát és a második millenium küszöbén bizalommal töltsék el a mai nemzedék szívét Magyarország jövődjéje iránt.

A történelmi emlékek és műkincsek gazdag sorozata, mely a történelmi kiállítás anyagát képezi, fényes bizonyítékot tesz a nemzet fiainak kegyeletéről, melylyel azokat a pusztulástól megóvták, áldozatkész buzgalmukról, melylyel féltve őrzött kincseiket a nagy nemzeti cél rendelkezésére bocsátották. A nemes példa viszhangra talált a külföldön is, honnan a tudományos intézetek és egyes főurak a legnagyobb elismerésre méltó készséggel küldték be magyar vonatkozású műtárgyaikat.

Az ezredéves országos kiállítás történelmi főcsoportjában felhalmozott kincsek között a hazai és külföldi könyv- és levéltárak anyaga előkelő helyet foglal el. A magyar történetnek sok olyan időszaka van, melynek dicsőségét ma már csak az oklevelek hirdetik, s a szellem, a toll írott és nyomtatott termékei: a krónikák, Mátyás király könyvtárának fényes kódexei, az ősnymotatványok,

a magyar irodalomtörténet zsengei és fejlődése egyes korainak emlékei az első helyet követelik ott, a hol fajunk szellemi képességéről kell az utókor előtt bizonytságot tenni.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára kezdettől fogva tudatában volt annak, minő köteleességek háramlanak reá, mint az ország első nagy könyvtárára, a nagy nemzeti ünneppel szemközt. S habár a birtokába levő emlékeket, mint a melyek saját helyiségeiben a nyilvánosságnak mindenkor rendelkezésre állanak, csak a legritkább esetben s a legszűkebb határok között szokta kiállításokra átengedni, a ritka, mondhatni páratlan alkalom nagy-szerűsége teljesen elhallgattatta az eltérő felfogásokat s azt az álláspontot hirdette egyedül helyesnek, hogy a hol a nemzet ezeréves történetét kell bemutatni, onnan e mult egyetlen számot tevő emléke sem hiányozhat.

Könyvtárunk kincseiből minden, a mit az intéző körök a kiállításra szükségesnek ítéltek, ma ott van az ezredéves kiállítás történelmi főcsoportjának tárgyai között. S a könyvtár igazgatósága teljes liberalitással tett eleget a jelenkori főcsoport vezetői részéről hozzá intézett kéréseknek is, mihelyt annak szüksége merült fel, hogy a modern kiállítás egyes csoportjait a könyvtár anyagából egészítsék ki.

A kiállítás könyv- és levéltári anyagának ismertetése kapcsán alkalmunk lesz bővebben foglalkozni azzal az anyaggal, a melylyel a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára az országos kiállításon részt vesz. Ezuttal elég a főbb számadatokat feltüntetni. A nyomtatványok osztályából 14 ősnymtatvány, 31 magyar nyelvű régi nyomtatvány, 20 hazai és külföldi idegen nyelvű, magyar vonatkozású régi (1711 előtti) könyv, s az ujabbkori irodalomból 10 munka van a történelmi főcsoport irodalomtörténeti, paedagogiai s egyéb osztályaiban kiállitva. Középkori kódexeink közül 26 latin kéziratot (köztük Hartvik legendáját, Szent-Pál leveleinek XIII. századi kódexét és a Sancti Augustini de civitate Dei Korvin-kódexet), egy német és egy héber kéziratot állítottunk ki; a kéziratár ezenkívül 20 magyar, 7 latin, ujabbkori XVI—XIX. századi kézirattal, 16 irodalmi levéllel és 3 elegyes darabbal szerepel a kiállitásban. A levéltár részéről a múzeum tulajdonát képező iratokból 7 db középkori, 3 db ujabbkori oklevél 4 levél, 12 czimeres levél, 22 czéhirat, 46 1848/49-iki irat és

nyomtatott falragasz és 7 kisebb irat, továbbá a báró Balass gróf Bethlen, gróf Forgách, gróf Rhédey és Soós családok levéltárából, egy-egy, a Kállay család levéltárából 4, a Görgei család levéltárával letéteményezett 1848/49-iki iratokból 15 darab, összesen tehát 125 darab adatott át kiállítás céljából a történelmi főcsoport igazgatóságának. Ez összes kiállított anyag biztosítási értéke 61,002 frtban lett megállapítva. S ehhez járul még a jelenkori főcsoportban a budapesti ügyvédi kamara kiállításaként szereplő 32 nyomtatvány (Werbőczy Hármaskönyvének különböző kiadványai 1545-től 1864-ig) és 14 db középkori oklevél, valamint a kereskedelemügyi m. kir. minisztérium posta- és táviró- ügyosztálya részére szintén kiállítási célból átadott 20 db posta-ügyre vonatkozó XVI—XVII. századi irat, melyekkel a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának kiállított könyv- és levéltári anyaga 340 darabra megy fel.

Látszólag csekély szám ez, de a mit magában foglal, nemzeti történelmünk legbecsesebb emlékei közé tartozik és nélkülök nem lett volna teljes a kép, melyet az ezredéves országos kiállítás a magyar kultúra ezer évéről a világ elé tár.

ÉVNEGYEDES JELENTÉS A MAGYAR NEMZ. MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK ÁLLAPOTÁRÓL.

1896 JANUÁR 1-TŐL MÁRCZIUS 31-ÉIG.

I.

A *nyomtatványok osztályának* anyaga a lefolyt évnegyedben köteles példányokban 1132 db, ajándék útján 369 db, vétel útján (865 frt 77 kr. értékben) 299 db, vagyis összesen 1710 db nyomtatvánnyal s ezen felül még 650 db apró nyomtatvánnyal gyarapodott.

A könyvtár helyiségeiben 3908 egyén 8036 kötet nyomtatványt, kölcsönzés útján pedig 309 egyén 468 kötet nyomtatványt használt.

A nyomtatványi osztály anyagát növelő értékesebb szerzemények közt kiemelendők: 1. az insbrucki tartományi levéltártól két középkori s Tirol történetére vonatkozó okiratért csere útján megszerzett »Capitula concordiae inter Fridericum imperatorem nec non Mathiam Hungariae regem etc.« című ősnomtatvány telje-

sen ép és érintetlen példánya. 2. Michael de Hungaria, Sermones tredecim. 1480. (63 frt.) 3. Leo imperator, Tactica sive de re militari liber. Lugduni Batavorum, 1612. (7 frt 50 kr.) 4. Leo imperator, Trattato breve dello schierare in ordinanza gli eserciti. Venetia, 1586. (7 frt.) 5. Roger Ascham, A report and discourse written by of the affaires and state of germany and the emperor Charles. 1553. 6. An account of the imperial proceedings against the Turks. London, 1685. 7. A true and exact relation of the imperial expedition in Hungaria. London, 1685. (a három darab összesen 99:20 márkáért).

Külön kell kiemelni azon rendkívül becses anyagot, amelyhez Mészáros Károly nagylelkű ajándéka juttatta könyvtárunkat, aki ugyanis az általa 6000 frtért megvásárolt Horváth Árpád-féle könyvtárt a Magyar Nemz. Múzeumnak ajándékozta azon kikötéssel, hogy abból az itt már meglévő munkák példányai részint az Eötvös-kollegium, részint pedig az egyes szemináriumok könyvtárai közt osztassanak szét.

Ajándékaikkal a következők járultak könyvtárunk gyarapításához: Az Athenaeum r. társ. igazgatósága (32 db), Áldásy Antal dr. (2 db), Babik József Egerből, Csánki Benjamin Künhegyesről, Czeppel József, a cisztercita-rend zirczi apátsága, Fejérpataki László dr. (3 db), Ferenczi József dr. (3 db), Gerlóczy Károly (3 db), Harsányi Sándor Clevelandból, Horváth Géza dr. (9 db), Jagié V. Bécsből, Kanitz Arisztid Kolozsvárról, Károlyi Árpád Bécsből, Lampel Róbert könyvkereskedése (11db), a Pallas-Lexikon szerkesztősege, Pulszky Ferencz (2 db), Reizner János Szegedről, Gróf Széchenyi Miklós, id. Szinnyei József (11 db), Szokolay Hermin Kaposvárról, Telkes Simon (2 db), a Temesvári első takarékpénztár, Toldy László (2 db), Urbán J. Juvenál, Szegedről, Varju Elemér (7 db), Várady Gábor Mármaros-Szigetről.

A negyedév folyama alatt 517 db nyomtatványról készítettett czimlap, 923 db repertorizáltatott, 205 munka 362 kötetben lett kötés alá készítve, és a 2072 munkából s 4780 kötetből áll Lanfranchi-könyvtár minden egyes darabjáról konstatáltatott, megvan-e a M. N. Múzeum könyvtárában vagy sincs, hogy a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi miniszterium meghagyása értelmében a gyűjteménynek a múzeumi könyvtárt nem érdeklő része a többi hazai könyvtárak közt szétosztható legyen.

A lefolyt negyedévben a könyvtár helyiségeiben nagy átalakítások és változások eszközöltettek. A folyosó bebutoroztatott s itt helyeztetek el a legkevésbé használt s nagyobb részt a hittudományi szakba tartozó munkák. A nagyterem, mely eddig úgyszólván egyedül csak az egyes szakok elhelyezésére szolgált, bár a kéziratárt, levéltárt és hirlaptárt látogató közönség épen ezen a termen volt kénytelen keresztül menni, most oly módon

rendeztetett be, hogy nem csupán az itt csoportosított adminisztrációs munkák végzésére lett kiválóan alkalmas, hanem, mivel a könyvek legnagyobb része más termekben nyert elhelyezést s ezek helyére a czédula-katalógusok, repertóriumok stb. jöttek, az itt hagyott szakokat is hozzáférhetlenné lehetett tenni a közönség részére, amely most már annál kevésbé kénytelen a nagytermen keresz-
tüljárni, mert a hirlaptár gyűjteményeit használók részére az eddigi irodahelyiség lett olvasótermül berendezve. A kézirat- és levéltár csekélyebb számú kutatói és kiválóbb tudósaink számára pedig a nagyterem egy része tartatott fenn, ahol jól megválogatott s gondosan összeállított kézikönyvtár áll rendelkezésükre. Mindezek az átalakítások és változások természetesen a szakok megbolygatásával és áthelyezésével voltak összekötve, ugyannyira, hogy a könyvtár 120 szaka közül alig egy-kettő maradt meg helyén, a többi mind más és más termekbe lett átrakva, vagy lesz most végleg elhelyezve, miután az óriási munkát ekkoráig még nem lehetett befejezni.

II.

A *hírlapkönyvtár* gyarapodását a következő adatok tüntetik fel:

Gulyás Ferencz úr Szegedről az Összetartás cz. önsegélyző egylet közlönyét, 1887., 1888. évf. (2 évf. 22 szám) ajándékozta. *Sturm Albert* úr, a Futtaki által szerkesztett Budapesti Correspondenz, utóbb Budapesti Tudósító cz. nyomatos lapnak összes teljes példányát 1875-től 1895-ig (21 évf.) ajándékozta. Köteles példányként beérkezett 641 évf. 15,292 száma, az összes gyarapodás 663 évf. 15314 számban.

Kötés alá rendeztetett és adatott 113 kötet hírlap.

Átnézetett 544 hírlap 16,752 száma.

Reklamáló levél 113 iratott, ebben 677 számot kértünk; beérkezett eddig 207 szám.

Czéduláztatott 48 hírlap 72 évfolyama.

A hírlapkönyvtár helyisége, a folyosó új butorzattal, illetve zárt szekrényekkel és karzattal (felső polczokkal) láttatván el, ezen karzat által kibővítettett 14 osztályzattal; hova a hírlapok közül a kevésbé használt külföldi hírlapok és a hazai idegen nyelvűek, a román, szláv és német hírlapok kerültek. A folyó (kötetlen) számok elhelyezésére újabb kisebb polczok rendeltettek meg a földszintre.

A hivatalos dolgozó helyiségek újabb berendezése következtében a hírlapkönyvtár olvasó s dolgozó teremévé az első terem rendeltetett, hol egyszersmind a rendelkezésre álló polczokon a gyakrabban használt hírlapok is elhelyeztetettek.

Az olvasók száma 353 volt, ezek 978 kötet hírlapot használtak.

III.

A *kézirattár* a lefolyt negyedben négy kézirattal (négy kötetben) gyarapodott, ezek között kiemelendő egy XVII. századi (1685) magyar imádságos könyv s Hajnóczy Józsefnek 47 dbból álló levelezése.

Az említett szerzemények földolgozásán kívül folytatott és befejeztetett a Pesty Frigyes-féle levelezési gyűjtemény rendezése, ez 314 írótól 1106 db levelet tartalmaz s négy kötetben 316 czédula készítésével állíttatott föl; ugyanaz idő alatt párhuzamosan elkészült a középkori kéziratoknak új és az eddigi hátralék földolgozásával teljessé tett inventáriuma, mi által régi hiány nyert pótlást s egy külön felállított csoport nyert kezelésre alkalmas jegyzéket. E munka közben 42 új czédula készült. Vegyes kézirat-ról 45 új czédula készült s így 113 régi czédulát és 42 új inventált kézirat-ról 416 új czédulát, összesen 529-et osztottunk be.

Kötés alá került 49 kézirat 64 kötetben.

Az évnegyedben 68 kutató 140 kéziratot használt.

IV.

A *levéltár* ajándék útján 20 db, vétel útján (652 frt és 675 bir. márka vételárért) 1293 db irattal, összesen 1313 darabbal gyarapodott. Ezek az egyes csoportok között következőkép oszlanak meg: középkori iratok, ered. 114, más. 9 db; újabbkori iratok 858 db; levelek 147 db; czéhiratok 9 db; czimeres levelek 1 db; az 1848/49-iki szabadságharcra és az emigrációra vonatkozó iratok 102 db (ebből 9 db nyomtatott kiáltvány); gróf Széchenyi István iratai 58 db; genealogiai táblák 15 db.

Az ajándékozók nevei: Adorján Lőrincz, Hegedüs Ferencz dr. nyug. honvéd törzsorvos, Hesz Elek, Kovács Károly Székes-Fejervárról, Schönherr Gyula dr., Teleki Sándor gróf országggy. képviselő, Varju Elemér.

Az új szerzemények között kiváló helyet foglal el a Bossányi család egyik ágának levéltára, mely vétel útján került a levéltár birtokába; ebben van 1 árpádkori oklevél (1251-ből), 23 db a XIV., 79 db a XV. és 10 db a XVI. századból, tehát 113 darab mohácsi vész előtti eredeti oklevél; az újabbkori iratok között a XVI. századiak száma 118 db, a XVII. századiaké 244 db oklevél, 64 db levél; az összes iratok 1134 db.

A középkori iratok csoportja még egy igen érdekes darabbal gyarapodott; ez Joan Dan moldvai vajdának 1423-ban Tergovisthen kelt ósláv oklevele, melyben a brassai kereskedőknek Moldvában szabad kereskedést engedélyez, illetőleg erre vonatkozó régi kivált-ságukat megújítja.

A czimeres és nemes levelek gyűjteménye Almásy Péternek 1603 márczius 7-ikén Prágában Rudolftól nyert czimeres levelével

gyarapodott. Ide osztatott be, bár tárgyánál fogva a czéhlevelek közé tartozik, a modori és szakolczai posztónyrók I. Lipóttól 1659 november 30-ikán nyert kiváltságlevele, melyben a király a czéhet czímerrel tünteti ki.

Gróf Széchenyi István iratait igen becses anyaggal gyarapítja egy 58 dbból álló gyűjtemény, melyet a levéltár az előző évnegyedben megvásárolt iratok kiegészítése gyanánt szerzett meg. Ez gróf Széchenyi Istvánnak 1835-ben Metternich herczeghez intézett emlékiratán kívül, melynek szövege maig ismeretlen volt, a nagy hazafinak 9 db. eredeti levelét és fogalmazványát tartalmazza az 1841—47. évekből, továbbá 47 db. 1831-től 1848-ig hozzá intézett levelet mostoha fiától Gróf Zichy Alfrédától valamint gróf Batthyány Ferencztől és Gusztávtól, Bertha (?) Sándortól, gróf Erdődy Zsigmondné szül. Festetich Mária grófnőtől, Fahrenberg-től, Lónyay Jánostól, Steinbach Ferencztől, gróf Széchenyi Jánostól, Lajostól és Páltól, gróf Zichy Henriktől, Nándortól és egy ismeretlentől.

Az 1848/49-iki szabadságharcz és az emigratio iratainak gyarapítására megszereztük Halle J. müncheni antiquártól a lengyel legio 74 ügyirathból álló irattárát, továbbá Kossuth Lajosnak mint pénzügyminiszternek herczeg Esterházy Pál külügyminiszterhez 1848 május 20-ikán intézett titkos átiratát, és Worcell Szaniszló lengyel ezredes iratait, köztük Kossuth 13 eredeti angol levelét az 1854—56. évekből.

A lefolyt évnegyedben 27 kutató 1364 iratot, 2 pecsétlenyomatot használt. Külső használatra kikölcsonőztetett 23 téritvényre 110 irat, 1 nyomtatvány és 4 pecsétlenyomat.

A levéltári újabb szerzemények feldolgozásán és a folyó ügyek ellátásán kívül első sorban az ezredéves országos kiállítás céljaira különböző szempontokból alkalmas levéltári anyag kiválasztása s ugyancsak e kiállítás alkalmából majdnem naponként minden oldalról felmerülő különböző irányú magán-tudakozódások és kívánságok kielégítése foglalkoztatta az osztály személyzetét. E mellett befejeztetett a Tunyogi József-féle gyűjtemény revideálása s a gyűjtemény a levéltár kisebb gyűjteményeinek csoportjában 8 fiókban nyert elhelyezést. Folyamatban van az 1848/49-iki szabadságharcz és az emigratio iratainak és a báró Balassa család levéltárának rendezése, bárha a munkaerő elégtelensége miatt mindkét munkálatra igen kevés idő volt fordítható.

Végül dr. Schönherr Gyula levéltárnok a könyvtár igazgató-örének személyes vezetése mellett átvette a Magyar Nemz. Múzeum részére a gróf Széchenyi család levéltárát, melyet Széchenyi Kálmán, Béla és Bertalan grófok, mint a család hitbizományi birtokosai 1895 december 10-én kelt elhatározásukkal örök letéteményként ajánlottak fel a Magyar Nemz. Múzeumnak. A 17 ládába csoma-

golt levéltár átvétele f. évi márczius 12—15 napjaiban Sopronban eszközöltetett; az új szerzemény azonban, melylyel családi letéteményeink száma 31-re emelkedett, a következő évnegyed első gyarapodásaként fog a levéltári osztály növedék-naplójába bevezettetni.

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA KÖNYVTÁRA 1895/96-BAN.

A rendezett tudományszakok száma 52, s 53,228 munkát tartalmaznak a következő kimutatás szerint: Történelem: 5,636, Magyar történelem: 2,821, Életírás: 2,405, Politika: 2,256, Magyar politika: 1,565, Jogtudomány: 1,117, Magyar jogtudomány: 1,461, Magyar országgyűlési irományok: 96, Földrajz: 1,021, Magyar földrajz: 415, Térképek: 926, Utazás: 1,182, Statisztika: 682, Schematismusok: 115, Anthropologia: 285, Természettudomány: 165, Természettan: 865, Vegytan: 405, Matematika: 1,052, Természetrájz: 127, Állattan: 487, Növénytan: 412, Ásványtan: 508, Orvostudomány: 2,455, Hadtudomány: 583, Philosophia: 1,266, Paedagogia: 1,884, Széptudomány: 488, Nyelvtudomány: 2,023, Magyar nyelvtudomány: 406, Régi magyar irodalom: 631, Magyar irodalom: 2,617, Külföldi folyóiratok: 290, Magyar folyóiratok: 372, Görög irodalom: 803, Latin irodalom: 858, Classica philologia: 699, Új latin irodalom: 795, Régészet: 1,338, Éremtudomány: 175, Keleti irodalom: 2,173, Olasz irodalom: 220, Francia irodalom: 639, Germán irodalmak: 1,374, Szláv irodalmak: 406, Külföldi s hazai társulatok kiadványai: 533, M. T. Akadémia kiadványai: 386, Gazdaság: 1,331, Theologia: 897, Encyklopaedia: 139, Incunabulumok: 355, Bibliographia: 1,071.

A betűrendes czédula-katalogus írás ez évben is tovább haladt, s az elkészült 4000 czédulával ezek száma 51,200-ra szaporodott. Ezenkívül a rendes folyómunka és a szak-katalogusok készítése és kiegészítése is tovább haladt. A szak-katalogusok köteteinek száma: 94.

A könyvtár gyarapodása a járulék-napló kimutatása szerint a következő:

213 külföldi akadémiaival, külföldi és hazai társulatokkal, testületekkel és hatóságokkal folytatott csere és ajándék útján: 693 mű (369 köt. 662 füz.), 165 iskolai értesítő és 1 térkép; magánosok ajándékából 137 mű (101 köt. 75 füz.); 36 nyomda köteles példányaiból 1036 mű (362 köt. 868 füz.) és 27 ujság (20 köt. 7 füz.); az akadémia kiadványaiból 21 mű (40 köt. 18 füz.); és vétel útján 358 mű, (508 köt. 155 füz.)

Az összes gyarapodás 1895-ben 2247 mű, 1368 kötetben és 1778 füzetben, 165 iskolai értesítő, 1 térkép, 27 ujság

20 kötetben és 7 füzetben. Ehhez járul 168 külföldi és hazai folyóirat.

A könyvtár olvasótermében 7724 olvasó 11,628 művet használt, míg házon kívül 135 egyén 633 munkát kölcsönzött ki.

AZ ERDÉLYI MÚZEUM-EGYLET KÖNYVTÁRA

1894-BEN.

FERENCZI ZOLTÁNTÓL.

Vétel után szaporodott a könyvtár 383 kötettel és füzettel, ajándékok és cserepéldányok által 196 kötettel és füzettel, köteles példányokból 342-vel. Összes gyarapodás 921 kötet és füzet, mely az 1893 évről kimutatott 1213 kötet és füzet mellett az ajándékok és cserepéldányok kevesebb száma (407 és 196) miatt lényegesen csökkent. Ha e szaporodást hozzáadjuk a mult évben kimutatott 52,503 kötethez és füzethez, könyvtárunk állománya, a Régi Magyar és Apor könyvtárak kivételével, 53,424 kötet és füzet. A lefolyt évben könyvvásárlásra kiadatott 2329 frt 55 kr, könyvkötésre 497 frt 50 kr, vegyesek czimén 93 frt 79 kr, összesen 2911 frt 84 kr; tehát a megelőző évinél 415 frt 25 krral több. A bekötött könyvek darabszáma 307.

Könyvtárunk ajándékozoí a következők voltak (a cserepéldányokat ide nem számítva): De Gerando Attila, dr. Lindner Gusztáv, Stolp Herm. Berlinből, Chervin Párisból, Szabó András, Ajtai K. Albert, Veress Endre, Farkas Róbert, Berkovits, dr. Márki Sándor, Böhm Mihály, Bán József, Sermovitz Adolf, dr. Koch Antal, Fletscher Oxfordból, dr. Finály Gábor, gr. Horváth-Tholdi Lajos urak és Budapest főváros tanácsa. Mindezen ajándékok szerzeménykönyvünkbe részletesen be vannak jegyezve, de legyenek itt is az adományozók nevei köszönettel megemlítve.

A könyvtári munkálatokban lényeges eredményül kell megemlítenem, hogy a szakleltári munka be van fejezve. Ez az által vált lehetővé, hogy e munkával Demeter István tanárjelölt urat, ki vele megelőzőleg is foglalkozott, egyletünk választmánya előterjesztésemre megbizta s ő 1894 novembertől 1895 február 10-ig foglalkozván vele, midőn állomásra távozott el, kevés kivétellel befejezve hagyta, melyet azóta tovább folytatva Gazelli Árpád úr fejezett be. Így most már nem igen volna más hátra, mint a szakczimtár kinyomatása, mely azonban egyletünk pénzügyi erejét meghaladja, bármily óhajtható volna is a tudományos használat érdekében.

Az egyetemi könyvtárával közös olvasóterem naponként 5 órán át állott nyitva, s a nagy szünidőn is nyitva állt d. e. 9—12 óráig. Megfordult benne 10 hó alatt 5988 olvasó, kikből átlag

esik egy óra 598, egy napra 20, vagyis az évek óta állandó középszám. Az olvasók száma legnagyobb volt 1895 február 1-én, t. i. 50, legkisebb 1894 szeptember 1-én. Helybeli használatra kiadott 1254 mű, a könyvtáron kívüli használatra 1272 mű; az összes használt művek száma 2526. Könyvkivételre index letétetett 781.

Kézirattárunk és Apor-könyvtárunk a kényelmetlen elhelyezés mellett is állandó használat tárgyai voltak. A rendezetlen rész rendezéséhez hozzáfogtam s reményem van, hogy pár év alatt befejezzük. Összeköttetéseink állandók voltak hazai könyvtárainkkal, a külföldiek közül is érintkeztünk a bécsiekkel, a gráczival, a krakói Jagelló-könyvtárral, de főkép számos esetben kölesönöztünk ki könyveket a budapesti egyetemi, múzeumi, akadémiai könyvtárakból, továbbá a zágrábi egyetemi s az esztergommegyei érseki könyvtárból. Könyvtárunkat továbbá a tudománnyal foglalkozó magánosok és intézetek állandóan igénybe vették, s mi a kért műveket minden esetben készséggel küldtük le az illető igazgatóságok kezessége mellett.

A KOLOZSVÁRI FERENCZ-JÓZSEF-TUDOMÁNY- EGYETEM KÖNYVTÁRA AZ 1894/1895. ISKOLAI ÉVBEN.

A könyvtár évi átalánya 6000 frtot tett; ehhez járult a quaestura által a beiktatási díjakból, valamint könyvtári illetékek címén a könyvtár részére beszolgáltatott 899 frt 10 kr. és az uralaltáji nyelvészeti tanszék számára beszerzendő könyvekre utalványozott 400 frt, tehát összesen 7299 frt 10 kr állott rendelkezésre.

Ebből az összegből 6396 frt 67 kron szereztetett 1320 kötet, könyvkötésre fordított 1009 frt 89 kr, vegyes kiadásokra 80 frt 62 kr, az adóhivatalba beszállíttatott 1 frt 56 kr., tehát az összes kiadás 7488 frt 10 kr-ra és így a túlkiadás 189 frtra rúgott.

A könyvtár a tanév alatt — az ajándékokat is beleszámítva — 1689 kötettel gyarapodott s jelenleg 37,014 kötetből és térképből áll.

Az olvasóteremben a tanév 10 hónapja alatt 4696 olvasó fordult meg, tehát átlag naponként 22, havonként 480 olvasó. Legtöbben voltak januárban és februárban, naponként átlag 50—59-en. Az olvasóteremben használtatott 1662 mű 2678 kötetben, havi használatra pedig 1556 mű vétetett ki 2578 kötetben, mely számokba a múzeum-egyleti könyvtárból használt művek nincsenek beszámítva.

A lefolyt tanév folyamán a könyvtár orvosi és természettudományi szak-címjegyzéke is elkészült.

SZAKIRODALOM.

A középoktatás története Nagybányán. *Irta Morvay Győző. Vida Aladár m. k. áll. főgymn. igazgató előszavával. Nagybánya, 1896. Molnár Mihály könyvnyomtató intézete.* 8r. XII + 312 l. és hat melléklet.

A vallás- és közoktatásügyi miniszterium 1893 június 21-én kelt rendeletében felszólította az összes hazai középiskolák igazgatóit, hogy Magyarország ezredéves főnállásának emlékére az 1895/96. iskolai év folyamán külön kiadványban vagy az iskolai értesítőben örökítsék meg a vezetésük alatt álló intézet történetét.

Az ez által megindított üdvös mozgalom egyik terméke, a nagybányai állami főgimnázium kiadványa, mindjárt czímében elárulja, hogy nem elégedett meg a miniszteri rendeletben kijelölt határokkal: a főgimnázium története helyett az egész nagybányai iskolázás történetének megörökítésével kívánja a nagy nemzeti ünnepet megülni. Az okot erre az intézet igazgatójának előszava Nagybánya sz. kir. bányavárosnak hazánk történetében vitt jelentős kulturális szerepében adja. A nagy munkát aránylag rövid idő alatt, meglepő gazdagságú adatkészlettel, dr. *Morvay Győző* nagybányai főgimnáziumi tanár vitte végbe, kinek nevét t. olvasóink a folyóirat legutóbbi füzetében megjelent dolgozatából ismerik. Ez idézett dolgozata: *Két nagybányai régi könyvtár* épen e munkájának egy bennünket érdeklő fejezetét ismertette meg velünk bővebb terjedelemben, teljes felhasználásával azoknak az adatoknak, melyeket könyvében természetesen csak röviden érintetett.

A XVI. és XVII. században virágzott nagybányai református iskola: a *Schola Rivulina* és az ennek helyére lépő jezsuita gimnázium könyvtárainak története nagy vonásokban már elének tárta a nagybányai középoktatás legrégebbi történetét, melynek rendszeres tárgyalása Morvay könyvének történeti szempontból legérdemesebb részét képezi. Felesleges ismétlés volna ennek

adatait a helyütt újból reprodukálnunk. Mikor a jezsuiták uralmának vége szakad, 1773-ban a minoriták veszik kezükben a tanügy vezetését Nagybányán; gimnáziumuk 1789-ben állami kezelésbe megy ugyan át, de 1810-ben már visszakapják, s különböző átalakulási stádiumokban, mint nagygimnázium (1810—1851), négy osztályú algimnázium (1851—68), ismét nagygimnázium (1869—79) s végül mint főgimnázium az övék is marad 1887-ig, a mikor állami szervezetet nyert.

A XVII. és XVIII. századból fent maradt nagybányai könyvtári lajstromok igen kedvező képet nyújtottak a pedagogia azon segédeszközeinek gazdagságáról, melyeket az iskolai és tudományos könyvek képviselnek a közoktatás szolgálatában. Az iskolázás újabb történetének adatai, sajnos, már nem tartalmazznak ily kedvező tudósításokat. A minoriták gimnáziumának könyvtáráról 1813-ból birjuk az első katalogust. A könyvtárban ekkor mindössze 86 munka volt: 44 latin, 39 német, 2 magyar (!) és 1 francia; legnagyobb részt pedagogiai művek és klasszikusok. Egy 1816-ik évi helytartótanácsi rendelet a könyvtár gyarapítását a bányakincstár és a város köteleességévé tette. A könyvtári ügy azonban az egész században nagyon lassan haladt előre. 1849-ben még mindig nincs az intézetnek szóra érdemes könyvtára. A gyarapítás 1867 óta történt rendszeresebben. 1887-ben a minoriták 2380 művet (2949 kötetben) adták át az államnak. A következő években megejtett selejtezés után azonban már csak 919 mű (1258 kötetben) maradt a főgimnázium könyvtárában. 1895 végén a tanári könyvtár 1908 munkából áll. Van azonkívül a tanuló ifjúságnak is könyvtára, mely az 1894/95-iki iskolai év végén 1173 művet foglalt magában.

Morvay könyvének további adataiból azok érdekelnek minket közelebbről, melyek a közoktatás terén működött egyének irodalmi munkásságáról szólnak. A legrégebbi irodalmat Ujfalvi Imre (1589), Nánási István (1670), Buzinkay Mihály (1671), Szathmáry Pap János (1699) képviselik Nagybányán; a jezsuiták sorában ott találjuk két nagy történetírónk: Katona és Kaprinai, Kalatay Ferencz (II. József gyóntatója, a későbbi váradi püspök) és a híres költő Baróti Szabó Dávid neveit, kik hosszabb-rövidebb ideig tanítottak Nagybányán. Itt működött egy évig (1790-ben) Szentjóni Szabó László is. A minorita rendű tanárok közül 19-en művelték különböző irányban az irodalmat. Úgy ezek, mint az állami vezetés ideje óta alkalmazott tanerők munkásságának repertóriuma sok fontos adatot örökít meg a hazai közoktatásügy és irodalom története számára, melynek a nagybányai főgimnázium milleniumi kiadványa kétségkívül hasznos forrásai közé fog tartozni.

D. Gy.

A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból.

A schwazi ferencz-rendi kolostorban őrzött egyetlen példányból közétette, bevezetéssel és magyarázatokkal ellátta Szamota István. Egy fényképi hasonmással, Budapest, 1896. (Nyelv- és széptudományi értekezések. XVI. k. 7. sz.) V+46 l. Ára 50 kr.

A szerencsétlen véget ért fiatal történet- és nyelvtudós-nak, egykori munkatársunk Szamota Istvánnak egy postumus munkáját kívánjuk e folyóirat olvasói előtt bemutatni, a mely az Akadémia kiadásában nem rég jelent meg. A Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék ez, egy régi nyomtatvány, mely Komjáthi Szent-Pál fordításával egy évben s egy helyen (Krakó, 1533.) látott napvilágot s melyről már Bod Péter is megemlékezik Pápai Páriz szótárának 1767-iki kiadásában s azóta is többen emlegették.¹ Egyetlen ismert példányát a schwazi (tirol) Ferencz-rendi kolostor őrzi. Erről írta le nyelvemlékünket Szamota 1893-ban. A könyv, mint Szamota megjegyzi, igen jó állapotban van, elejétől végig kitűnően olvasható s érdemes volna valamelyik hazai könyvtárunknak megszerezni. Címe: *Lexicon Ioannis Mvrmellii In Qvo Latina rerum uocabula in suas singula digesta classes, cum Germanica et Hungarica interpretatione Vt autem quodquis uocabulum facile inueniatur praestabit Index copiosus.*

Ajánlása: »Praeclarae Indolis Amplissimae spei adolescentulis Michaeli et Francisco Magnifici quondam domini Stephani a Peren filijs Martinus Heptamydius Bibliopola Cracouiensis S. D.« Czimlapján a magyar czímer áll, a könyv végén pedig: »Cracoviae, per Hieronymum Vietorem. Anno ab orbe redempto M. D. XXXIII.«

Murmelius (Murmelling, Murel) Jánosnak közkeletű vocabulariuma, melyet számos nyelvre lefordítottak, még nem betűrendes szótár: a szokat értelmi csoportokban sorolja föl, épúgy mint a XV. századi beszterczei és schlägli szójegyzékek.² Ilyen szócsoporthai pl.: De deo et rebus coelestibus: *Istenről es egghi dolgogrol.* — De temporibus: *Evdőkrők.* [Olv. üdökről. A könyvben sok a sajtó- és íráshiba.] — De elementis et de eis quae in aere generantur: *Eghkben termő eltető allatokrol.* — Terrae, Aquarum, et locorum uocabula: *Feldnek: visseknek es heliknek neuek,* stb.

Hogy a vocabularium magyar részét ki írta, egyelőre nem tudni. Tolmácsunkat erős magyar érzés jellemzi, a mit a magyaráítások mellé vetett észrevételei mutatnak. Pl. a tatárka nevű hitvány gabonafajnál azt a megjegyzést teszi: *ninczen magyar orsakban* (s. v. *cicercula*, Szamotánál 1540. sz.)³ A sörnek egy

¹ V. ö. Szabó Károly, Régi M. Könyvtár I. k.4. sz.

² L. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig, 78. s köv. ll.

³ Szamota a szójegyzék egyes adatait könnyebb idézés végett megszámoztá.

neménél (*cereuisia saxonica*) meg azt mondja: *Saxoniabeli sőr magyarnak nehez es segen ital* (2180. sz.). Érdekes az a jámbor megjegyzése is, a melyet a *papa* 'pápa' szóhoz vet: *Bölczesesquel es igaz isteni tudomannual wen emberuek* [olv. embernek] *kelene lenny* (2241. sz.).

Sokszor etimologizálásba is kap a magyar rész szerzője. Így: »Epitaphium: *Koporso felet valo iras. Ταφος az az koporso επι az az felete*« (1671. sz.) — »Poëta: *Vers szerző iu* [olv. jü, azaz jó, jön] *az görög igheből ποιτω czelekódóm*« (2332. sz.). — »Grammatistes: *Grammatica tudo, iu ez görög igheből γραμμα az az eruk* [olv. irok]« (2348. sz.).

A magyar rész, bár szójegyzék voltánál fogva nem összefüggő szövegű nyelvemlék, mégis igen sok becses adatot tartalmaz,¹ s a kiadást értékesebbé teszik Szamotának rövid, de tanulságos jegyzetei, melyekkel különösen a ruházatra, fegyverzetre, butorokra, ételekre és mesterségekre vonatkozó szókát kíséri s melyekben hagyatékul maradt oklevél-jegyzeteit is sikerrel használta föl.

A szójegyzékre felhívjuk a történetírók érdeklődését is, mert benne sok műveltségtörténeti szempontból is becses adat található, a melyek magyarázataát a nyelvész csak a történetbúvártól remélheti.

Zolnai Gyula.

A budapesti magyar királyi tudomány-egyetem könyvtára. *A milleniumi országos ünnepély alkalmára hivatalos adatok alapján írta dr. Máté Sándor a budapesti egyetemi könyvtár első öre. Budapest. Nyomatott a magyar királyi tud.-egyetemi könyvnyomdában. 1896. 8-r. 24 l.*

Ama számtalan ünnepi kiadvány közül melyen a honalapítás ezredéves emlékünnepe alkalmából láttak napvilágot, legközelebből érdekelnek bennünket a hazai könyvtárak történetéről szóló monografiák. A szerény füzet, mely ezek sorát megnyitja, a budapesti egyetem könyvtárának multját és mai állapotát mutatja be; Máté Sándor, e könyvtár érdemes első öre írta azon hivatalos adatok alapján, melyeket a könyvtár igazgatósága vallás- és közoktatásügyi tározónak a milleniumi nagy évi jelentése számára állított össze. A füzet két részre oszlik. Az első rész az 1867. év előtti időszak történetének rövid vázlatát foglalja magában; közli a könyvtár XVIII. századi exlibrisét, melyet olvasóink folyóiratunk mult évi folyamából ismernek, és Cserna Károly sikerült rajzában bemutatja a pesti Ferenczrendiek kolostora ama részének képét, melyben a könyvtár 1784-től 1875-ig el volt

¹ E szempontból való méltatását l. a M. Nyelvőr idei évfolyamának 168–169. lapjain.

helyezve. A könyvtár magvát a nagyszombati jezsuiták könyvei képezték, melyeket Mária Terézia az 1774-ben államosított egyetemnek adományozott. Mikor az egyetem Budára helyeztetett át, a könyveknek csak egy harmada szállítottott Budára; egy harmada a nagyszombati akadémia tulajdona maradt, $\frac{1}{8}$ -rész szétesztatott a plebániák és szerzetesek között. A budai királyi palotában elhelyezett könyvtár mintegy 20,000 kötetből állott; gyarapítása céljaira évi 500 frt átalány felett rendelkezett. Személyzete 7 tagból (2 könyvtárnok, 2 őr, 2 őrök, 1 szolga) állott; olvasótermének évi forgalma nem haladta meg a 2000-et. 1784-ben Pestre történt átszállítása után jelentékeny lendületet idézett elő gyarapodásában II. József császárnak az az intézkedése, mely a magyar és horvátországi eltörölt szerzetek könyveit az egyetemi könyvtárnak juttatta. Az 1819-iki összeszámlálás 56,879 kötetben tüntette fel a könyvtár nyomtatványai állományát; 1866-ban már 108,041 kötet nyomtatványt és 12,278 db miscellaneát foglalt magában.

A II. rész az 1867—1895-iki időszak nagy változásairól számol be. 1873-ban kezdték meg az új könyvtári palota építését; a könyvtár ebbe 1875 végén költözködött be s a modern vivmányok szerint felszerelt nagy olvasótermét 9381 kötetnyi kézikönyvtárával 1876 márczius 26-án nyitotta meg a közönség előtt. A mi azóta történt, arról az évi jelentések útján rendszeres értesüléssel birtunk; elég, ha e helyütt a végeredményeket tüntetjük fel. A könyvtár állományát 1895 végén 215,363 kötet és 35,256 füzet nyomtatvány, 1604 kötet kézirat képezte; kézikönyvtára 12,000 kötetből áll. Összes javadalmazása 36,240 frtra rug; ebből 17,134 frt esik a személyi kiadásokra, 5868 frtot az épület fenntartása vesz igénybe; a könyvtár gyarapítására és könyvkötésre tehát 13,238 frt marad. Olvasótermében 1895-ben 48,174 olvasó 50,624 művet, kikölesöznés útján 4007 olvasó 13,577 művet használt. Személyzete 8 tisztviselőből és 7 szolgából áll, élükön *Szilágyi* Sándor igazgatóval, ki 1878 október 12-ike óta töltve be a fontos állást, páratlan munkaerejével, lelkesedésével és buzgalomával legfőbb tényezője volt a könyvtár felvirágzásának.

D. Gy.

Coup d'oeil sur l'histoire de la typographie dans les pays roumains au XVIe siècle par *Émile Picot* professeur à l'école des langues orientales vivantes. Extrait du Centenaire de l'école des langues orientales vivantes. Paris. Imprimerie nationale. MDCCCXCV. Nagy 4-rét, 2+43+3 l.

A hires párisi *École des langues orientales vivantes* a múlt évben ünnepelte meg fönállásának századik évfordulóját. Ez alkalomból az intézet egy emlékkönyvet adott ki, melyben minden tanárának egy-egy ez alkalomra irt dolgozata foglaltatik.

Ezek közt van Picot Emilnek különlenyomatban is megjelent fönti című munkája, mely a XVI. századbéli román könyveket nyomtató nyomdák között a hazai *brassói, gyulafehérvári, szász-sebesi és szászvárosi* nyomdákat és azoknak szláv és román termékeit is ismerteti. E század hazánkban is megindult szellemi forrongása tényezőinek újabb adatokkal való megvilágítása igen becses lehet reánk nézve. Picot műve ilyennek ígérkezik. Lássuk ennél fogva először a tartalmát s azután alkossunk róla ítéletet.

Picot, Páris első rendű romanistája, e művében a román nyomdászat történeti ismertetése és fejlődésére vonatkozó s a XVIII. század végeig terjedő vizsgálódásainak csak a XVI. századra vonatkozó részét bocsátja közre. Kezdi legelőször a *tergovisti* nyomda történetével. A *tirgovisti* nyomdát Nagy-Radul idejében 1508-ban egy velencei nyomdász, a ki valószínűleg Andrea Torresano d'Asola segítője volt a szláv szövegek megválasztása és kinyomatásánál, Makarius szerzetes állította föl. Ez a Makarius montenegrói ember volt s előbb itt adott ki néhány egyházi munkát. Így 1494 jauuár 4-én egy *oktoichot* (énekeskönyv), melynek szép kezdőbetűin rögtön fölismerhetni a velencei származást, hogy Andrea Torresano vagy más ügyes nyomdász véste azokat. E munkát Zeta fejedelme, Crnojević György és Babylas püspök rendeletére adta ki, hogy megkönnyítse nyomdai termékének a papság részéről való elfogadását. Ugyan is a keleti egyház sokáig gyanakodva nézte a nyomdászatot s Gutenberg talál-mánya nagy nehezen honosodhatott meg a szlávok közt, s így az egyházi és állami életben e nyelvet használó románok közt is. Az első krakói nyomda, melyet Haller János állít föl s benne a munkát Frank Sebald végzi, alig áll fönn egy évig s a megjelent öt egyházi munka után a vállalkozó a nyomdát 1492-ben beszünteti, annyival is inkább, mert a katolikus papság sem engedte meg, hogy a versenyző egyház számára könyveket nyommassanak.

Igy került a sor a szláv könyvek nyomtatására Velenczében, a hol már 1493-ban jelenik meg Andrea Torresano nyomdájában egy *Časoslovec* (imakönyv.) A velenczéből Četinjébe került Makarius 1495 szeptember 22-ikén egy zsoltárt ad ki, majd egy *Molitveniket* (halotti és betegek számára imakönyv), melynek megjelenési éve bizonytalan.

Ez időtől fogva 1508-ig mit se tudunk Macariusról. Ekkor Havasalföldön tűnik föl, hol egy *Liturgiarionja* (szertartáskönyv) jelenik meg. Nem tudni, vajjon Radul ájtatosságának hírére, avagy tőle hiva teszi át nyomdáját, tény azonban, hogy az ő idejében s beleegyezésével rendezi ezt be Tergovistben, mire mutat az is, amit az előszóban mond, hogy a nyomást már Michnea vajda első évében fejezte be 7016-ban

(1507.) Ez a Makarius ugyanaz, a ki Montenegróban is volt. Jagičnak arra alapított kételye, hogy a havasalföldi nagybetű típusok nagyban eltérnek a montenegróiaktól, bár ez észrevételnek megvan a maga értéke, nem döntő e kérdésben, mert lehet, hogy a papság maga rendelt a maga számára ilyen nagyobb tipust. Valamikép a tény, hogy az 1508-iki *tergovisti* nyomda betűi eltérők az 1494-iki montenegróitól, nem igazolhatja azt, hogy e nyomdának több Makarius nevű nyomdása lehetett, ép úgy nem lehet mondani, hogy az 1512-ik évi Evangéliom s az 1508-iki Liturgiaron, bár betűik eltérők, más-más nyomdából kerültek volna ki.

Daczára a Michnea, Radul utóda alatt kitört forradalomnak, Makarius még az 1510-ik év folyamán kiadja a már Montenegróban megkezdett *Oktoich*-nak második részét, melynek egy csonka példánya a román akadémia könyvtárában található meg. Makarius nyomdász munkásságának harmadik terméke az előbb említett *Evangéliom*, melyet 1512-ben adott ki Bassarab vajda rendeletére.

Ez a három munka jelent meg Makarius keze alatt. Betűik típusa és nyelvezetük eltérő a montenegróiakétól. Jagič a nyelvi különbséget a vidéknek tulajdonítja, hol Novakovič szerint egész más volt a hangsúlyozása is a régi szerb szláv nyelvnek.

Sokan azt tartják, hogy Makarius később havasalföldi metropolita lett, s mint ilyen, Szent-Maxim utóda. Bár voltak többen a szerzetesek közt, kik nyomdász tehetségüknek köszönhették, hogy magasabb egyházi méltóságra jutottak, Makariusról ez nem állítható.

Fölmerült volt a kérdés, vajjon az 1508-, 1510- és 1512-ik évi, Makarius kezéből kikerült nyomtatványok nem velenceiek-e? Hogy havasalföldiek s Novakovič állítása szerint tergovistiek, bizonyítják a nyomtatványok címlapján levő képek, valamint az a tény maga, hogy az ő nyomdája Havasalföldön állt.

Előfordúl e város neve más nyomtatványokon is. 1520—25 között jelent meg 4-rét alakban Makarius-féle betűvel egy szertartáskönyv, melynek csonka példánya a román akadémia könyvtárában A. 3578 sz. alatt van bejegyezve.

1535-ben újra egy *Oktoich* jelenik meg.

1537-ben ugyancsak Havasalföldön jelenik meg Undoljski szerint egy szertartáskönyv. Karatajev nem meri megmondani, hol jelent meg. A paizs-féle ékitmény (keresztrel és karddal) Movila Péter kievi metropolita címerére emlékeztet, míg a sas inkább Brassóra utal. Ezért jobb nem állítani még semmit. A metszetek egyikén rajta van a metsző »*Fülöp*« szerzetes neve.

Valószínű, hogy a sok töredék, miket a különböző monostorokban találtak, mind a román nyomdászat e korából valók.

1545-ben, most biztosan Tergovistben, jelenik meg egy

Oktoich, melynek a czímlapján az áll, hogy Péter János, Ungro-Vlachia és Podunavia ura és fejedelmének, a nagy Radu fiának rendeletére készült, Mózes szerzetes munkássága folytán, Ljubavič bettűivel s megkezdett a havasalföldi metropolita Varlaam idejében s bevégeztetett Ananias alatt Tirgovişteben 7053 (1545)-ben.

A fölíratból két új dolog világlik ki. Először: Radul a szerzetes az 1544. év vége felé átengedte a hatalmat fiának Péternek, másodszor: Havasalföldön már ujonnan berendezett, velencei munkásokkal ellátott nyomda állott. Mózes maga pedig ugyanaz, aki 1537-ben Velenczében egy *Oktoichhoz* mellékelte *Paschaliát* szerkesztett, s ki csak ezután szánja magát a nyomdászatra; az a ki 1536-ban Božidar Vukovič számára egy *Molitvelnikot* ad ki, majd később 1538-ban egy *Sbormikot*. Ő szerb, gelemi-dečami-i szerzetes. Liubavič Demeter pedig, a ki a betűket szolgáltatatta, kétségkívül Liubavič Györgynek rokona, a ki 1527-ben Velenczében halt el.

Még egy *Apostol* és egy *Oktoich* jelenik meg e nyomdában, amaz 1547-ben Mircea fejedelem idejében készült, emezt nem lehet megállapítani, mert csak töredék maradt meg belőle.

Negyven éven át ezek a munkák jelentek meg e nyomdában, legalább ennyi ismeretes csupán. Ekkor (1547-ben) nyoma vész és Havasalföldön csak 1634-ben tűnik föl újra a nyomdászat. Ezentúl a szláv és román nyelvű egyházi munkákat Erdélyben nyomtatják. Idő rendben ezek között a brassói áll első helyen.

A brassói nyomda alapítója *Honter János* a reformátor, a ki 1498-ban Brassóban született, a krakói, wittenbergi és baseli egyetemeken tanult. 1533-ban visszatérve, miután nyomdai kellekkel is ellátta magát, szülőhelyén nyomdát alapít, melyet maga vezet. Első termékei egy latin grammatika 1535-ből, több a reformatio terjesztésére irt hitvitázó és paedagógiai munka, latin és német nyelven. Jóllehet buzgó reformátor, azért élénk archeologiai levelezést folytat Verancsics Antallal. A nyomda még inkább fölvirul, mikor *Fuchs* és *Benkner* papírgyárat létesítenek.

Honternek 1549-ben bekövetkezett halála után a nyomdát utóda Wagner Bálint a pap és nyomdász, mindenkifölött pedig a gazdag és bőkezű Benkner veszi át. Benkner is buzgó reformátor, s midőn kiadja az első román nyomtatott egyházi munkát, a *Cathechismust*, ezt térítési szándékkal is teszi. E *Cathechismus* 1559-ben jelent meg, azonban ma nincs sehol semmi nyoma.

A néhány lapnyi *Cathechismust* az 1561-ben befejezett *Evangeliom* követte, melyből egy példány maradt fenn csupán, s a melyet *Erbiceanu* theologiai tanár talált meg a ciolani monostorban. 1889-ben újra kiadta latin betűvel *Timuş* a theologiai kar dekánja Bukarestben. Az első (1561-iki) kiadást *Koreszi* diakonus rendezte sajtó alá, amint az előszóból is látszik, Benkner kívánságára.

Kiadott ezenkívül szláv nyelvű egyházi könyveket is, melyeknek nyomtatási éve ismeretlen. Valószínű, hogy ezeket is Koreszi rendezte sajtó alá.

Ez időben jut a moldovai trónra a kalandor görög Basilik János, ki a reformáció tanai iránt fogékornak mutatkozott. A német *Ungnad* báró ajánlatát, hogy a reformáció tanait hirdető román könyveket adasson el Moldovában, elfogadja, miután meggyőződött, hogy Wolfgang *Schreiber*, a levél hozója, csak ezen és nem más ügyben jött hozzá. Azonban a *Motoc*, *Stroici* és *Bar-novszky* által vezetett lázadás megfosztván Jánost trónjától, úgy a reformáció, mint a nyomda ügye annyiban maradt.

A brassói nyomdából kikerült román és szláv nyomtatványok igen ritkák, mert az orthodox egyház haeresistől tartva mindenkép irtotta őket. A *Triod četniji* és a román *Pracsii* talán itt jelentek meg, de nem bizonyos; nem valószínű az se, hogy az 1569-ben a moldovai követ számára készülő naptár román lett volna.

1572-ben Sándor vajda egy nyomdát akar vásárolni Brassóban. Egy pap jár közbe, de a vásár nem sikerül, mit bizonyít az, hogy 1575-ben ezen vajda rendelkezése egy *Oktoichot* nyomtatnak Brassóban, mely 1575 augusztus 23-án jelent meg. Sajtó alá ezt is Koreszi rendezi.

Husz éven át egyedül Brassóban van nyomda; 1550-ben *Heltai* állít föl egyet Kolozsvárott, melyben magyar, latin és német műveket nyomtatnak. 1567-ben *Dávid Ferencz* állít föl egyet Gyula-Fejérváron, mely magyar s latin munkákat nyomtat. E nyomdában jelenik meg a szláv *Evangelium* Báthori Kristóf rendelkezése 1575-ben.

1575 táján *Szász-Sebesen* is létesül egy szláv-román nyomda, melynek anyagát, úgy látszik, a brassói nyomda szolgáltatta, 1580 után újra csak a brassói nyomda működik. Most *Hirscher* Lukács lesz a nyomda bőkezű támogatója, miként korábban Benkner. Úgy látszik, hogy Hirschert is a vallásos propaganda unszolja az intézet támogatására.

Hirscher támogatása mellett jelenik meg 1581-ben az *Evangelia cu învățatură* (Magyarázatokkal ellátott evangelium), melyet az előszó szerint szerb eredetiben maga Hirscher talált meg Havasalföld metropolitájánál, Szerafinnél és *Ghenadius* erdélyi gör. kel. püspök tanácsára adta át kinyomatás és fordítás végett Koreszinek, ki ily mesterségben igen járatos volt. Coresi a fordítást két brassói pap, János és Mihály segítségével végezte.

A címlapon, melyen Hirscher családi címere is látható, elmondják, hogy a nyomtatás idején Báthori Kristóf volt Erdély fejedelme, Ghenadius a gör. keletiek érseke, ki mindenben reá (Báthorira) hallgatott, Oláhországban pedig *Michnea* vajda uralkodott, kinek meg *Szerafin* érsek engedelmeskedett, majd hogy

Brassó és vidékének birája Hirscher volt ki ez evangéliumot az Atya, Fiu és Szentlélek dicsérete és magasztalására nyomatta; s végre hogy 1580 december 14-től 1581 június 28-ig dolgoztak rajta.

A brassói nyomda művezetője ez időben *Greus* György, igazgatója pedig *Fronius* Mátyás volt. Itt jelent meg 1583-ban a *Statuta der Sachsen in Siebenbürgen*.

Greus közönséges nyomdász, *Fronius* azonban jelentékeny személyiség, ki 1522-ben született Brassóban; Wittenbergben tanult, Brassó rektora, majd jegyzője és tanácsosa volt. Meghalt 1588-ban. Benkner, *Fronius* és *Hirscher* szoros viszonyban állottak egymással.

Azt mondják, hogy *Koreszi* fia *Serbán* még kiadott volna itt 1588-ban egy szláv liturgikát; de ezt bizonyára az 1582-iki szász-városi *Paliával* tévesztik össze, mert 1581 és 1801 közt senki sem tud Brassóban megjelent román vagy szláv munkáról.

A *gyulafejérvári* nyomda első nyomdásza a *Hofhalter* néven ismeretes lengyel nemes *Skrzetuski* Ráfáel, a ki, miután megfordult Hollandiában és Svájcban, 1555 táján Bécsben telepedett meg, hol elwangen *Kraft* Gáspárral egyetemben állit föl egy nyomdát; 1563-ig működött itt, a mikor a vallási mozgalmak folytán távoznia kellett. Innen 1565-ben Debreczenben, majd Nagy-Váradon s végre Gyula-Fejérváron tűnik föl. Ez utóbbi helyen hal meg 1568-ban, mint királyi nyomdász.

Fia *Rudolf* 1568 táján Nagyváradon van, 1573—74-ben Alsó-Lindván, innen Debreczenbe megy (1577—84), majd visszatér Nagyváradra (1584—85) s 1586-ban Debreczenbe, hol 1590-ig marad. A gyulafejérvári nyomda, bár ő odahagyta, mégis megtartotta a királyi czímet. Felügyelője volt *Császmai* István, *Wagner* Gergely mester pedig vezérigazgatója. Sociniannusok voltak mindketten s ujerővel támadták meg a szentháromság tanát, a miért Báthori István 1571 szeptember 27-én elrendeli a cenzúrát. Szabó Károly szerint 1569 és 1619 közt nem jelent meg itt egy magyar könyv se. Ez lehetséges, de nem valószínű. 1575-ben egy szláv *Evangéliom* jelenik meg az oláh egyházak számára. Eddig csak a Jiriček által Bracigovoban talált példány ismeretes, melynek végső lapján elvan mondva, hogy Báthori Kristóf rendeletére készült 1572-ben. Szedte Lőrincz deák február 25-től május 25-ig. Az 1577-ik év hibás, mert Bathori Istvánt csak 1575-ben követte Kristóf.

Egyéb szláv-román nyomda termék e században nem jelent meg itt.

Luther tanainak a gör. keleti egyház hivei közt való terjesztésében méltó versenytársakra akadtak a brassóiak a *szász sebesieken*. Itt jelent meg 1575 táján a *Tilcul Evangheliilor* (evangéliumok magyarázata), melynek költségeit a végszó szavai

szerint Forrró Miklós viselte. Koreszi rendezte ezt is sajtó alá, a ki egy *Tatravangheliut* (a négy evangélium) és *Pravilat* (kánon-jog) adott ki. Amaz elveszett. Cipariu ellenében, ki azt állítja, hogy Brassóban nyomatták, Picot azt véli, hogy Szász-Sebesen készült s legfeljebb az anyag brassói.

A székely Forró Miklós ősei már a XIII. században szerepelnek, a XVI-ban pedig fontos szerep jutott több tagjának. Ez a Miklós 1562-ben szerepel, mikor Balasa Imre és Székely Antal biztatására Valkai Miklóssal együtt a székelyeket fölláztatja, hogy Erdélyt Ferdinánd kezére játszassa. Az összeesküvés fölfedeztetvén halálra ítélték, de csodálatosan megmenekül. Valószínűleg ő az, ki visszavonultan ezentúl vallási ügyekkel foglalkozott.

Míthogy a fönt említett munkák címlapja hiányzik, biztosan nem állapítható meg, hol és mikor jelentek meg.

A magyar bibliografusok szerint Szász-Sebesnek a XVI-ik században nem volt még nyomdája, pedig az itt 1577-ben megjelent szláv és oláh zsoltárok ezt igazolják. A szláv zsoltárt Sándor havasalföldi vajda rendelte meg s hasonló az 1545 és 47-iki kiadásu tergovisti Molitvelnik és Apostolhoz. Hilandarban találták és sokáig nem tudták megállapítani, hol nyomatták, címlapján azonban lépten-nyomon ott van a Sebes szó, ami csak Szász-Sebesre vonatkozhatik.

Az oláh nyelvű zsoltárt sokáig az első e nemű nyomtatványnak tartották. Mindkettőt Koreszi rendezte sajtó alá.

Megjelent még itt 1579-ben egy szláv *Evangelium* Koreszi és egy bizonyos Manuel kiadásában. Safarik szerint Koreszi adott ki még ugyanitt egy *Triod postnyi* című egyházi munkát. Betűi nagyon hasonlóak az 1561-ik évi velenceiekhez; általában pedig úgy tetszik, minha sokkal újabb keletű volna.

1580-ban megjelent még itt Koreszitől egy szláv nyelvű *Sbornik* vagy *Minej prazdičnyj*, melyet Ghenadius érsek hagyott jóvá. Áll 451 ívrétű levélből.

A szent-pétervári nyilvános könyvtárban levő *Evangelium* szláv-oláh szövegéről ítélve Karatajev azt mondja, hogy Koreszi adta ki 1580-ban Szász-Sebesen. Erről nyilatkozni még nem lehet, annyit tud csupán Picot, hogy az oláh szöveg nagyban eltér a brassói 1560-iki *Evangelium* szövegétől. E kétnyelvű szövegről most nyilatkozni nagyon nehéz.

1580-tól 1683-ig nem jelenik meg se szláv se oláh munka Szász-Sebesen; ez utóbbi időben jelenik meg a *Sicriul de aur* (Arany szekrény) Vinci Jánostól.

A *szászvárosi* nyomdát *Geszti* Ferencz gazdag főúr, Báthori Zsigmond rokona alapította, aki 1581-ben Báthoritól Dévát kapta; az ő birtokához tartozott bizonyára Szászváros is. A magyar nyomdászat történetével foglalkozók nem említik az e századi

nyomdák között, pedig 1582-ben már működött itt egy nyomda. Ekkor jelent meg itt a *Palia* két első könyve. Apokrif legendákkal vegyest bibliai szólások gyűjteménye ez. Áll 176 számozatlan ívrétű levélből. A végszóban azt mondják, hogy *Tordasi* Mihály választott püspök, *Hercie* (Herczeg) István karánsebesi predikátor, *Zakár* Efraim sebesi tanító, *Pestisel* Mózes lugosi predikátor és *Achir* hunyadi esperes fordították ezeket zsidó, görög és szláv nyelvből, Báthori Zsigmond idejében. A munka két első könyvét *Geszti* Ferencznek, a bőkezű pártfogónak ajánlják, ki a nyomtatás és fordítás költségeit viselte. Szedte *Serban* (Koreszi fia?) deák és *Marian* 1582 július 14-én.

Ez az egyedüli oláh nyomtatvány, mely Szászvároson jelent meg.

Miután a reformátusok látták, hogy térítési buzgalmuk a keleti egyház hívei közt meddő maradt, megszűntek tovább is nyomtatni ki oláh könyveket. Az első valóban román nyomda föllállításáig (1640) nem is jelenik meg ez időtől fogva semminemű oláh könyv nyomtatásban.

Ez Picot munkájának tartalma. Érdekes minden bizonynyal, facsimiléi pedig becsessé is teszik. Bár sok idézete az alapos tájékozást árulja el, még is meg kell vallani, hogy a magyar nyomdászati történeti irodalmával nem egészen ismerős s ez alapon állítja, hogy a magyar bibliografusok nem említik a szászsebesi és szászvárosi nyomdákat a XVI. századbéliek közt, pedig Ballagi és Jakab Elek munkáiban föl vannak említve. E tekintetben úgy látszik csak Szabó Károly Régi Magyar Könyvtára szolgált neki forrásul. A szebeni nyomdáról meg azt mondja, hogy csak 1575 után létesült, pedig két erős bizonyítékunk van rá, hogy még 1546-ban is megvolt. Ily formán alaptalanul mondja, hogy az *Invetătura creştinească* nem létezhetett már ekkor.¹

Említsük meg azt is, hogy midőn az 1545-ben megjelent Molitvelnik fölratából következteti, hogy *Péter János* vajda a szerzetes Radul fia atyjától veszi át a trónt, új dolgot akarva fölfedezni, téved, mert 1545-ben nem a szerzetes, hanem *Paisie* Radul uralkodik. Amaz 1521—22-ben uralkodik s elhal nem sokára, Radul Paisie pedig rokona sem volt. Valószínű, hogy itt rossz olvasással van dolgunk, s az nem 1545 hanem 1557, a mikor Péter János *Petrăscu a jó* néven uralkodik (1556—58); a mi annyival inkább lehetséges, mert a szláv számjegyek igen könnyen téveszthetők össze, kivált régi nyomtatványokon.

Costa János.

¹ Lásd: Hunfalvy, Az oláhok tört. II, k. 329 l. 399. idézet és Correspondenzblatt des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde. 1880. évf. 2. sz.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

Az **Egyetemes Philologiai Közlöny 1896. évi. IV. füzetében** Pap Károly Ráday Gedeon életrajzához közli adalékul a frankfurti egyetem 1732 ápril 19-én kelt *Nos Rector*-át és a költő kéziratban maradt, Szilágyi Sámuelhez intézett versét, mindkettőt a kolozsvári ref. kollégium kéziratából. — Az *V. füzet* Vegyeseinek rovatában Eulenspiegel, a XV. századi híres népkönyv szerzőjének nevééről találunk új magyarázatot; e szerint e név nem az *Eule* (bagoly) és *Spiegel* (tükör) szavak összetétele, hanem egy alnémet szó *Ulen* (tisztítani, seprővel dörzsölni) és a *Spiegel* szó pórias jelentésének (podex) felhasználásával a népies *Ule den spiegel*, *Ul'n spiegel* (verre podicem) kifejezésből származik, mely a népkönyv 2. számu elbeszélésének egyik jelenetére rejt célzást magában. A *VI. füzetben* találjuk a magyar filológiai irodalom 1895. évi termékeinek bibliografiáját *Hellebrant* Árpád összeállításában.

Centralblatt für Bibliothekswesen XIII. évf. 4. füzet. (1896 ápril.) Dr. W. List, Übersiedelung der kais. Universitäts- und Landesbibliothek in Strassburg i. Els. in den Neubau. — Christian Berghoeffer, Bewegliche Repositorien. — Dr. Karl Lechner, Verzeichniss der in der Markgrafschaft Mähren im Jahre 1567 zum Druck und Verkauf erlaubten Bücher. — Dr. Richard Kukulka, Die Biblioteca Provincial in Toledo. — Recensionen und Anzeigen: Émile Legrand, Dossier Rhodocanakis. (X. X.) C. Castellani, Catalogus codicum Graecorum qui in bibliotheca D. Marci Venetiarum inde ab anno MDCCXL ad haec usque tempora inlati sunt. (xx.)

5—6. füzet (1896 május—június.) C. Schuchard, Die Zeiller-Merianschen Topographien. — P. Bahlmann, Das älteste katholische Gesangbuch in niederdeutscher Sprache. — Dr. Ferdinand Grassauer, Ziele und Aufgaben des modernen Bibliothekswesen. — Dr. F. Arnold Mayer, Ein Generalkatalog der Handschriften in Österreich. — Recensionen und Anzeigen: Cesare Paoli, Grundriss zu Vorlesungen ueber lateinische Palaeographie und Urkundenlehre. Schrift und Buecherwesen. (F. Eichler.) August Schürmann, Der deutsche Buchhandel und seine Krisis. (—z.) Dr. Friedrich Leitschuh, Katalog der königlichen Bibliothek zu Bamberg. (M. Perlbach.) A. F. Lièvre, Catalogue de la bibliothèque de la ville de Poitiers. (Ernst Roth.)

Állandó rovatok: Mittheilungen aus und über Bibliotheken. — Vermischte Notizen. — Neue Erscheinungen auf dem Gebiete des Bibliothekswesens. — Antiquarische Kataloge. — Personalnachrichten.

Revue des Bibliothèques. VI. évfolyam, 1—2. füzet. (1896. január—február.) Henricus Denifle et Aemilius Chatelain, Inventarium codicum manuscriptorum capituli Dertusiensis. (6 melléklettel.)

3. füzet. (1896 márczius.) M. L. Polain, Le Système décimal en

bibliographie et les publications de l'Office internationale de bibliographie. — E. *Chatelain*, Reproduction phototypique des manuscrits précieux. — Gédéon *Huet*, Une rareté bibliographique: Le Trône Enchanté de Lescallier. — Leon-G. *Pélissier*, Les Registres Panigarola et le Gridario Generale de l'Archivio di Stato de Milan pendant la domination française (1499—1513.) — Bibliographie: (Pelleches), Catalogue des incunables de la Bibliothèque de la ville de Colmar. (M. L. Pollain.)

4. *fűzet*. (1896 *ápril*.) Léon *Dorez*, La bibliothèque privée du pape Jules II. — Bibliographie: Paul Fabre, La Vatican de Sixte IV.

Állandó rovat: Chronique des bibliothèques.

Mellékletek az 1—3. *fűzet*hez: Catalogue de Dessins relatifs à l'Histoire des Théâtres, conservés au Département des Estampes de la Bibliothèque nationale, avec la description d'Estampes rares sur le même sujet, récemment acquises de M. Destailleur, par Henri Bonchot. (49—82. l.) A 4. *fűzet*hez: Catalogue de la collection De Camps, conservée au Département de Manuscrits de la Bibliothèque nationale, par Charles de la Roncière (1—16. l.)

Revue internationale des Archives des Bibliothèques et des Musées. I. *kötet*, 1. *sorozat*: Archives. 2. *fűzet*. Dr. Heinrich von Sybel. — *Mélanges*: Rafael Altamira, Les Archives Espagnoles. — Dr. Rudolf Leonhard, Die neue preussische Archiv-Prüfung-Kommission. — E. C., La réorganisation des archives italiennes. — N. Jorga, Les archives Roumaines. — *Règlements nouveaux*. I. Archives du ministère de l'intérieur de l'empire d'Autriche. II. Règlement organique et disciplinaire des Archives vaticans établi en 1894. — *Chroniques*: France. (Archives Nationales, Archives du ministère des Affaires étrangères, Archives du ministère de la guerre, École des chartes, Archives départementales, rapports des archivistes pour 1894: Ain, Allier, Hautes-Alpes, Alpes-Maritimes, Ardèche, Ariège, Aude, Aveyron, Bouches-du-Rhône, Calvados, Charente-Inférieure, Corrèze, Côte d'or, Dordogne, Doubs, Drôme, Eure, Haute-Garonne, Gers, Hérault, Ile-et-Vilaine, Indre-et-Loire, Isère, Loir-et-cher, Loire, Loire-Inférieure, Loiret, Lot, Lot-et-Garonne, Lozère, Manche, Mayenne, Morbihan, Nièvre, Oise, Orne, Pas-de-Calais, Puy-de-Dôme, Hautes-Pyrénées, Pyrénées-Orientales, Rhône, Haute-Saône, Saône-et-Loire, Sarthe, Haute-Savoie, Seine-et-Marne, Seine-et-Oise, Deux-Sèvres, Somme, Tarn-et-Garonne, Var, Vendée, Haute-Vienne, Vosges.) — Archives et Tribunaux. (Affaire Dufresne. Collection de Verna. Affaire Arnat, Gratuité de recherches. Antiquité.) — Allemagne. (Alsfeld, Frankfurt a. Oder, Görlitz, Hellstedt, München, Neustadt a. d. Handt, Rottenburg a. d. Tauber.) Autriche-Hongrie. (Bistritz, Brünn, Friesach, Kassa, Klagenfurt, Kraków, Wien, Zara, Zwettl.) Belgique. (Bruxelles, Hasselt, Tournai.)

Espagne. (Palencia, Pampelune, Urgel.) États-Unis. Grand-Bretagne. Italie. (Badia di Nonantola, Crémone, Lucques, Gubbio, Mantova, Milan, Napoli, Olubra, Ravenna, Sarzana, Sienne.) Monaco. Roumanie. Russie. (Riga.) Suède. (Hesselby, Novaskog, Stockholm.) Suisse. (Berne, Yverdon.) — Bibliographie rétrospective des périodiques: Mittheilungen der dritten (Archiv-)Section der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. 1888—1895. (L.) Meddelanden fran Svenska Riks-Arkivet. 1877—1895. — Comptes Rendus: P. Marichal, Lancelot et Dufourny, Notes sur les anciens inventaires du Trésor des Chartes de Lorraine. (H. S.) L. Duhamel, Les archives notariales d'Avignon et du Comtat-Venaissin. (H. S.) A. Douarche, Étude sur les anciennes minutes de notaires; leur conservation et leur communication. (H. S.) G. Desdevises du Désert, Mission en Espagne 1890; Les archives des Indes à Séville; Les archives de consulat de Cadix. 1894. (H. S.) Alf. Baudrillart, Rapport sur une mission en Espagne aux archives de Simancas et d'Alcalá de Hénarès en 1893. (H. S.) Abbé Douais, Le grand C du répertoire des archives du Capitoulat au XVI-e siècle. (L.) G. Jacqueron, Les archives espagnoles du gouvernement général de l'Algérie; histoire du fonds et inventaire. (H. S.) E. Chmaurto, Otchet o dvoucke komandirovkach v Rossiou i za granitsi v 1892—1894 god. (H. S.) D. Brymner, Rapport sur les archives du Canada en 1893. (H. S.) L'abbé Beurlier, Le chartophylax de la grande église de Constantinople. (A. V.) Inventaires, catalogues et publications annoncées sommairement. (H. S. et A. V.)

D. Gy.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának története. A jelen füzet élén veszik olvasóink a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára történetének rövid vázlatát. Ez a kis történeti vázlat annak a rendkívül becses miniszteri jelentésnek egyik fejezetét képezi, melyet *Wlassics Gyula* vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter az ezredéves országos emlékünnepek alkalmából terjesztett az országgyűlés elé. A vallás- és közoktatásügyről szóló 25. évi miniszteri jelentés nemcsak az utolsó év munkájával számol be, de felöleli ezeréves kultúránk minden tényezőjének történetét kezdettől egész a millenium éveig, visszapillantást vet közművelődési intézményeink fejlődésére s egész multjára és világos, áttekinthető képen foglalja egybe az ezeréves mult kulturális törekvéseinek eredményeit. A millenium irodalmának e becses termékének bennünket érdeklő adataival legközelebb behatóbban fogunk foglalkozni. Ezúttal elegendőnek tartottuk kiszakítani tartalmából és egész terjedelmében bemutatni azt a részt, a mely a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának multját és mai állapotát tárja a nyilvánosság elé. E közlemény első részét, könyvtárunk történetének rövid foglalát a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára külön füzetben is közrebocsátotta, milleniumi emlékül azon nevezetesebb vendégeink számára, a kik a könyvtárat a jubileumi év folyamán látogatásukkal megtisztelik. Szerk.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának 1896-iki költségvetése. Az államnak az 1896-ik évre törvényhozásilag megállapított s ő fellege által szentesített költségvetésében a Magyar Nemzeti Múzeum a rendes kiadások rovatában személyi járandóságok czímén 82,999 frttal, a dologi kiadások czímén 73,684 frttal szerepel. Ehez járul az átmeneti kiadások és beruházások rovatában különböző címeken felvett 41,000 frt, úgy hogy a múzeum összes költségvetése 197,683 frtot tesz ki, 11,185 frttal többet, mind a megelőző évben. A mi ebből az összegből a múzeumi könyvtár részesedését illeti, a dologi kiadásoknál a tételek ugyanazok maradtak, a melyeket az 1895-iki költségvetés ismertetésénél folyóiratunk mult évi folyamának 94. lapján részleteztünk. Ebben a tekintetben tehát az új költség-

vetés haladást nem tüntet fel. Annál örvedetesebb a haladás a könyvtár személyzetének szaporítása terén. Az 1896-ik évi költségvetés a múzeumi könyvtárban három új állást rendszeresített, és pedig a nyomtatványok osztályához egy segédi, a levéltárhoz egy segédi és egy szolgai állást. Ez új állások szervezésének szükségét a miniszter a következőkkel okadatolta: »A tisztviselői létszám hiánya a könyvtárban volt leginkább érezhető. Mig ugyanis a külföldi nagy könyvtárakban mintegy 25,000 kötetre esik egy tisztviselő, addig a nemzeti múzeum könyvtárának nyomtatványi osztályában, melynek használati forgalma a legtöbb hasonló gyűjteményét meghaladja, közel 10,000 darabra esik egy tisztviselő; ez a kedvezőtlen arány magyarázza meg azt, hogy az évi átlagos 10—12,000 drb gyarapodásnak feldolgozása, a külföldi irodalom figyelemmel kísérése, magyar vonatkozású könyvek felkutatása, a lajstromozás s a hézagpótlás a legnagyobb erőfeszítés mellett is annyira hátramarad, hogy jelenleg is a nyomtatványoknak nagy tömege vár még feldolgozásra. Okvetlenül szükséges volt ezért a könyvtár nyomtatványi osztálya számára egy segéd 1150 frt összzilletményének felvétele; annál is inkább, mert a köteles példányok beszolgáltatásáról szóló törvény eredménye a nyomtatványoknak nagymérvű gyarapodását fogja előidézni. A levéltári osztálynak gyarapodása még rohamosabb. A nemzeti múzeum gazdag törzanyagához ujabban harmincz letéteményezett családi levéltár (ezek között a báró Balasa családé több mint 10,000 dbbal) járult, ezeknek osztályozása és darabonkint való feldolgozása, elenchusok szerkesztése a mostani személyzet mellett merő lehetetlenség. Arra, hogy a 300,000 darabot meghaladó törzanyag szakszerű leltározása rendszeresen megkezdhető legyen s a mellett a közönségnek időt rabló kiszolgálása se szenvedjen fennakadást, ez osztályban egy segédnek alkalmazása 1150 frt összfizetéssel s azon kívül egy szolgai állás rendszeresítése 450 frt fizetéssel csak a legégetőbb szükségletnek felel meg.« Az új állásokkal a könyvtár összes személyzetének száma — ide értve a kisegítőkként alkalmazott napidíjasokat is — 21-re fog emelkedni. Ez már tekintélyes szám, de a szükségletet még mindig nem elégíti ki; épen ezért csakis örömmel olvashatjuk ki a fentebb idézett miniszteri indokolás hangjából, hogy az idei személyzet-szaporítást a legilletékesebb helyen is csupán a haladás egy újabb fokának tekintik ahoz a magas színvonalhoz, melyre országos könyvtárunkat fel kell emelni, hogy kulturális feladatának teljes mértékben megfelelhessen.

D.

Az ezredéves országos kiállítás másolási irodája a Magyar Nemzeti Múzeumban. Az ezredéves kiállítás történeti főcsoportja a magántulajdonban őrzött s nagyrészt még ismeretlen emlékeknek, s különösen oly könyv- és levéltári anyagnak felszínre hozatalára szolgáltat egyhamar vissza nem térő alkalmat, melynek szakszerű áttanulmányozása, a Magyar Nemzeti Múzeum számára hiteles alakban

lemásolása vagy kivonatolása a hazai történeti kutforrások gyűjteményét becses anyaggal szaporíthatja. Hogy ez megtörténhessen, a kereskedelmi m. kir. miniszter a vallás- és közoktatásügyi miniszterrel egyetértőleg megengedte, hogy az országos kiállítás történelmi főcsoportja részére beküldött összes könyv- és levéltári anyag a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának e célra alkalmas, elkülönített helyiségében gyűjtessék össze, hol a múzeumi könyvtár igazgató órének felügyelete alatt alkalmas szakerek az egész anyagot lajstromba veszik és gondoskodnak a felől, hogy a nevezetesebb történeti beccsel bíró könyvekről és oklevelekről a tulajdonosok beleegyezésével fényképek, másolatok vagy regesták vétessenek fel. A vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter e munkálatok költségeinek fedezésére 2500 frtot vétetett fel a f. évi állami költségvetésbe, mi által a fontos cél teljesen biztosítva van. Az ily módon nyert másolatok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának birtokát képezik és annak használati szabályai értelmében fognak a tudományos világ rendelkezésére állani. R.

A múzeumi hírlapkönyvtár. Kereszty István nemzeti múzeumi segédörnek a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára hírlaposztályáról irt ismertetése, melyet folyóiratunk előző évfolyamában közöltünk, német átdolgozásban is megjelent az Ungarische Revue múlt évi utolsó füzetében. E fordítás kapcsán a külföldi irodalom is tudomást vett az érdekes dolgozatról. A Centralblatt für Bibliothekswesen legutóbbi (1896 május-júniusi) füzetében rövid kivonatot találunk Keresztynek a hírlapkönyvtárra vonatkozó statisztikai adataiból, a mit örömmel regisztrálhatunk; de már azt csakis sajnálattal vehetjük tudomásul, hogy az első német bibliografiai folyóirat Kereszty adatai alapján nem a legkedvezőbb ítéletre érzi magát feljogosítva hírlapkönyvtárunk felett. A hiányok és kielégítésre váró szükségletek daczára a magyar nemzeti múzeumi könyvtár a legfiatalabb osztálya mindenesetre megelégedéssel tekinthet vissza fennállásának első tíz évére, s ha a fejlődés a jövőben is oly rohamos lesz, a minő a multban volt, épenséggel nem lesz okunk félni a külföld hasonló intézményeivel való össze hasonlításról.

D. Gy.

Osztárk könyvtári egyesület. Bécsben ez év február 23-án »Österreichischer Verein für Bibliothekswesen« cím alatt egy könyvtárnoki társulat alakult, mely a könyvtártan művelését tűzte ki céljául. Az egyesület elnöke lovag Zeissberg Henrik dr. egyetemi tanár, a cs. k. udvari könyvtár igazgatója, első alelnök dr. Grassauer Ferdinánd kormánytanácsos, bécsi egyetemi könyvtárnok, második alelnök dr. Seyer Ede bécsi egyetemi tanár. A választmány tagjai: Donabaum J., dr. Geyer R., dr. Glossy K., dr. Himmelbauer J., dr. Schnürer F., valamennyien Bécsből, P. Kinter M. Raigernből, Truhlár J. Prágából, dr. Wislocki V. Krakkóból és dr. Zwiedineck H. egyetemi tanár Gráczból. Tiszteletbeli tagjai az egyesületnek lovag dr. Hartel Vilmos osztályfőnök és dr. Beer udvari tanácsos.

A gyűlésen Grassauer dr. a modern könyvtárban céljai és feladatáról értekezett. Az Österreichischer Verein für Bibliothekswesen most megjelent alapszabályaiból kiemeljük a következőket: A társulat célja a könyvtártudomány fejlesztése, mely cél elérésére előadások, vitaközlések, időleges és alkalmi iratok kiadása szolgál. Tagjai tiszteletbeliek, rendes és pártoló tagok, utóbbiak 5 frt évdíjat fizetnek; rendes tagok lehetnek az osztrák magán vagy nyilvános könyvtárak alkalmazottjai, kik évi 2 frtot fizetnek. A társulat székhelye Bécs. Háromféle gyűlése van, rendes és rendkívüli közgyűlések, tudományos egyleti és előadó gyűlések. A társulat ügyeit választmány vezeti, mely áll egy elnök, egy első és egy másod alelnökből, két jegyző, egy pénztárnok, hat választmányi tag; a választmányi tagok $\frac{2}{3}$ -a Bécsben lakik, évenként a választmányi tagok $\frac{1}{3}$ -a kilép, de újból megválasztható.

A. A.

Kéziratok sokszorosítása. Folyóiratunk mult évi folyamában megemlékeztünk a hallei egyetemi könyvtár igazgatója Dr. Hartwig és a leideni egyetemi könyvtár igazgatója du Rieu által megindított azon mozgalomról, hogy egyes ritka kéziratok fototipografikus uton reprodukáltassanak egy e célra alakítandó társulat tagjai részére. Annak idején közöltük e társulat alakításánál szem előtt tartandó elveket. Azóta a szaklapokat is bejárta azon hír, hogy e vállalat, a jelentkezők számának csekély volta miatt, létre nem jön. Ujabban azonban fordulat állott be e kérdésben. A nemzetközi társulat nem jött ugyan létre, e helyett azonban több kiváló kiadó vállalkozott egy ily gyűjtemény kiadására. A vállalat igazgatójául du Rieut nyerték meg, ki a Leidenben létező A. W. Sijtkoff-féle könyvkiadó-czeggel lépett szerződésre. Du Rieu, hogy a vállalatot biztosítsa, az egyes kiszemelt könyvtárak igazgatóit igyekezett megnyerni, s ez sikerült is neki oly formán, hogy kötelező ígéretet nyert tőlük, miszerint egy latin nyelven írott bevezetésben az illető kézirat becse, kora és történetéről értekeznek. Az eddigi megállapodás szerint a vállalat két sorozatot foglalna magában, egy görögöt és egy latint, összesen 12 darabbal. A reprodukálásra szánt kéziratok az V—IX. századból valók és az illető munka legrégibb, illetve legritkább, vagy egyedüli kéziratai. Ezek közé tartoznak a pentateuchnak az V. századból származó Sarravianus-féle kódexe, melynek egy része Leidenben a codd. Vossiani között, a másik része a párisi Bibliothèque Nationale Colbert-kéziratai között őriztetik, két levele pedig a pétervári császári könyvtárban van. A görög kéziratok közzé tartoznak: az Aeschylust tartalmazó codex Laurentianus, az Anthologia Graecát tartalmazó codex Palatinus, Dioskorides bécsi kézírata, Homer Iliásának codex Ambrosianusa és az oxfordi Plato-kézirat. A latin kéziratok közé tartozik az Anthologia cod. Salmasianus Parisinusa, a berni Horatius, a Livius Corbeiensis Parisinus, a Lucretiust tartalmazó Oblongus Vossianus, továbbá a Tacitust és Virgiliust tartalmazó Medici-kéz-

iratok. A vállalat részletes programja legközelebb jelenik meg. Remélhetőleg fővárosi könyvtáraink nem fognak késni ezen úgy paleografiai, mint filológiai szempontból oly becses kiadványt maguknak megszerezni.

A—y.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának ősnymtatványai. A Nemzeti Múzeumi könyvtár katalógusai I. kötete gyanánt megjelent e kiadványunkról *Heller Ágost* a M. Tud. Akadémia főkönyvtárnoka a *Centralblatt für Bibliothekswesen* f. évi 2—3. füzeté számára terjedelmes ismertetést írt, mely kedvező alkalmat nyújt a külföld bibliografusainak, hogy méltó képet alkothassanak maguknak könyvtárunk e becses gyűjteményéről.

Sz.

A debreczeni ref. főiskola könyvtárnokainak esküformája a múlt században. A debreczeni főiskola könyvtára nagyon régi, csaknem az iskola alapításával egykorú. Természetesen eleinte csak néhány könyvből állhatott, de aztán idővel, részint vétel, részint ajándékozás vagy hagyományozás útján, mindinkább szaporodott. Külföldi egyetemről hazatérő egykori növendékei rendszeren hoztak magukkal ajándékol néhány könyvet, a városi tanács is kiváló gonddal gyarapította. Így aztán a XVII. században (Imre Sándor szerint) már mintegy 20,000 kötet könyvvel bírt. Hogy egy ilyen könyvtárnak őre is volt, az természetes. Eleinte a seniort bízták meg e tiszttel, majd később egy tanárt, aki mellé egy segédet is adtak. A múlt században már volt könyvtárfelügyelő (*bibliothecae praefectus*), rendszeren egy tanár, ilyen volt pl. a híres Hatvani István, Sinai Miklós, Budai Ézsaiás, egy rendes és egy helyettes, azonkívül egy segédkönyvtárnok. E könyvtári személyzetnek hivatalba lépéskor esküt kelle letenni a tanári kar előtt, melynek formulái ránk maradtak s érdekes voltuknál fogva közöljük azokat azon utasítással egyetemben, a melynek megtartására szinte köteleztették őket. Érdekes ez utóbbiban az, hogy a segédkönyvtárnoknak, a ki pedig már végzett deák volt, teszi kötelességévé, hogy a könyvtári terem tisztaságára fölügyeljen s a könyvpolczokról a port lesepergesse.

Formula jurisjurandi ordinarii bibliothecarii.

Ego N. N. bibliothecarius scholae Debrecinae juro per Deum vivum me libros coetus curae meae commissos diligenter fideliterque procuraturum, nihil in sciis dnis dnis professoribus et bibliothecae praefecto attentaturum; leges bibliothecario praescriptas observaturum, aedificiorum pecuniae et omnium supellectilium bibliothecae curam habiturum, de omnibus curae meae commissis rationem bona fide redditurum. Ita me Deus unus et triunus adiuvet.

Vicebibliothecarii.

Ego N. N. vicebibliothecarius scholae Debrecinae iuro per Deum vivum me libros coetus curae meae commissos diligenter fideliterque procuraturum, nihil in sciis bibliothecae praefecto et bibliothecario ordinario attentaturum, leges mihi praescriptas observaturum,

aedificiorum et omnium supellectilium bibliothecae curam habiturum. Ita me Deus unus et triunus adjuvet.

Adjectiones ad leges bibliothecarii ordinarii.

1. Nihil in librorum collocatione, detritorum renovatione, nisi conscio et iubente bibliothecae praefecto, mutare audeto, nullum, nisi eo adnuente, emito.

2. Ex cassa bibliothecae sine commissione eiusdem bibliothecae praefecti nihil expedito aut alii credito.

3. Bibliothecam statutis diebus et horis, hoc est Mercurii et Saturni hora prima aperito, scholae civibus libros ad legendum petentibus pro ratione aetatis ac profectus in studiis tradito, hoc officio ad horam usque tertium fungitor.

4. Omnibus promiscue peregrinis et hospitibus cumprimis aditum in bibliothecam ne concedito: qui ingredi volent, veniam petitum ad bibliothecae praefectum mittito.

5. Codices splendidos pretiosos rariores, nisi iubente bibliothecae praefecto, in usum nemini tradito.

Subbibliothecarii.

1. Nihil in bibliotheca inscio protothecario mutare, loco suo movere audeto. Nullum librum, nec quidvis aliud, nisi eo permitte, alii tradito, aut in proprios usus extra limen bibliothecae efferto.

2. Bibliotheca ut munda sit, sedulo curato, pulverem e forulis everrito, excutito.

3. Absente protothecario in libris ad legendum (sed intra bibliothecam tantum) tradendis et finita lectione repetendis munere eius fungitor.

Décsi Lajos.

Pályázat. A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának levéltári osztályánál ujonnan szervezett segédi állásra, mely állással évi 800 forint fizetés és 350 frt lakpénz van egybekötve, pályázat hirdettetik.

A pályázók kimutatni tartoznak 1. hogy a tanulmányaik végzésekor fenállott rendszer szerint egyetemen vagy más felsőbb iskolán teljes tanulmányokat végeztek, 2. hogy magyar történelmi és irodalomtörténeti vagy diplomatikai kollégiumokat sikeresen hallgattak, 3. megkívántatik a magyar nyelven kívül a latin s még lehetőleg két élő nyelv tudása, 4. paleografiai és diplomatikai ismeretekben való jártasság.

A nagyméltóságu vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszteriumhoz címzett bélyeges folyamodványok, melyekhez a pályázó keresztlevele, rövid életrajza (curriculum vitae) és esetleges irodalmi munkái is csatolandók, 1896. évi július hó 15-ig a Magyar Nemzeti Múzeum igazgatóságánál nyújtandók be. Megjegyeztetik végül, hogy a folyamodók a kineveztetést megelőzőleg a nemzeti múzeum könyvtári osztályában magukat az osztály ügyköréből vett vizsgálatnak alávetni tartoznak.